

**ОЦЕНКА
на културни
и
художествени
ЦЕННОСТИ**

Първи випуск

Академично издателство УНСС

ОЦЕНКА
на културни и
художествени
ценности

Първи випуск

ОЦЕНКА на културни и художествени ценности

Първи випуск

София, 2025

Сборникът съдържа учебни оценки на културни ценности и художествени произведения, разработени от първия випуск специализанти по **Управление и оценка на културни и художествени ценности**. Квалификационната програма се провежда в Институт за следдипломна квалификация, УНСС.

Рецензенти:

доц. д-р Елка Василева

проф. д.с.н. Михаил Мирчев

Научен консултант:

проф. д.ик.н. Димитър Иванов

Всички права са запазени. Не се разрешава копиране, възпроизвеждане и разпространение на книгата или части от нея по какъвто и да било начин без писмено разрешение на авторите и издателя. Издателят не носи отговорност за съдържанието и стила на изложение.

© 2025, Катя Михайлова, съставител

и научен редактор

© 2025, Емилия Лозанова, дизайн на корицата

© 2025, Академично издателство УНСС

ISBN 978-619-232-935-8

ISBN 978-619-232-936-5 (e-book)

БлагоДАРности

Дар за нас е следдипломната професионална квалификация по **Управление и оценка на културни и художествени ценности**. За него сърдечно благодарим.

Най-напред на Институт за следдипломна квалификация при Университет за национално и световно стопанство – за професионалната администрация на програмата.

След това на преподавателския екип, който претвори в работещо познание битовите информация и парчетата знание. Благодарим за културата, образованието, духовността, за КОД-а на човешкото възвисяване.

Предпоследната благодарност е за университетите, които създадоха **Управление и оценка на културни и художествени ценности** – Университета за национално и световно стопанство и Университета за библиотечни и информационни технологии. Благодарим и на държавните културни институции, които подкрепиха усилията ни обективно да отговорим колко струва истински ценното. Благодарим на **Академично издателство УНСС**, че ни помогна да превърнем ръкописа в книга.

Най-сетне на себе си благодарим, че останахме заедно в „българската енергия“, в непреходната красота и тишина на вековете.

Съдържание

Въведение. Катя Михайлова	... 13
----------------------------------	--------

Първа част

Управление и оценка на културни и художествени ценности	... 19
--	--------

- ◆ Учебно-методическа и ценностна основа
на следдипломната квалификация
„Управление и оценка на културни
и художествени ценности“
Катя Михайлова, Димитър Иванов ... 21

Втора част

Оценка на музейни експонати	... 55
------------------------------------	--------

- ◆ Театрална маска от Хераклея Синтика,
Исторически музей – Петрич. *Катя Стоянова* ... 57
- ◆ Оброчна плочка с изображение на Кибела,
РИМ – Ямбол. *Росанка Кръстева* ... 83
- ◆ Славейковата Библия.
Къща музей „Петко и Пенчо Славейкови“
Албена Иванова ...105
- ◆ „Задущница“, Иван Мърквичка
Национална галерия – „Квадрат 500“
Теодора Стаменова ...123

Трета част

Оценка на артефакти от лични колекции ...143

- ◆ „Сборник с документи“, 1878 г.
Стоя-Александрина Витанова ...145
- ◆ Дивотинска женска народна носия
Борислава Петрова ...167
- ◆ „Старо град“. Картина, 2005
Теменужка Николова ...185
- ◆ „Виолетови камъни“. Картина, 2023
Маряна Златанова ...215

Четвърта част

Оценка на недвижими културни ценности ...229

- ◆ Църква „Св. Успение Богородично“, с. Долене
Зорница Христова ...231

Заключение. *Димитър Иванов* ...267

Цитирана и използвана литература ...269

- ◆ Литературни източници ...269
- ◆ Нормативни актове ...274
- ◆ Стандарти за оценяване ...276
- ◆ Научна и професионална етика ...276

Азбучен показалец ...277

Справочна част ...277

- ◆ Contents, abstracts, keywords ...283
- ◆ Содержание, анотации, ключевые слова ...290

Изображения и таблици

◆	Изображение 1. <i>Българска банкнота. Номинал 5 лева. Емисия 2020</i>	... 18
◆	Изображение 2 <i>Театрална маска от Хераклея Синтика</i>	... 63
◆	Изображение 3. <i>Оброчна плочка с изображение на Кибела</i>	... 87
◆	Изображение 4. <i>Славейковата Библия</i>	...110
◆	Изображение 5. <i>„Задущница“, Иван Мърквичка, 1899</i>	...128
◆	Изображение 6. <i>„Сборник с документи“, 1878</i>	...151
◆	Изображение 7. <i>Правописна особеност</i>	...153
◆	Изображение 8. <i>Дивотинска народна носия</i>	...175
◆	Изображение 9. <i>„Старо град“, 2005</i>	...191
◆	Изображение 10. <i>„Виолетови камъни“, 2023</i>	...219

Църква „Св. Успение Богородично“, с. Долене

◆	Изображение 11. <i>Екстериор –</i>	...236
◆	Изображение 12. <i>Интериор –</i>	...238
◆	Изображение 13. <i>Стенописна украса –</i>	...242
◆	Изображение 14. <i>Царски икони –</i>	...245
◆	Изображение 15. <i>Икони и Кръст –</i>	...246
◆	Изображение 16. <i>Състояние на полихромизираната дървесина –</i>	...251
◆	Изображение 17. <i>Състояние на стенописната украса –</i>	...252
◆	Изображение 18. <i>Царска икона на Св. Архангел Михаил, детайл –</i>	...266

◆ Таблица 1.	...135
<i>Продажни цени на картини на Иван Мърквичка</i>	
◆ Таблица 2.	...139
<i>Застрахователна стойност на „Задушница“</i>	
◆ Таблица 3. <i>Справка за продажни цени на картини на Иван Мърквичка (2009-2025)</i>	...141
◆ Таблица 4. <i>Финансова оценка чрез инфлационен индекс и сложна лихва</i>	...158
◆ Таблица 5. <i>Арт застрахователни продукти</i>	...208
◆ Таблица 6. <i>Експериментално приложение на нетна настояща стойност (NVP)</i>	...214
◆ Таблица 7. <i>План-сметка за производство на „Виолетови камъни“ (разходен подход за оценка)</i>	...226
◆ Таблица 8. <i>Оценка на „Виолетови камъни“ (сравнителен подход)</i>	...227
◆ Таблица 9. <i>План-сметка за КРР в църква „Св. Успение Богородично“</i>	...255

Културни институции

◆ Исторически музей – Петрич	... 82
◆ Регионален исторически музей – Ямбол	...104
◆ Национален литературен музей – Къща музей „Петко и Пенчо Славейкови“	...122
◆ Национална художествена галерия – „Квадрат 500“	...142

© Изображенията са предоставени от авторите, преподавателите или от посочените културни институции.

Благодарим на г-р Теодора Негелчева, главен експерт в отдел „Връзки с обществеността“ на УНСС за портретните снимки.

Абревиатури

БАН	Българска академия на науките
БВП	Брутен вътрешен продукт
БНР	Българско национално радио
БНТ	Българска национална телевизия
БПЦ	Българска православна църква – Българска патриаршия
БТА	Българска телеграфна агенция
ВТУ	Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
ЕС	Европейски съюз
ЕК	Европейска комисия
ЗКН	Закон за културното наследство
ЗНО	Закон за независимите оценители
ЗОС	Закон за общинската собственост
ЗООС	Закон за опазване на околната среда
ЗОП	Закон за обществените поръчки
ЗУТ	Закон за управление на територията
КНОБ	Камара на независимите оценители в България
НБУ	Нов български университет
НГПИ	национална гимназия за приложни изкуства
НИНKH	Национален институт за недвижимо културно наследство
НЛМ	Национален литературен музей
НПО	Неправителствена организация
НХА	Национална художествена академия
НФК	Национален фонд „Култура“
РИМ	Регионален исторически музей
СБХ	Съюз на българските художници
СУ	Софийски университет „Св. Климент Охридски“
УЗФ	Университет по застраховане и финанси
УНСС	Университет за национално и световно стопанство
ЦУБ	Централна университетска библиотека
TeGOVA	The European Group of Valuers' Association

Въведение

Доц. д-р
Катя Михайлова

Колко струват културните ценности и художествените произведения? Има ли безценното цена? Как се определя?

Това са въпросите, които поведоха разговора, размисъла за оценката на културни ценности и художествени произведения. Казват, че въпросът съдържа половината от отговора, и може би имат предвид, че въпросът изостря любопитството и човек, воден от потребността да разбере, тръгва да търси отговора и донякъде стига.

Ние – преподавателите и специализантите от Първия випуск на следдипломната специализация по *Управление и оценка на културни и художествени ценности*, стигнахме готук – до страниците на първата ни книга за оценка на музейни експонати и артефакти от лични колекции.

В книгата събрахме опита, който пригубихме в процеса на проектиране и провеждане на иновативна образователна услуга, целяща да утвърди професионална специализация по оценка и застраховане на културни ценности и художествени произведения. Това е двусеместриалната следдипломна квалификация по *Управление и оценка на културни и художествени ценности*, проведена през 2024 – 2025 г. в **Институт за следдипломна квалификация при Университета за национално и световно стопанство**

Първата част на книгата представя учебно-методическата и ценностна основа, върху която е изградена учебната програма на следдипломната квалификация.

Какво се учи? Как се учи? Кой преподава и как? Защо е необходимо да се специализира управление и оценяване на културни ценности и художествени произведения?

Считаме, че е необходимо, защото аргументираната оценка на ценностите е основа за ефективното управление и защита на културното наследство. Тя отваря възможност за застраховането им, т.е. за споделяне на отговорността за опазването им и предаването във времето напред.

Важно е да можем реалистично да оценяваме артефактите от националното културно богатство или тези, които съвременния български талант създава, защото те формират националната идентичност и самосъзнание.

Иван Хаджийски казва, че е възможна **оптимистична теория за българския народ**, но само ако тя е научна, т.е. обективно и аргументирано оценява достоинства на народа ни, вкл. и културното му наследство, което определя историята и културата му, както и просторите на духовността му. Надценяването прави нещата да изглеждат смешни. Подценяването – жалки. И в двата случая е сигурна безпомощността в сътворяване на чудото, компенсирана с нихилистично удоволствие от затъването в нищоправенето на едно и също място.

Защо е необходима оценката на културни ценности и художествени произведения? Защото светът е многополюсен и отворен, а пазарът – свободен. Трябва оценка, за да знаем какво имаме, как да го продаваме и как да го ориентираме между полюсите на световната власт.

Как се постига справедлива пазарна оценка на културни ценности и художествени произведения? Това именно се изучава и специализира в десетте учебни курса на следдипломната

квалификация. Универсална методика няма. Своеобразието на обектите изисква индивидуален подход и методи за всеки отделен артефакт, в най-добрия случай – за оценка на група артефакти със сходни характеристики.

Кой преподава? Висококвалифициран екип с научни степени и хабилитации в четири области на висшето образование, от четири български научни и образователни институции. Събрахме се, защото повярвахме, че чудо е възможно, и решихме да го направим и последваме.

Новите творчески, смислени и родолюбиви проекти в образованието и научните изследвания гнес са своего рода чудо. Неочаквани, дори и неканени, сякаш малко нахални, изненадващи нерядко и авторите им. Приличат на *златна монета*, изпусната на паважа. Минава пътник, вдига я, дава ѝ живот и следва импулса ѝ. Тя води.

Във втора, трета и четвърта част на книгата ясно се вижда докъде сме стигнали, следвайки нашата *златна монета*. Качествата на образователните проекти проличават най-ясно в продуктите, които обучаемите постигат.

Първият випуск специалисти направи смел опит в оценката на музейни експонати, част от които културни ценности – оценките са публикувани във втора част на книгата.

Благодарим на **Исторически музей – Петрич**, на **Регионален исторически музей – Ямбол**, на **Национален литературен музей – Къща музей „Петко и Пенчо Славейкови“**, на **Национална художествена галерия – „Квадрат 500“**, за възможността нашите експерт оценители да работят на терен с ценни музейни експонати като „Театрална маска от Хераклея Синтика“, „Оброчна плочка на Кибела“, „Славейковата Библия“, „Задущница“ на Иван Мърквичка!

Тъй като културните ценности и художествени произведения са част не само от музейни, но и от частни колекции, то

специализанти от Първия випуск апробираха методи за определяне на финансова и застрахователна стойност на артефакти от лични колекции. Резултатите от апробацията са в трета част на книгата. Оценени са колекционерски архивен документ от 1878 г. – свидетелство за гържавничество в новоосвободена България; женска народна носия от село Дивотино, община Перник – семейна реликва, предавана и пазена поколения наред; две картини – съвременно изкуство, едната от които сватбен подарък, запечатил красотата на първата семейна мечта, а другата – художествен вик за природата.

Благодарим на колекционерите за доверието и предоставените артефакти!

В четвърта част е публикувана експертиза и оценка на паметник на културата с национално значение – християнския храм *Св. Успение Богородично* в село Долене, община Петрич. Бяхме там – Доленската църква беше включена в културната програма от обучението на Първия випуск експерт оценители на културни и художествени ценности. Заедно с църквата, видяхме възраждането на огражденското село Долене по инициатива, с труда и любовта на доленчанина Стефан Липийски и неговото семейство. Сега Долене е цветната феерия на Огражден, близо до най-скръбното място в българската история, там, където са ослепени Самуиловите войници – Национален парк-музей „Самуилова крепост“ и до най-новите археологически разкрития в античната Хераклея Синтика.

Културната програма е неизменна част от обучението на експерт оценителите на културни и художествени ценности. Тя е норма за съвременните бакалавърски или магистърски програми по артбизнес, провеждани в световните университети. Културата без културна програма може да се изучава, но не може да се усети, не може да се разбере и предаде уникалната животворяща енергия, която тя носи.

Животворящата енергия на културните ценности и художествени произведения е едно от най-големите предизвикателства в оценяването им. Как да я превърнеш в число, в цена, как да я монетизираш? Приехме това предизвикателство. Как сме му отговорили – това показват следващите страници.

Не претендираме, че сме установили метод за оценка на безценното. Не твърдим, че сме дали модел за арт застраховане. Но със сигурност сме поставили въпроса, дефинирали сме необходимостта от икономическа и финансова оценка на културни ценности и художествени произведения като основа за тяхната застраховка и съхранение за поколенията след нас.

Въпросите на началото на пътя, на търсенето, изследването. В края на краищата водят до *златни монети*, но ги откриват тези изследователи, които могат да ги различат в праха и пръстта на времето, могат да ги оценят достойно сред фалшификатите, които хората изкусно майсторят.

И ако днес някой попита къде се срещат парите и културата, то ето ги от местата.

Първото е иновативната следдипломната квалификация по *Управление и оценка на културни и художествени ценности*, в която специализираме именно финансова и застрахователна оценка на културни ценности и художествени произведения.

Второто е българската петолевка, събрала в себе си миг от голямото българско изобразително изкуство от XX век. На гърба ѝ – българката, жизнена, красива, такава, каквато я рисува големият български художник Иван Милев. Виждаме детайли от „Българска магона“, „Жетварка“, „Змейова сватба“ на фона на флорален мотив от негов театрален декор. На лицевата ѝ страна – „Изкуството и тръненият Венец“, фрагмент от корицата на списание „Екз“ и Милев, с неговата вяра.

За мен всичко това е чудо: аз вярвам в моето чудо – вярвам тъй, както в себе си, пише на банкнотата.

Чудо ни събра в Управление и оценка на културни и художествени ценности. Чудо направихме, защото повярвахме.

А колкото до петолевката, нека тук да остане за спомен от времето, когато в България за българска култура се е плащало в български левове.

Здрави да сме!

На живота да се радваме!

Изображение 1. Българска банкнота. Номинал 5 лева. Емисия 2020.

Първа част

*Управление и оценка на
културни и художествени
ценности*

УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКА И
ЦЕННОСТНА ОСНОВА
на
следдипломна квалификация
„Управление и оценка на културни
и художествени ценности“

*Проф. д.ик.н.
Димитър Иванов*

идея и научна
консултация

*Доц. д-р
Катя Михайлова*

ръководител
на програмата

Ключови гуми:

професионална квалификация; образование; културно наследство; оценка на културни ценности; артбизнес

Резюме:

Студията представя методическия и ценностен корпус на иновативна образователна услуга за професионална специализация на експерт оценители на културни ценности и художествени произведения. Услугата се реализира чрез програмата по *Управление и оценка на културни и художествени ценности* в Институт за следдипломна квалификация при УНСС. Обучението е интердисциплинарно, включва лекционна теоретико-методологическа част и културна програма. Опитът от апробацията на програмата през 2024 – 2025 г. е систематизиран в студията.

Образователната услуга фокусира културната и финансова стойност, арт застраховане и управление на културното наследство и художествените произведения. Това е носещият камък на успешния и обществено отговорен артбизнес, и фундамент на тържавната културна политика и дипломация.

Управление и оценка на културни и художествени ценности е иновативна образователна услуга, която съдейства за удовлетворяването на три основни човешки и обществени и потребности – култура, образование, духовност. Символно погледнато, абривиатурата им е КОД – може би това е кодът за отваряне на **портите на новосъздаването?**

За първи път образователната услуга се предоставя от **Институт за следдипломна квалификация** при Университета за национално и световно стопанство през академичната 2024 – 2025 г. Представлява програма за следдипломна професионална квалификация в областта на оценяването и застраховането на културни ценности и художествени произведения.

Маркетинговият анализ показва висока степен на иновативност на услугата – тя е първа и все още единствена на българския образователен пазар. Подобни програми имат дълъг живот в Европа, в Русия, в САЩ, в съгласие с макроусловия, насърчаващи успешен артбизнес и със суверенна и активна гържарна културна политика и дипломация. У нас редица бакалавърски и магистърски програми са фокусирани върху изучаване на културното наследство в призмата на археологията, философията, естетиката, изкуствознанието. Добри програми има в артпродукция, продуцентство и управление на изкуствата. Но икономическият и бизнес подход към българското културно и

историческо наследство, икономиката на културната политика, финансовата оценка, арт застраховането са, сякаш, оставени за нашата следдипломна професионална квалификация.

Някога, през 90-те на миналия век, в Университета за национално и световно стопанство е била жива катедра *Управление на социално-културните дейности*, занимаваща се с обучение и изследвания именно в посока икономика и управление извън сферата на материалното производство, включително в културата. През 2008 г. тя е закрыта. Част от колегията се отдава на изследвания на Четвъртата власт – медиите, другите преминават към публичната администрация и мениджмънт на сценичните изкуства. Културното наследство, опредметено чрез културните ценности и художествени произведения не може да бъде закрыто – то продължава да иска своята експертиза, оценка, застраховка и мъдро управление.

Управление и оценка на културни и художествени ценности предлага **различен фокус на мислене** за културните ценности и художествените произведения – акцентира върху културната им и финансова стойност, застрахователната им оценка, арт застраховане и управление. По същество това е носещият камък на успешния и обществено отговорен артбизнес, но и е фундамент на тържавната политика и управление в областта на културата в пазарно доминирано общество.

Днес е модерно да се говори за дигитализация на културното наследство и произведенията на съвременното изкуство. Добре, но знаем ли колко струват артефактите, които дигитализираме и включваме във виртуални разходки и преживявания? Известни ли са рисковете, на които излагаме ценностите си, за да придобием 3D моделите им и да ги публикуваме в интернет? Кой и как обезпечава рисковете и гарантира опазването на безценното, което сме наследили, за да съхраним и развием, а не за да унищожим?

Отвореното общество е пространство на свободно движение на хора, стоки, услуги и капитали. Културните ценности и художествени произведения са обективизиран културен капитал и следователно се движат свободно от един собственик към друг, от една колекция към друга, от една държава в друга, от едно време и епоха в друго време и век.

Движението между хората – колекционери и ценители, става чрез търговска сделка или дарение, което задължително поставя въпроса за **цената на красивото**.

Колко струва културната ценност, картината, статуетката, скулптурата, артефакта, който продаваме, купуваме или даряваме? Кой споделя със собственика отговорността за съхраняването на артефакта? Застрахователят, може би? Или държавата чрез държавни гаранции?

По усмивка на съдбата по време на първия семестър на следдипломната квалификация на аукцион в Париж е продадена картината на Антон Митов *Цигани продават сита на софийския пазар* от 1904 г. за **203 200 евро** (160 000 – цена на картината, 27% комисионна), при първоначална оценка 30 000 – 50 000 Евро. Датата, на която е продадена най-скъпата българска картина е 29.11.2024 г. Но как се определя първоначалната оценка, за да се стигне до точно тази продажна цена?

Движението в пространството – в границите на държавата или отвъд, също настоява за обективна финансова стойност, оценка и застраховка.

По втора усмивка на съдбата първият випуск по *Управление и оценка на културни и художествени ценности* започна заедно с откриването на изложбата *Древна Тракия и античния свят. Съкровища от България, Румъния и Гърция* в музей Джон Пол Гети в Лос Анджелис, представяща над 150 експоната от Панагюрското, Вълчитрънското, Рогозенското и други значими български тракийски съкровища (4.11.2024 – 3.03.2025).

През януари избухва горски пожар, чийто пламъци достигат музeya и застрашават съкровищата.

Възниква въпрос как са гарантирани националните съкровища, имат ли застраховка?

Разбира се, че имат – задължителна е при движение на ценности в страната или извън нея. Кой я е направил и как, кой е поел отговорността – български или американски застраховател, българското или американското правителство?

Категорично е, че каквато и да е застраховката, тя не може да компенсира загуба на вековно съкровище, но дали не е по-добре да я има, най-малкото като акт на отговорност към национално безценното?

За щастие, съкровищата се върнаха в България невредими, но въпросите в полето на оценката като основа на арт застраховането останаха отворени.

Старините или културните ценности се движат и във времето, преминават хилядолетия и стигат днес при нас. Колкото по-дълъг е пътят им, толкова по-скъпи са ни, защото ни разказват за времена, култури, цивилизации, а понякога дори сменят плочата на познатия исторически разказ.

По трета усмивка на съдбата през лятото на 2024 г., когато подготвихме обучението на първия випуск експерт оценители на културни и художествени ценности, в Хераклея Синтика близо до гр. Петрич, екипът на проф. Людмил Вагалински разкри мраморна статуя – мъжко голо тяло с височина над два метра, вероятно внук на римския император Октавиан Август. Движи се две хилядолетия и достига до Историческия музей в Петрич в много добро състояние, за да разкаже за времето, за хората, за властта и културата. След нея археолозите разкриват още една статуя – мъжко тяло, чиято глава вероятно е отчупена от земетресение преди 1600 години, и Хераклея Синтика става фокус на интерес.

Как се оценяват артефактите? Как се обезпечава отговорността за консервацията и реставрацията им?

Как се прави оценка на риска и въздействието? Каква е подходящата застраховка и върху каква застрахователна стойност се застраховат?

Какви приходи биха могли да генерират културните ценности и художествени произведения? И накрая, как да се управляват така, че да се съхранят за следващите след нас? Ето, това са основните въпроси, на които отговори дава иновативната образователна услуга *Управление и оценка на културни и художествени ценности*.

Методологическа основа на обучението

Обективната финансова оценка и културна стойност на артефакти и документи, които субективно усещаме като безценни, защото в естетиката си отразяват паметта и историята, самосъзнанието и идентичността, разума и вярата, човешкия стремеж към истински красивото, е основа за тяхното мъдро обществено отговорно управление. Базова управленска задача е сигурността. В управлението на културно наследство и художествени произведения част от нея се решава чрез арт застраховането като превенция и гаранция за съхраняване на културната ценност и художественото произведение във времето, в пространството и сред хората.

Това е логиката, върху която е изградена учебната програма на следдипломната професионална квалификация:

**Оценка (финансова, културна) – управление –
застраховане – Опазване
на културните ценности и художествени произведения.**

Плътността на методологическата линия е в експертизата, т.е. в познаването и чувстването на управляваното културно наследство и произведения на изкуството. Основно методологическо изискване е, че творческото развитие, чрез което се постига комплексна експертиза на културни ценности и художествени произведения, е в диалектическа връзка със сетивния и мисловния, емпиричния и теоретичен елемент на човешкото познание. Това означава, че истината за експертното знание се постига в следната последователност: сетивно възприемане на културната ценност ⇒ философско и историческо проучване ⇒ изкуствоведски анализ ⇒ проверка на достоверността чрез инструментални изследвания.

Понякога фактологически материал, набран само по един или два от посочените научни способности е достатъчен за решаването на конкретен проблем. Но за истинско експертно заключение за стойността са необходими резултатите от посочените методи и елементи на експертизата.

Справедливата оценка и застраховане на културни ценности и художествени произведения са възможни именно въз основа на комплексна експертиза. Тя се изучава в специализираната магистратура по *Идентификация, автентификация и оценяване на културни и художествени ценности* в Университета по библиотекознание и информационни технологии. В програмата на представената тук следдипломна квалификация са включени основни методически и инструментални моменти от експертизата, които да формират критериална система и да подпомогнат професионалната работа на оценителя. Защото оценката е въз основа на експертизата. От друга страна, финансовата оценка и застраховката са финалните два компонента в комплексната експертиза. В този смисъл оценителите следва да познават теорията и методиката на експертизата, която наричаме *експертика*.

Учебното съдържание на програмата за следдипломна квалификация по *Управление и оценка на културни и художествени ценности* е разделено в три модула.

- ♦ **Експертука** – въвежда в методиката на комплексната експертиза, акцентира върху същността, автентификацията и идентификацията, социализацията и социалното въздействие на артефактите;
- ♦ **Оценка** – фокусира процеса и методиката на оценяване и застрахователна защита на културните ценности и художествени произведения. Изучават се националните, европейски и международни стандарти за оценяване, принципите на различните оценителни подходи и видове оценки – финансова, застрахователна, оценка на риска и въздействието. Акцентира се върху културната стойност.
- ♦ **Управление** е лидерски тренинг в публичното управление и бизнес реализацията на културните и художествени ценности. Застъпени са институционална рамка и регулация, културна политика, анализ и динамика на артпазара и артбизнеса.

Водещ при разработването на програмата е системният подход. Той се основава на изучаването на обектите като системи, което дава възможност да се разкрие тяхната същност и принципи на функциониране и развитие. Включва създаването на редица опростени модели, които имитират или заменят (в определено отношение) оригиналната система. Те трябва да позволяват адекватен обратен преход към оригиналния моделиран обект, без да се губи информацията за разбирането му.

Моделът е система, създадена или избрана от експерта, оценителя, застрахователя на културни ценности и художествени произведения, артбизнес мениджъра, която възпроизвежда с определена точност изкачването от абстрактното

към конкретното, а след това и прехода от конкретното към абстрактното. Конкретизацията може да бъде толкова подробна, колкото желае субекта. В резултат, дълбоко и аргументирано се разкриват общото и особеното, които са присъщи на изследваните обекти, явления и процеси.

Системният подход не съществува под формата на строга методологическа концепция. Той изпълнява евристични функции, като остава набор от когнитивни принципи, чийто основен смисъл е подходящата ориентация на конкретното експертно, оценителско, управленско изследване.

Аксиологически профил

Аксиологическа и интелектуална тенденция е националната, европейската и световната гуховност да се обогатяват и развиват като еднна система, в която да се съхранява националната идентичност и тя, заедно с другите национални идентичности, да бъде градивен елемент на всеобщата човешка екзистенциално-ценностна система, стремяща се към виталност, красота и вечност на човешката цивилизация.

Това, именно, е изходната и заключителна аксиологическа позиция на образователната услуга *Управление и оценка на културни и художествени ценности*.

Учебното съдържание, методиката на преподаване, провеждането на практическо обучение на специализантите са в пълен синхрон с аксиологическите закони, които са всеобщи и необходими за всеки елемент от социологическата структура на обществото и за всяка обществена дейност. Те отразяват и изразяват процеса на поява, съществуване, функциониране, развитие и отмиране на обществената система, на нейната аксиологическа същност, функции, структура и модели на знание, познание, емоции и поведение.

Първо – **хармония**, а не противоречие с природата.

Второ – погледът е насочен към **себепознанието** и смисъла от живеене. Вечната необходимост от себеразвитие и актуализация разглеждаме като неотменима закономерност на човечеството, неговата култура и цивилизация.

Трето – експертното познание, Вкл. оценката и управлението, не бива да надскачат своята **мяра**, възможности и реални цели и задачи. Социалното и аксиологическото време, пространство, движение, развитие и промяна, съществуване и екзистенциално-ценностна система, формират границите, възможностите и насоките за функциониране.

Четвърто – **екзистенциално-ценностно ядро** на експертното познание. В ядрото тук поставяме петте върха на *звездата Аретè* – Вярa, Власт, Бран, Труд, Любoв, която маркира социално-творческите ангажименти и постижения на свободния, новосъздаващ човек. *Аретè* е старогръцка дума. В новогръцкия има опростеното значение на *добродетел* и Векове наред е насищана с висококачествените характеристики на смелия, благородния, славния избраник, който е в състояние да извършва необикновени неща в полза на обществото и да допринесе за неговия разцвет.

Звездата Аретè носят Омировите герои, тракийските, гръцките, римските богове, емблематичните закрилници, стопани и победители в името на православната Вярa Св. Димитър и Св. Георги, средновековните светци войни, лидерите и гържавниците – чак до днес. Така Аретè представя съборна ценностна система на гревна Европа, състояща се от *Гърция, Македония и Тракия*, съгласно елинското цивилизационно гледище за европейския континент, и обуславя функционалната активност на осъзнатата гражданска позиция.

Пето – общочовешка, общокултурна, общоцивилизационна **ориентация** в съвременния многополюсен свят.

Шесто – равнопоставеност, равнозначимост, силна и трайна връзка и взаимовлияние без нарушаване на **личното достойнство**.

Седмо – едновременно непрекъснато **съществуване и действие** в динамична променяща се система от човешки и професионални отношения.

Осмо – **пътят на познанието** минава през общочовешкото, оттам през съсловното, груповото и отново към общочовешкото. Диалектиката „теза – антитеза – синтеза“ е обективен закон на културно-историческото развитие, в т. ч. и на екзистенциално-ценностната система на човека и обществото, въплътени в културното наследство.

Управление и оценка на културни и художествени ценности е изградена и се реализира върху философския възглед, който разбира общественото развитие и културното наследство като процес в единен социален и културен контекст. Един от най-значимите въпроси е да не се допусне противоречие между интелектуалното и аксиологическо начало у човека и цивилизацията. Ето защо изборът на преподавателски екип е подчинен на два равнозначни и взаимозависими критерия – единият по линия на научната и методологическа подготовка по предмета на съответната учебна дисциплина, другият – съгласно *звездата Аретè*, по линия на личната нравственост и професионална добродетелност.

По четвърта усмивка на съдбата, първите девет специализанти на програмата също отговарят на методологическия и аксиологически критерий, заложен в основата на програмата. Първият випуск се състои от девет жени на различна възраст и с различно образование и професия. Всяка от тях е постигнала своята степен на лично, интелектуално и професионално развитие без морални и ценностни компромиси. Събра ги стремежът към по-високото в културата и духовността.

Преподавателски екип

Обучението в програмата *Управление и оценка на културни и художествени ценности* е интердисциплинарно и се провежда от мултидисциплинарен преподавателски екип от четири български научни институции:

- ♦ **Университетът за национално и световно стопанство** предоставя компетентност по процесите на осъществяване и оценяване, администрирането и управлението на културното наследство и артбизнеса;
- ♦ **Университетът по застраховане и финанси** осигурява обучението по застраховане на културни ценности и художествени произведения;
- ♦ **Университетът по библиотечни и информационни технологии** преподава ноу-хау в областта на комплексната експертиза на културни ценности и художествени произведения, без която управлението, оценката и застраховането са невъзможни;
- ♦ **Българската академия на науките** участва в обучението по технологична експертиза и технологични изследвания, необходими за автентификация и идентификация на артефактите.

Преподавателите имат висока научна експертиза в областта на управление, оценка и застраховане на културните и художествени ценности. Прилагат интерактивни методи за преподаване, изискващи активно участие на обучаемите.

Администрирането на първия випуск на програмата се осъществи от екип от **Института за следдипломна квалификация при УНСС** с ръководител **доц. д-р Георги Николов** и административен секретар **Кристиян Герчев**, докторант.

Ръководител на следдипломната квалификация *Управление и оценка на културни и художествени ценности* е **доц. г-р Катя Михайлова, УНСС**. Идеята и научната консултация са любезно предоставени от **проф. г.и.к.н. Димитър Иванов, УниБИТ**.

Проф. г.и.к.н. Ирена Маркова, УЗФ и УНСС

Финансист със специализация в застраховането. Автор е на множество публикации, включително първата у нас по арт застраховане и първата българска монография по космическо застраховане.

Доц. г-р Щерьо Ножаров, УНСС

Юрист и финансист с опит в публичната администрация, вкл. в Министерство на културата. Съавтор е на публикации на ООН и е цитиран от ЕБВР и публични организации. Икономически съветник на БСК.

Доц. г-р Нина Дебрюне, УниБИТ

Експерт по културни ценности, финансист, изследовател на социализацията, управлението и защитата на културно-историческото наследство. Първопроходник в оценката на културни ценности.

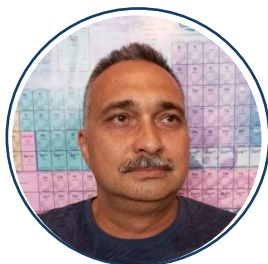

Проф. г.н. Иля Прокопов, ЮЗУ, УниБИТ

Експерт по антична нумизматика. Иницира обучението по експертиза на културни ценности през 2014 г. Има над 160 публикации. Книгите му са издадени в Германия, Италия, Белгия.

Доц. г-р Георги Авдеев, БАН

Химик, отгаден на опазването на културното наследство. Ръководител на една от българските лаборатории, оборудвани с апаратура за технико-технологични изследвания на културни ценности.

Гл. ас. г-р Стефан Бакърджиев, УниБИТ

Археолог, директор на Регионален исторически музей – Ямбол. Експерт по културни ценности и ръководител на лаборатория за експертиза и оценка на културни ценности „Експертика“, УниБИТ.

Д-р Юлиян Райчев, УниБИТ

Изкуствовед със специализация в декоративно-приложните изкуства, история на архитектурата, музейното дело. Оценява произведения на изкуството в Париж, Монако, Страсбург, Женева, София.

Гергана Кюркчиева, УниБИТ

Дипломиран експерт по културни ценности и художествени произведения. Докторант и асистент по експертиза на културно-историческо наследство в УниБИТ. Организатор на практическото обучение и стажантска програма.

Учебно съдържание

Съдържанието на всеки от лекционните курсове балансира науката и практиката, фундаменталното и приложното познание. Лекционните курсове поотделно и заедно дават възможност на специализантите да формират представа не само за абстрактно теоретичното, но и за формите на неговото приложение в сферата на конкретно практическото.

Управление и оценка на културни и художествени ценности е курс за следдипломна професионална квалификация с практико-приложна насоченост. Насочен е към специализанти с минимум бакалавърска степен, познания и жив интерес в областта на културното наследство и художествените произведения, висока гражданска култура и нравственост, които търсят да нагледат познание и квалификация в сферата.

Модул „Експертника“

Учебните курсове, включени в модула, въвеждат в теорията и методиката на комплексната експертиза на културни ценности и художествени произведения. Справедливата оценка и застраховка са възможни въз основа на експертно знание за същността на оценявания обект. Не е задължително специализантите и бъдещи оценители да са вещи в експертизата на обекта на оценка. Но е професионален императив да познават теорията и методиката на експертизата, за да имат критерий за експертно познание, на което да разчитат в оценяването. Детайлно и по същество експертника се изучава в магистратурата по *Идентификация, автентификация и оценяване на културни и художествени ценности* в УниБИТ.

Курсовете се четат през първи семестър. Завършват с практическа задача по изготвяне на комплексна експертиза.

Експертика. Теория и методика на експертизата на културни и художествени ценности

Теорията на експертиката е интердисциплинарно научно направление с всестранно изучаване, изследване и верификация на културни ценности и художествени произведения въз основа на мировгледни, ценностни и символни принципи, частнонаучни закони, категории и понятия на логиката, историята, изкуствознанието, етиката, и материалознанието, като се разполага върху части от изследователските им полета. Същността на експертиката е систематизирането, преподаването и възпитаването на система от знания, умения и нравствени критерии с постоянно и дълготрайно значение относно културните и художествени ценности като колективно национално достояние, както и на всеки отделен обект.

Експертиката има своя структура, обусловена от спецификата на културните ценности и художествени произведения като части от културно-историческото и художествено наследство на държавата и обществото. Това означава, че нейните елементи и логическата връзка между тях съответстват на исторически наложилата се структура на културното наследство като материални и нематериални, джвижими и неджвижими активи. Теорията на експертизата изяснява методологическите и методическите проблеми на експертната дейност в сферата на културното наследство, която се извършва съобразно спецификата на своя предмет и обект.

Всяко експертно изследване преминава през следните главни етапи: подготовка; набирание на конкретна експертна информация и установяване на данните за по-нататъшна работа; статистическа обработка на информацията; верификация чрез инструментални изследвания и анализи; научнотеоретически обобщения и практически изводи; публикация.

Лекционният курс има следните тематични фокуси:

- ♦ Философски аспекти на експертизата;
- ♦ Символиката – невидимото знание в експертизата;
- ♦ Логически методи в експертното знание;
- ♦ Исторически подход в експертизата;
- ♦ Аксиологическа основа на експертизата;
- ♦ Естетически и изкуствоведски проекции;
- ♦ Етични норми в експертизата.

История на българското културно и историческо наследство

Учебното съдържание е структурирано в следния триъгълник от ключови понятия: цивилизация, култура, история. Разгръща се в две структурно обусловени линии. Едната по линия на периодизацията на времето, представяща хронологията и особеностите на развитието на българската материална и нематериална култура, опредметена чрез артефактите на българското културно и историческо наследство. Другата – по линия на защитата и опазването на културното наследство като безценен ресурс на гържавата и обществото ни, като извор и аргумент за национална осъзнатост и идентичност.

Историческата проекция е от праисторическите цивилизации по българските земи и завършва до Освобождението на България през 1878 г. Разглеждат се особеностите на тракийската, римската, византийската, средновековната българска и османска материална и нематериална култура.

Културното наследство не спира да се обогатява и развива в новоосвободена България до днес, но според нормите на Закона за културното наследство, артефактите биват идентифицирани като културни ценности и социализирани с културното наследство, ако имат 100-годишна давност. Ето защо следосвободженска България развива гържавно законодателство и механизми за опазване на съществуващото

културно и историческо наследство. Първият нормативен акт за защита на културното наследство е *Временни правила за научни и книжовни предприятия* от 1888 г. – с него започва прегледа на държавната политика за културното и историческо наследство и стига до актуалния нормативен рег.

Функцията на курса е да даде историческата и методическа координата, необходима за историографската и историческа експертиза на оценяваните обекти.

Основи на изкуствоведската експертиза

Курсът съчетава лекционната част и практическо обучение в столичните художествени галерии и музеи за изкуство.

Въвежда специализантите най-напред в историята и художествената естетика на изящното и декоративно изкуство. Акцентира върху особеностите и видовете на изкуствоведския анализ на произведенията на изящите и декоративни приложни изкуства. Специфичен фокус се поставя върху методите за идентификация и оценка на художествените произведения. Обръща се внимание на институциите, които идентифицират и оценяват произведения на изкуството. Специализантите получават методика, инструментариум и документация за изкуствоведска експертиза на художествено произведение.

Основи на технологичната експертиза

Технологичната експертиза предполага провеждане на серия от технико-технологични изследвания, които целят да автентифицират изследвания артефакт. Тя е неотменен компонент от комплексната експертиза на културни ценности и художествени произведения.

Лекционният курс въвежда специализантите в методологията и методиката на технологичната експертиза и прего-

ставя информация относно обективните възможности на наличните изследователски центрове у нас. Обучението разчита на базова подготовка по физикохимия. Провежда се аудиторно и извън аудиторно в технологична лаборатория на Института по физикохимия при БАН.

Модул „Оценка“

Модулът включва три лекционни курса във втори семестър, фокусирани върху методологията и методиката на определяне на културна, икономическа, финансова и застрахователна стойност на културни ценности и художествени произведения в процеса на оценяване и арт застраховане. Изучават се националните, европейски и международни стандарти за оценяване, принципите на различните оценителни подходи и видове оценки – финансова, застрахователна, оценка на риска и въздействието. Акцентира се върху културната стойност като фактор при определянето на финансовата им стойност. Курсовете завършват с практическа задача.

Икономическа и финансова оценка на културни и художествени ценности

Лекционното съдържание дава възможност на специалистите за отговор на въпроса: колко струва културната стойност или художествено произведение. Универсален методически алгоритъм, приложим в оценяването на обекти от културното наследство и художествени произведения не е постигнат все още. Интегрираната методика за оценка се изработва от оценителя предвид спецификата и характера на всеки отделен артефакт. Това означава, че постигането на справедлива финансова оценка е напълно и пряко зависимо от комплексната експертиза на оценявания артефакт.

Курсът подпомага ориентацията на специалистите в основни теоретични концепции в икономика и социология на културата като културна и икономическа стойност, пряка и непряка стойност, културен капитал, от които започва моделирането на метода за оценяване на артефактите.

Подробно представя известните подходи в оценяването – приходен, разходен и сравнителен, като показва възможностите за приложение на всеки от тях в оценяването на културни ценности и художествени произведения.

Запознава обучаемите с българските, европейски и международни стандарти за оценяване. Специално акцентира и върху професионални етични стандарти в оценяването и нивото на нравственост у оценителя.

Систематизирането на методически насоки и критерии за оценка на недвижими културни паметници у нас е дело на Камарата на независимите оценители в България. Тя дава правоспособност за този вид оценка. Художествените произведения, съгласно Закона за независимите оценители, се оценяват като *други активи*, т.е. към тях са приложими подходи, методи, техники и инструменти в полето на бизнес оценяването. Изследването на гвжимите културни ценности – музейни експонати или артефакти от частни колекции, като обекти на оценка, е Все още в началото у нас.

В научната литература на английски и руски език вече е осмислен и моделиран практически опит в полето на оценката на културни ценности и художествени произведения. Разписани са методически насоки за оценка, приети от общности на оценителите или от бизнес организации със значимо присъствие на световния артпазар.

Синтез на най-добрия опит в оценяването на културни ценности и художествени произведения е заложен в съдържателната основа на курса.

Оценка на риска и застраховане на културни и художествени ценности

Застраховането на културни ценности и произведения на изкуството се появява твърде късно в историческата линия на развитие на застраховането като специфична икономическа дейност. Появата и развитието му са свързани с осъзнаване на обществената и личната потребност от споделяне на риска и защита на културното наследство, както и на отделни художествени произведения в лицето на тържавата и на частни собственици, колекционери и ценители.

Арт застраховането съществено се отличава от застраховането на джвижими или недвижими активи, тъй като изкуството и културата формират специфичен материален актив, към който се прилагат и съответни подходи и методи за оценяване и определяне на застрахователната стойност. Освен това оценката на застрахователния риск при застраховането на културни ценности и художествени произведения е съществено различна от тази, която се прилага при имущественото застраховане. Това обуславя необходимост от специален застрахователен продукт, който изисква висококвалифицирана дейност на специалисти в областта на експертизата и оценката, консервацията и реставрацията, обезпечаването на съхранение и транспортиране, и в последен ред – опазване на културните ценности и художествени произведения.

Основни лекционни теми в курса са:

- ♦ Особенности на арт застраховането и анализ на динамиката на пазара на арт застраховането у нас;
- ♦ Субекти в арт застраховането;
- ♦ Обект на арт застраховане и диференциация на културните ценности и художествени произведения;
- ♦ Особенности и методика на независимата експертна оценка в арт застраховането;

- ♦ Механизъм на застрахователна защита, анализ и оценка на риска в арт застраховането;
- ♦ Формиране на цената в арт застраховането, застрахователна стойност и застрахователна сума;
- ♦ Основни и допълнителни застрахователни продукти.

Оценка на въздействието на културни и художествени ценности

Оценка на въздействието е понятие с приложение в различни области, при това във всяка област то проявява различен характер и дори същност. В основата си оценката на въздействието е метод за анализ на ефективността и ефикасността на действието на даден субект върху обект, който се прилага съобразно спецификите на приложното поле. Така напр. оценката на регулаторното въздействие е различна от оценката на въздействието на културните и художествени ценности, а и от оценката на въздействието на околната среда върху културното наследство.

Лекционният курс се занимава с оценка на въздействието на културните ценности и художествени произведения и с методиката за оценка на въздействието на факторите на социалната и природна среда върху обектите на културното наследство. И двете имат пряко отношение към определянето на финансовата и застрахователна стойност на артефактите. Въздействието на културните ценности и художествени произведения отразява тяхната културна стойност, която определя икономическата им оценка. Въздействието на средата е основание за обективна оценка на застрахователния риск.

Оценката на въздействието на културните ценности и художествени произведения предполага интердисциплинарна методика, в която се преплитат най-малко социологическо и икономическо, културологично, изкуствоведско и историческо

познание. Оценката на въздействието на средата върху културното наследство е заложена в специализираната методика на ЮНЕСКО, както и на други национални организации, работещи в полето на културното наследство.

Обучението включва теоретична и тренингова част по описаните два типа оценки на въздействието.

Модул „Управление“

Учебното съдържание в модула е разделено в две тематични линии. Едната е насочена към публичното гържавно управление на националното културно наследство и художествени произведения, гържавната културна политика и дипломатия. Втората – към управлението на процеси на пазара на културни ценности и художествени произведения, към частни стопански инициативи в сферата на артбизнеса.

Предвидени са три курса, които представляват лидерски тренинг в публичното управление и бизнес реализацията на културните и художествени ценности. Четат се през втори семестър на специализацията. Завършват с практическа задача, ориентирана към идентификация на артефактите и пазарна размяна и търговия със стоки за луксозно потребление.

Модели на управление на културни и художествени ценности

Културните ценности, като форми на културното наследство, принадлежат на света и се управляват в рамките на административната структура – община, гържава, в която са разкрити. Целта на лекционния курс е да въведе специализантите в моделите на публично управление на културното наследство. Обсъждат се консервативната и либерална институционална и законодателна рамка за управление на културното наследство. Разглеждат се особеностите на актуалната

българска правно-нормативна система в областта, така също и на общностната политика и институционална регулация.

Акцент е поставен и върху националната и международна институционална система за защита на културното наследство, както и върху съответните политики, които тя поражда.

Курсът разчита на правната култура на обучаемите, овладяна в процеса на тяхната професионална и гражданска активност. Върху нея въвежда нормативния модел за идентификация и опазване на културните ценности и художествени произведения и превенцията от незаконни и неморални практики.

Практическата част на курса предполага тренинг по идентификация на артефакти като културни ценности, който развива умения, необходими на експерт оценителите в изготвянето както на експертизата, така и на оценката на артефактите. Работи се и по отделни казуси в процеса на публично управление на културното наследство.

Социализация на културните и художествени ценности

Лекционният курс превежда специализантите през цялостния процес и систематика на социализацията на културното и историческо наследство.

От една страна процесът обхваща всички видове дейности, чрез които артефактите, свидетелстващи за развитието на културата и цивилизацията, биват въведени в реда на културното и историческо наследство, стават обществено призната част от него, придобивайки статут на културна ценност (движима, недвижима, материална, нематериална) с местно, национално или световно значение, и попадат под съответни режими на защита.

От друга – процесът се разгръща по линията на социализация на самото културно наследство в обществото на микро-

мезо- и макросистемно равнище. Логично е, че двата процеса са взаимосвързани в единна цялост, започваща от издирването на културната ценност или създаване на художествено произведение, неговото документиране и правно обезпечаване и завършва с валидиране. Практически социализационният процес е основата за търговската реализация на артефакта.

Социализацията на културни и художествени ценности е важен фактор за оценката им. Една е финансовата оценка и застрахователна стойност на съвременно художествено произведение с ограничена видимост, публичност и разпознаваемост на артпазара, друга – на произведение, което общността определя като шедьовър, трета е оценката на артефакт, идентифициран и социализиран като културна ценност.

Пазар и търговия с културни и художествени ценности

Учебното съдържание е логическо продължение на курса *Социализация на културни и художествени ценности*, доколкото търговската реализация на артефактите е в пряка зависимост от степента на социализацията им.

От друга страна, курсът е в пряка връзка и продължение на модул *Оценка*, доколкото динамиката на артпазара е съществен фактор при формиране на икономическата и финансова, а също и застрахователна оценка. Известен е пазарният (сравнителен) подход за оценяване, който е с най-висока ефективност на приложение в оценката на активи като културни ценности или художествени произведения.

Курсът прави преглед на историята на луксозния пазар. Целта е да се изведат тенденциите и твърдите характеристики, които формират структурата и динамиката му днес.

Предвидени са лекционни теми и тренинги в следните основни области:

- ♦ Видове пазари, сегментация на пазара и пазарни нисши за съвременно изкуство;
- ♦ Структура и динамика на артпазара, мрежи на влияние на пазара на изкуството днес;
- ♦ Ценообразуване на културни ценности, художествени произведения на наложени и изгряващи творци;
- ♦ Ценови стратегии на търговците на изкуство;
- ♦ Модели за бизнес предприемачество в сферата на културното наследство и съвременно изкуство.

Учебна заетост и кредити

Лекционните курсове са с хорариум от 12 лекционни часа. Аудиторната заетост е в събота и неделя между 10.00 и 16.00 ч. Преподавателският опит показва, че по-голяма ефективност на обучението се постига, ако то се провежда присъствено. Все пак е предвидена и възможност за онлайн обучение, осигурено чрез MS Teams.

Извънаудиторната заетост е в обем от 48 часа за всеки курс. В нея е включена самоподготовка и културна програма.

За разработване и защита на дипломна работа са предвидени 150 часа извънаудиторна заетост.

Всеки курс дава по 2 кредита, защитата на дипломна работа – 10, успешното завършване – 30 учебни кредита.

Културна програма

Световната практика в обучението по артбизнес показва, че то не би било успешно, ако остане затворено в учебните зали. Успоредно с лекциите е необходима културна програма, която дава възможност на обучаемите за директно и професионално изучаване на културното наследство.

Управлението и оценката на културни ценности и художествени произведения е в основата на артбизнеса и затова първият випуск специализанти имаше организирана културна програма. Тя беше своеобразен, неочакван за специализантите, учебно-практически бонус към обучението им. Две от успешно публикуваните тук оценки намериха намериха обектите си по време на културната програма.

Теодора Стаменова се влюби в „Задушница“ на Иван Мърквичка по време на лекциите на г-р Юлиян Райчев в **Националната художествена галерия** и **Квадрат 500**. С него и доц. г-р Нина Дебрюне посетихме **Софийска градска художествена галерия** и **Музей за християнско изкуство – криптата на патриаршеската катедрала „Св. Александър Невски“**. Културната програма привлече и други преподаватели и семейства им, които се присъединиха към групата в **Парк-музей „Врана“**.

Културната програма е отворена за всички специализанти, преподаватели, семейства и приятелите им. Приложихме този принцип и получихме много повече от професионално обучение – изградихме малка общност от ценители на културното наследство и красотата на изкуството, на научното осмисляне и високата човешка нравственост.

Зорница Христова избра църквата *Св. Успение Богородично* в село Долене, община Петрич, за обект на експертиза и оценка по време на посещението ни в Петрич. Бяхме на юбилейна изложба *Отражения* на художника Андреа Панков в **Исторически музей – Петрич** и като гости на музея посетихме с. Долене, храма и **Национален парк-музей „Самуилова крепост“**.

Специализацията завърши с практика в **Исторически музей – Разлог**, **Общински исторически музей – Гоце Делчев**, **Археологически музей – Филипи**, организирана от магистърска програма *Идентификация, автентификация и оценяване на културни ценности и художествени произведения* в УниБИТ.

Филипи е мястото, в което за първи път Св. Апостол Павел проповядва Христовото евангелие на европейска земя. Археологическият музей пази заключението на Пресияновия надпис от IX в. до днес. Д-р Стефан Бакърджиев насочи очите ни към него:

Който и да търси истината, Бог вижда, който и да лъже, Бог вижда. На християните българите направиха много добрини. И християните ги забравиха, но Бог вижда.

Духовна радост беше гостуването ни в Неврокопска Света Митрополия. Посрещна ни митрополит Серафим, който съвсем не на шега подчерта високата културна и финансова стойност на българските православни икони – *те са толкова ценени, че не се продават*, каза дяко Владика и постави въпроса за разкриването на християнското културно наследство.

Разделихме се с благословия и по-силна вяра.

Съответствие на програмата с националните приоритети за развитие на културата, образованието и науката

Целите за обществено и гържавно развитие в областта на културата и културното наследство, на висшето образование и научните изследвания са записани в съответните гържавни стратегически документи:

- ♦ Стратегия за развитието на висшето образование в Р България 2021 – 2030 (ДВ, бр. 2/8.01.2021);
- ♦ Национална стратегия за развитие на научните изследвания в Република България 2017 – 2030 (ДВ, бр. 47/13.06.2017).

Проект за Национална стратегия за развитие на културата е разработен от Министерство на културата през 2011

година и публикуван в портала за обществени консултации. Вторият проект на Стратегия за развитие на културата 2019 – 2029 е обществено консултиран, но до днес все още е *draft*, според водния знак на документа, публикуван на страницата на Министерство на културата.

Очевидно от 2011 г. има проект за национална стратегия за развитие на културата, вкл. културното наследство, но той не е приет, няма го в „Държавен вестник“.

Културата и културното наследство са приоритет в регионалното развитие – липсата на приета национална стратегия се компенсира от отделни регионални стратегии за управление на културата и културното наследство, разработени от съответни общински администрации.

Устойчивото управление на културното наследство на регионално или национално ниво изисква планиране, организиране, ръководство и контрол, основани на познаване на същността и формата, на възможностите и ограниченията, на стойността на обекта на управление. *Управление и оценка на културни и художествени ценности* утвърждава именно познание за обектите на културно наследство, предлага методика за систематизиране на това познание във вид на комплексна експертиза и, като съществено допълнение – насочва мисълта към рационално осъзнаване на културната, икономическа и финансова стойност на наследеното културно богатство.

Следдипломната квалификация утвърждава още един инструмент за опазване на културното наследство и произведенията на съвременното изкуство, апробирайки методика за аргументиране на стойност (културна, икономическа, финансова и застрахователна) и оценка чрез комплексна експертиза на културните ценности и художествени произведения – така нар. *Експертика*.

Принципът:

**Експертизата в служба на оценката.
Оценката като основа на застраховането.
Застраховането – гаранция за опазването на
културното наследство,**

който е заложен във философията на следдипломната квалификация и практически реализиран в учебния ѝ план. Преподаването неговусмислено се вписва в приетите регионални стратегически приоритети по отношение на културно-историческото наследство, а така също и в заложените в проектите за национални стратегически документи от 2011 и 2019 г.

Концептуалната и съдържателна рамка на обучението в следдипломната квалификация са напълно съотнесими към националните стратегически приоритети за развитие на висшето образование и науката. Ето някои от най-съществените пунктове на съответствие:

Етика – основен национален приоритет за развитие на висшето образование и науката е етиката в науката. Аксиологичното начало е едно от двете начала в разработването и реализирането на програмата. Високото нравствено съзнание е императив в експертната и оценителска дейност в областта на културното наследство и художествените произведения. Етиката е началото на духовността.

Интердисциплинарност – приоритизират се програми за висше образование и научни изследвания, които имат интердисциплинарен характер. *Управление и оценка на културни и художествени ценности* не може да бъде монодисциплинарна програма комплексната разностранност на обекта, към който е насочена. Устойчивото управление и аргументирана оценка на културните ценности и художествени произведения са пресечна точка най-малко на социология и икономика, естетика и история, археология и културология, теология и изкуствознание, физикохимия, финанси и застраховане, право и управление.

Баланс на теория и практика – връзката между абстрактно теоретичното и конкретно емпиричното формира методологическата основа на програмата. Културното наследство и художествените произведения не са абстракция, а реалност в живота. Експертизата и оценката им не могат да се затворят в научната теория, но нейното адекватно приложение е витално необходимо за постигане на комплексна експертиза и аргументирана оценка.

Изграждането на реални връзки между образованието като територия на науката и теорията, и бизнеса като поле на практиката, е стратегическа цел в развитието на университетското образование у нас. Форми за интегриране на наука и практика, на образование и бизнес са практическите обучения, които са включени и реализирани в следдипломната квалификация. Също и сътрудничествата с професионални и браншови организации. Първият випуск на *Управление и оценка на културни и художествени ценности* се оказва аргумент за начало на сътрудничество с **Камарата на независимите оценители в България**, което се оказва еднакво полезно като методически и професионален обмен и за двете страни.

Междууниверситетски екипи – формите на активно сътрудничество между научни институти и университети е също приоритет с национално измерение. Интердисциплинарността в образованието и изследванията се постига с междуинституционални сътрудничества, които позволяват обмен и допълване на експертност в изграждане на общото цяло.

Успешната реализация на следдипломната квалификация по *Управление и оценка на културни и художествени ценности* е резултат именно от подобно сътрудничество. Опитът показва, че е възможно съвместяването на различни, дори конкурентни, научни институции, на научни компетенции и квалификации, на човешки характери и личностни особености в

изпълнение на иновативен образователен проект с национално отговорна мисия. Факт е, че десетте курса в следдипломната квалификация са разработени и се четат от колеги от четири български научни института – УНСС, УниБИТ, УЗФ, БАН.

Освен междуинституционален, преподавателският екип е и високо квалифициран. Докторската степен е задължителна, а *големият докторат* – лично постижение за двамата от екипа. Преподавателите имат научни степени и заемат академични длъжности в четири области на висшето образование:

- ♦ Хуманитарни науки;
- ♦ Социални стопански и правни науки;
- ♦ Природни науки;
- ♦ Изкуства.

Първият випуск

Първият випуск апробира програмата, утвърди концептуалния ѝ и съдържателен профил. Практически доказва, че принципът на интелектуално-аксиологическата хармония е в основата на създаването на иновативни образователни услуги, творчески научни продукти и академични общности. Резултатите от работа на Първия випуск са в следващите страници от нашата книга за културата, образованието и духовността.

Новосъздаването започва от етиката, от понятията за добро и зло. Подчинява се на вдъхновението и следва идеята. Иска труд, отдаденост и разпалващ импулс. И невидимо, с вяра и разум в едно сплетени, започва да създава нов образ, нова визия, която оформя нова реалност.

Ето, това е силата на **духовността**.

ИНСТИТУТ ЗА СЛЕДДИПЛОМНА КВАЛИФИКАЦИЯ ПРИ УНСС

УПРАВЛЕНИЕ И ОЦЕНКА НА КУЛТУРНИ И ХУДОЖЕСТВЕНИ ЦЕННОСТИ

ПРИДОБИВАНЕ НА ПРОФЕСИОНАЛНА КВАЛИФИКАЦИЯ „ЕКСПЕРТ-ОЦЕНИТЕЛ НА КУЛТУРНИ И ХУДОЖЕСТВЕНИ ЦЕННОСТИ“

КУРСЪТ Е:
РАЗРАБОТЕН В СЪОТВЕТСТВИЕ СЪС СЕГА ДЕЙСТВАЩИТЕ ЕВРОПЕЙСКИ И НАЦИОНАЛНИ ЦЕЛИ, ПОЛИТИКИ, ПРОГРАМИ И ЗАКОНОДАТЕЛСТВО В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНИТЕ И ХУДОЖЕСТВЕНИ ЦЕННОСТИ.

ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ

2 семестъра

ФОРМА НА ПРОВЕЖДАНЕ

модулна, съботно-неделна, веднъж месечно

ДИПЛОМИРАНЕ

Свидетелство за професионална квалификация

 www.ips.unwe.bg
 info@ips.bg
 гр. София бул. Климент Охридски 2

Институт за следдипломна квалификация при УНСС е сертифицирана институция по ISO 9001:2015 от NOA със сертификата за внедряване на система за управление на качеството, който обхваща „Следдипломно обучение, управление на проекти и консултиране“.

ИСК предлага следдипломни квалификации в областта на управлението – „Управление и оценка на културни и художествени ценности“, финансите, счетоводството и контрола, психологията, правото, както и програми за придобиване на правоспособност.

Повече информация на www.ips.unwe.bg

Втора част

*Оценка на
музейни експонати*

ТЕАТРАЛНА МАСКА

от Хераклея Синтика

Исторически музей – Петрич

Катя Стоянова

Инж. Катя Валериева Стоянова е магистър по строителство на сгради и съоръжения от ВСУ „Любен Каравелов“ и по съвременни музейни експозиции от Нов български университет. Директор е на Исторически музей – Петрич

и дирекция „Културно наследство и туризъм“ в община Петрич. Управлението на културно-историческото наследство е мисията ѝ. Ръководи проекта за реставрация, консервация, популяризиране на *Античен град Хераклея Синтика* и е сред вдъхновителите на порива към духовност в Петрич.

Ключови думи:

археологическо културно наследство; движима културна ценност; музеен експонат; финансова оценка; застраховане на културни ценности

Резюме:

Статията представя експертиза, финансова и застрахователна оценка на Театрална маска от Хераклея Синтика – движима археологическа културна ценност от фонд „Археология“ на Исторически музей – Петрич. Обектът е разкрит през 1958 г., датиран е към II-III в. сл. Хр. В момента е в добро състояние и е изложен в основната експозиция на Исторически музей – Петрич. Обектът не се продава. Експертизата и оценката са учебни.

Настоящата експертиза е първа за обекта, изготвена е чрез приложение на теоретико-методологическата рамка на експертизата. Предложението за финансова оценка е в диапазон 90 000 – 120 000 лв. и е изведено въз основа на концепцията на Давид Торсби за икономическа и културна стойност, както и чрез сравнителен подход и анализ на макросредата. Застрахователната оценка е 105 000 лв.

Движимата културна ценност *Театрална маска от Хераклея Синтика* от фонд „Археология“ на Исторически музей – Петрич, а също и от експозицията в музея, е обект на експертиза и оценка в настоящата разработка. Резултатите от комплексната експертиза дават възможност за първоначално остойностяване, финансова и застрахователна оценка на културната ценност, необходими за последващото експониране на обекта в изложби извън музея, а също и за изпълнението на други дейности и проекти в музейната практика.

Маската е сред знаковите културни ценности в музея. Често се експлоатира видът ѝ, създаващ идентичност на мястото, където е намерена – *Античен град Хераклея Синтика*.

Разглежданият обект не е обект на търговска сделка, предвид юридическия му статут и осигурената му вече защита и превенция от страна на **Исторически музей – Петрич**. Направената оценка би могла да послужи при откупуване на предмет със същите и/или сходни качества, свойства и образ от страна на музей или друга културна институция или при тяхното застраховане. Експертизата и оценката на музейния експонат може да се използват за прототипни и да се създаде база за последващото им прилагане в експертни финансови и застрахователни оценки на други артефакти, представляващи културни археологически ценности.

Анализът няма претенции за изчерпателност и универсалност. Използването и адаптирането на част от разработката може да бъде в помощ на различни категории групи ползватели. В т. ч. са музейните експерти, ангажирани с оценка на гъвижими културни ценности, брокери и застрахователни агенти, финансисти и юристи, служители на реда, пряко ангажирани с опазването на културното наследство.

Настоящата експертиза и оценка са разработени съгласно принципите на научната¹ и професионална етика.²

Експертен анализ

Исторически контекст

Хераклея Синтика или Хераклея на Струма (Heraclea Sintica or Herakleia on the Strymon) е разположена в местността Рупите, в землището на едноименното село в община Петрич, в югозападния ъгъл на България. Хераклея е заемала основно южния склон на възвишението Кожух, известно като Джонков Връх (висок 224 м. н. в.), както и полето южно и западно от него.

На топографски карти от 1933 г. се вижда, че ръкав на река Струма минавал непосредствено покрай източната страна на хълма Кожух. В последствие този терен бил отводнен чрез система от диги и канали. Спасително археологическо проучване потвърди, че част от р. Струма е текла през това място.³

В Античността градът бил близо до границата между Тракия и Македония.

¹ **Михайлова, Катя.** *Научна етика*. София: ИК-УНСС, 2024.

² **КНОБ.** *Кодекс за професионалната етика*. Приет на 16.06.2018.
ИКОМ. *Етичен кодекс за музейната институция*. 2017.

³ **Вагалински, Людмил.** *Хераклея Синтика. История чрез археология*. София: Nous, 2022.

Доброто географско местоположение на Хераклея Синтика било основна предпоставка за дълготрайно и успешно развитие на града: преходно-средиземноморски климат, плодородна земя с много вода и гъсти гори. Хълмът Кожух доминира над околността, като осигурява защита на неговите жители и желания контрол върху пътищата, следващи двете реки.

Историческата география на района на Средна Струма, включително местоположението на Хераклея Синтика, дълго време е предмет на оживена научна дискусия. Учените – основно историци, изследващи Античността – се обосновават главно с писмени извори и епиграфски данни.

През 2002 г. е намерен мраморен надпис, представящ рескрипт /rescript (официален отговор на молба) на император Галерий / Galerius и цезар Максимин Дая / Maximinus Daia до хераклеяци / Heracleans, издаден в периода 307-308 г. сл. Хр. Става ясно, че античното селище в местността Рупите е Хераклея Синтика. Този факт изяснява в значителна степен селищната система на Средна Струма през Античността.

Първите археологически разкопки в античното селище на и около хълма Кожух са проведени през 1958 г. от Атанас Милчев.⁴ Според него, то е споменатия в писмени извори град Петра, който Филип V превзел през 181 г. пр. Хр. в тракийската племенна област Мегика. Проучени са 96 м² в южното подножие на Кожух, където местен учител открил през 1957 г. две каменни стъпала. Непосредствено северно от стълбището Атанас Милчев разкрива градежи, които разпознава като тъкачна работилница и място за боядисване на платове. До тях от север идва водопровод от глинени тръби, като авторът подчертава, че „в северозападния склон на местността Кожух

⁴ **Милчев, Атанас.** *Археологически разкопки и проучвания в долината на Средна Струма.* София: ГСУ, ФИФ, 1960.

изворна вода има и днес“.⁵ Намерената при разкопките керамика е датирана в III-IV Век сл. Хр. Монетите покриват периода Александър III (336-323 г. пр. Хр.) – Юстиниан I (527-565 г. сл. Хр.) и А. Милчев заключава, че град Петра е съществувал в тези хронологични граници и бил унищожен от славяните или аварите.

Двадесет години след разкопките на Атанас Милчев българо-полска експедиция провежда през 1978-1980 г. археологическо проучване в района на Средна Струма. Находките от теренното издирване върху Джонков Врх са отнесени към „праисторическата, елинистическата, римската, късноантичната епоха и османския период“.

До 2007 г. за историята на Хераклея се знае изключително малко. От 2007 г., под ръководството на проф. Людмил Вагалински, градът постепенно се разкрива в своя цялостен мащаб. Към 2025 г. е разкрита едва 10% от територията на града, но дори наличните до момента археологически структури показват, че Хераклея Синтика е град с особено голямо значение в Античността. Строителните практики, мащабните градежи и богатата архитектура са доказателство за величието и значимостта на античния полис Хераклея Синтика.

Освен археологически структури, по време на проучването са намерени множество предмети, които също свидетелстват за богатия културен, икономически и социален живот на Хераклея Синтика.

Такъв артефакт е разглежданата театрална маска. Открита е в помещения, локализирани като занаятчийски работилници. Сведения в подкрепа на твърдението са разкритите ями за багрене, изкопани директно в скалата, множество предмети, доказващи функцията на помещенията в т.ч. тежести за станове, обазгени скални отвори.

⁵ Пак там, с. 31.

В тези помещения са намерени керамични парчета от предмети, които по-късно в лабораторни условия се оказват части от театрални маски. Множество са намерените маски в този участък. Над 10 броя са идентифицирани във фонд „Археология“ на **Исторически музей – Петрич**.

Театралните маски са важна част от древногръцкия театър и често символизират връзката между изкуството и религиозните ритуали. Вероятно е също да имат връзка с погребални обреди.

Изображение 2. Театрална маска от Хераклея Синтика
© Исторически музей – Петрич

Юридически и правен статут

Разглежданият обект е културна ценност по смисъла на чл. 7, ал. 1 и ал. 2 от ЗКН. Обектът е движимо културно наследство, по смисъла на чл. 10 от ЗКН, според който движимото културно наследство обхваща културни ценности, които не са трайно закрепени към земята, включително ако се намират погребата, както и прилежащата им среда.

В съответствие с чл. 146, ал. 1 и ал. 3 и във връзка с чл. 2а, ал. 1 от ЗКН, културната ценност е придобита при археологическо проучване на Хераклея Синтика, е публична държавна собственост, с категория „национално значение“.

Артефактът е намерен при теренно проучване на Групова археологическа недвижима културна ценност *Античен град Хераклея Синтика*, който е обявен за паметник на културата с категория „национално значение“ през 1958 г.

В съответствие с чл. 9, ал. 1 и ал. 3, обектът е предаден на Исторически музей Петрич, като за него е съставен приемо-предавателен протокол между проучвателя на обекта и тогавашния директор на музея.

Обектът е част от Основен фонд „Археология“, съгл. чл. 2, ал. 2 от Наредба № Н-6 от 11.12.2009 г. за формиране, управление и идентификация на музейните фондове (Загл. изм. и доп. – ДВ, бр. 87 от 2020 г., в сила от 9.10.2020 г.). Съгласно същата Наредба, обектът е инвентриран (чл. 2, ал. 5).

Културната ценност е с Инв. № 853 в Инвентарните книги на Исторически музей – Петрич. Инвентаризирането му е изпълнено в съответствие с чл. 11 и чл. 12, ал. 1 и ал. 2 от Наредба № Н-6 от 11.12.2009 г. за формиране, управление и идентификация на музейните фондове.

Понастоящем артефактът е представен във временна експозиция на **Исторически музей – Петрич**. Същата следва да

бъде превърната в постоянна, след разработването и одобрението на Тематико-експозиционна документация в съответствие с чл. 8, ал. 1 и ал. 2 от Наредба № Н-4 от 8.10.2013 г. за условията и реда за представяне на културните ценности.

Съгласно *Конвенцията относно мерките за забрана и предотвратяване на незаконен внос, износ и прехвърляне на пратки на собственост на културни ценности* (в сила от 24.04.1972 г.), културните ценности са сред основните елементи на цивилизацията и културата на народите и придобиват реална ценност само когато техният произход, история и околна среда са известни и научно доказани.

Естетическа и изкуствоведска проекция

Театрална маска от Хераклея Синтика е сред най-запазените експонати във фонда на Исторически музей – Петрич, с впечатляващи размери, форма и начин на изработка, художествена стойност и авторов замисъл.

Маската е изпълнявала три основни функции – театрална, ритуална или религиозна и погребална. Наподобява типичните театрални маски, използвани в древногръцкия театър. Те служат за усиление на емоциите, които актьорите изразяват и за идентифициране на конкретни персонажи – трагични, комични или сатирични. Театърът в елинистическата епоха е бил не само форма на забавление, но и религиозен обред, посветен на боговете (особено на Дионис).

Подобни маски често са използвани в култове, свързани с Дионис – бога на виното, театъра и трансформацията. Маската може да е била част от ритуали, свързани с плодородието, смъртта или възраждането.

Маски с подобен характер са открити в некрополи, символизиращи защитна функция или представящи личността на покойника. Възможно е да са били поставени като дар за боговете.

Художествени характеристики

Към момента на разработване на експертизата, в музеите в България няма налични маски с подобна изразителност и художествен похват при изработката. Това придава на обекта допълнителна стойност. Тук са представени само някои маркери на художествения стил на културната ценност.

Символика на емоцията

Изразът на ужас или скръб може да е предназначен да предаде страданията на човека или на героя, който се представя.

Полиране и украса

Гланцираният външен вид подсказва внимателна изработка на маската, може би за специални събития. Появяват се бели петна, които вероятно са останки от оригинална боя или украса.

Стилизация

Линиите и детайлите са сравнително прости, което е характерно за масово произвеждани теракотени предмети в елинистическия свят.

Лицето е обемно с подчертани елементи – широко отворени очи и уста, които изразяват силна емоция, вероятно ужас, болка или изненада. Линиите около челото и главата може да имитират коса или шлем, което подсказва, че маската е символично свързана с театрални или митологични персонажи. Очите и устата са кухи. Още две гупки са отдолу, от двете страни на лицето, а една гупка е отгоре на маската.

Маската е украсена с по-светли кръгове от бяла глина под глазурата. Керамичното тяло на някои фрагменти от дясната част на маската е по-тъмно и глазурата им е ерозираща, вероятно поради пожара.

По различни данни, предназначението на маската е за стенна украса. Има хипотеза, че подобни маски може да са се използвали в театрални постановки.

Технологичен анализ и състояние

За разглежданата театрална маска е направено гатиране от изследователите на обекта и музейните специалисти. В идентификационната карта на обекта е посочено, че е от II-III н.е. Датировката е определена с оглед на стила и материала, което отнася маската към времето на елинистическия период (IV-I век пр.н.е.). Но също така тя би могла да е използвана и в по-късния римски период, когато театралните традиции са все още силно разпространени. Не е направен технологичен лабораторен анализ на обекта от откриването до експонирането му.

Техническите параметри на културната ценност са определени в картоната на обекта, изготвен от експертите от Исторически музей – Петрич. Обектът е с височина 25 см, дължина 21 см и средна дебелина 0,9 см.

Маската е изработена от червена керамика, фина глина, остъклена в зелен и жълт цвят, фрагментирана. Този материал е често използван в античността. Добре познати са технологиите за работа с него.

Реализирана е консервационна и реставрационна работа по маската за привеждането ѝ в текущото ѝ състояние. Обектът е бил подложен на предишна миметична обработка, която реконструира лявата страна на маската.

Към момента движимата културна ценност е в стабилно консервационно състояние. Въпреки че е в добро физическо състояние, е необходимо в средносрочен / дългосрочен план да се извърши ново консервационно лечение, насочено към премахване на предишното миметично възстановяване.

Разликата между оригинал и интеграция не се разпознава. В тези условия историческите и естетическите изисквания на находката не се спазват. Интервенцията върху обекта е трудно забележима. Това, от една страна, повлиява

положително върху общия облик на предмета, създавайки цялост на образа в обем, размери и форма, но от друга – не позволява на посетителя да различи автентичното от намесата.

Сигнирането в реставрационния процес е деликатна и сложна работа, зависеща от умелостта и опита на реставратора, от спазването на етичния кодекс и правила, заложиени в Конвенциите за опазване на културното наследство.

Остойносттаване и оценка

Както вече бе казано, *Театрална маска от Хераклея Синтика* не е обект на търговска сделка. Представеният опит за остойносттаване и оценка на музейния експонат има задача да апробира оценителни подходи и да достигне до аргументирана финансова оценка, която ефективно да послужи в процеса на опазване и защита на културната ценност.

Приет е следният подход за остойносттаване и оценяване:

Първо – стойността и оценката на културните ценности са зависими от пазара и търговията, ако те участват в търговски обмен, или от особеностите на макросредата, в която съществуват. Тъй като *Театрална маска от Хераклея Синтика* не е за продан, то тук е направен анализ на макросредата на артефакта, като е приложен PESTEL анализ.

Второ – предложена е финансова оценка, като е взета предвид доказаната висока културна стойност на артефакта.

Трето – въз основа на финансовата оценка е изведена застрахователна стойност и вариант за застраховка на обекта.

Пазар и анализ на макросредата

Прилагането на PESTEL анализ цели да очертае факторите на външната среда, които влияят на пазара. Тук са разгледани политическите, икономическите, социалните, технологичните,

екологичните и правните аспекти и фактори, които влияят на пазара на културни и художествени ценности в България. На база изследването е направена обща картина, включваща всяка гледна точка, попадаща в обхвата на разглежданите фактори. Оценени са и съответните фактори като положителни или отрицателни за развитието на целевия пазар. PESTEL методът спада към класическите методи за установяване на тенденциите на пазара, без да има претенции за изчерпателност, същевременно е с голяма степен на прецизност.

Политически аспекти и фактори. Разглежданият обект е част от фонда и експозицията на Исторически музей – Петрич. Той се помещава в нови експозиционни пространства от май 2022 г. Новият дом на музея е осъществен по трансграничен проект със Серес. По време на реализирането на проекта възникнаха редица непредвидени обстоятелства и трудности, които бяха преодоляни по съответния законов рег.

Културното наследство е силен инструмент за въздействие над обществото. Обикновено целта му е да създаде позитивна следа и да бъде използвано за повдигане на националното и общностно самосъзнание. Политическата нестабилност в страната, в съчетание с **липсата на критична маса от еругани, високо културни и морални личности в обществото ни**, е причина за разпространения национален нигилизъм, чиито резултати заемат застрашителни размери.

Именно **Исторически музей – Петрич**, респективно разглежданият обект *Театрална маска от Хераклея Синтика*, като част от експозициите на музея, попадат под вредното и неравностойно въздействие на политическата пропаганда и манипулация. Чрез медиен шум и тиражирането на внушения за незаконосъобразност на незначителен казус и случай, целящ личностно компрометиране, се поставя негативен отпечатък върху културна институция с аполитичен характер.

Изводите, които може да се направят вследствие провеждания анализ на общественото мнение, на база на наблюдение на реакции и коментари на посетителите, също така на коментари и публикации в интернет, могат да бъдат обобщени в две основни групи. Първата, която е значително по-солидна като брой споделени мнения, е че музеят и експонатите в него са част от незаконосъобразни начинания. Това автоматично сваля стойността на представеното културно наследство, без да се взема предвид високата му научна стойност не само за Исторически музей – Петрич, но и за страната ни.

Втората – засяга по-малка група от хора, акцентиращи върху високата научна и културна стойност на експозициите, активната роля на музея като средище за култура, наука и духовност за местното население. Би могло да се приеме, че такива ситуации обострят сетивността на иначе не особено активни хора, които не намират за нужно да заявяват публично позициите си. По този начин се получава повишаване на интереса и оценката на наличното културно-историческо наследство, респ. на разглеждания обект в общия контекст. Застрашаването на ценности и ценностни модели е катализатор на общественото мнение в защита на правотата и истинността.

Важен аспект от общата политическа картина е ангажираността на централната и местната власт в реализирането на културните и инвестиционни политики. В конкретния случай може да бъде дадена положителна оценка на местното общинско самоуправление. Нестабилната политическа ситуация в страната в последните няколко години, но не само, поставиха местната власт в ситуация на задължителна самоинициативност и проактивност с цел реализирането на намеренията за опазване и развитие на културното наследство. Това доведе и до значителни резултати, които впоследствие бяха припознати от централната власт.

Изводът, който може да бъде направен е, че именно местното общинско самоуправление притежава инструментариум за надеждни и резултатни действия. Той е решително важен, особено в случаи на промяна на политическата обстановка и генериране на риск от загуба на утвърдени и наложени практики в управлението на културното наследство.

Икономически аспекти и фактори. Реализирането на богатата експозиция с ценни артефакти от Хераклея Синтика в Исторически музей – Петрич е сред водещите фактори за повишаването на туристическия интерес към Петрич и региона. Прогължаващите археологически разкопки, новите артефакти, които излизат всяка година, ведно с модерен и атрактивен музей, са основните причини, довели до промяна на икономическата картина в община Петрич в последните пет години.

Петрич е регион със слабо развит туризъм, без традиции в сферата, респ. без очаквания за сериозни икономически дейности и дял на приходите от туризъм. След стартирането на гореизброените инициативи в направление развитие на културно-историческо наследство, промяната на икономическата картина е налице. Цифрите показват значителен ръст на инвестициите в туризма – нови хотели, нови места за храна и напитки, стартиране на дейността на туроператори и други услуги в сферата на туризма.

Основният икономически оператор, който може пряко да измери завишената икономическа активност, а именно **Исторически музей – Петрич**, отбелязва покачване на приходите от посещения и търговска дейност с над 5 пъти и половина. За 2023 г. приходите от стопанската дейност на музея са **42 000 лв.** През 2024 г. – **240 000 лв.** През 2025 г., първо тримесечие – **100 000 лв.** Очакван приход за 2025 г. – около **500 000 лв.**

Данните показват устойчиво и трайно повишаване на икономическото развитие на региона вследствие на култур-

ното наследство и неговото експониране и експлоатиране. В обръщение за търговски цели бяха интегрирани редица предмети и образци от Хераклея Синтика и фонда на Исторически музей – Петрич. Разглежданата театрална маска стана образ на множество артикули, които имат за цел да спомогнат за маркетинга и създаването на бранд Хераклея Синтика.

Социални аспекти и фактори. От съществено значение за развитието на региона на Петрич е именно устойчивото развитие на туристическата сфера и запазването на досегашните му темпове. Значителният интерес към последните разкрития от Хераклея Синтика създадоха условия за формиране на нов отрасъл от местната икономика, който дава непосредствено отражение на подобряването условията за социално развитие, а именно туризма.

Повишаване на приходите, активизиране и осигуряване на работни места на трайно безработни, създаване на нови условия за работа за млади хора, чужди инвестиции са все фактори, които повишиха атрактивността на региона. Това неминуемо повиши стандарта и условията на живот на местното население. Привличането на нови групи посетители в града води след себе си редица възможности за общуване, комуникация с нови хора, обмяна на идеи и опит в различни направления.

Новите условия за работа водят след себе си необходимост от нова работна ръка. В региона това не е характерен отрасъл, поради което се създава сериозен луфт в заетостта. Множество добри свободни места остават незаети или заети от неподходящи хора без съответното образование и опит в сферата. Позитив от това може да се види в нарастващ интерес към специалности в средните училища с профил „Туризъм“.

Технологични аспекти и фактори. Дигитализацията и съвременните технологии няма как да пропуснат и сферата на културното наследство. Все повече нови методи за

съхранение, опазване и най-вече социализация на наследството навлизат в ежедневната работа на музеите. Много от артефактите се сканират, създават се триизмерни модели и се интегрират в множество нови форми и функции.

Внедряването на технологиите в музеите създава атрактивна и конкурентна среда за привличане на нови публики. Дигиталното съдържание е достъпно, лесно разбираемо и създава къса връзка между посетителя и високата наука. В Исторически музей – Петрич, в т.ч. и за разглеждания обект, са реализирани дейности по дигитализация, създаване и разпространение на дигитално аудиоvizуално съдържание.

Всичко това води до повишен интерес и валоризиране на културното наследство, както и до по-лесното му интегриране в различни продукти в сферата на туризма, рекламата и популяризирането на обектите и региона.

Екологични аспекти и фактори. Основен екологичен аспект с пряко влияние върху разглежданата джизима културна ценност, е местонахождението на археологическия обект Хераклея Синтика, където е намерена Театрална маска.

Хераклея Синтика се намира в землището на с. Рупите, община Петрич и попада в територията на две защитени зони по НАТУРА 2000. Това са „Рупите“ и „Рупите – Струмешница“, както и в обхвата на Защитена територия „Кожуха“. Тоталното съвпадане и припокриване на границите на обекта със защитените зони води до редица затруднения при реализирането на археологическите разкопки.

Сложни и тежки процедури по екологичното законодателство се явяват пречка и начин за забавяне на археологическото проучване. Това от своя страна не дава възможност да се разгърне напълно потенциала на културно-историческия обект, респективно остават нерешени редица въпроси, за които е необходимо последващо проучване на терена. Такъв въпрос е: Къде се намира театърът на Хераклея Синтика?

Сигурността, че има театър, е потвърдена от намерените множество театрални маски в помещение, определено като работилница за маски, част от занаятчийски квартал. Има останали надписи, които споменават наличието на театър в града. Същевременно липсата на останали архитектурни елементи от него е причина да се поражда и съмнение дали наистина той е в града или е в съседно селище, или е бил разрушен напълно, или въобще го е нямало. Това води до съждения, че театралните маски са произвеждани само и единствено с цел търговия, предназначени за други места.

Липсата на достатъчно научна информация, получена вследствие на последващи археологически разкопки, възпрепятствани от усложнената екологична правна рамка в страната, е причина за трудното все още определяне на принадлежността и ясната функция на разглеждания предмет. Комуникация и диалогичност между отделните специализирани закони в сферата на екологията и на културното наследство са причина за сериозни административни пречки при иниципирането на нови начинания и инвестиционни проекти.

Същевременно рестрикциите по отношение на екологичните норми провокираха регици екологични инициативи, които имат за цел повишаване осведомеността и информираността на местното население на богатото биоразнообразие на региона. Местните политики в това направление също са водени от условия и забрани, наложени по специализираните екологични рамки. Това обаче, освен до пречки, доведе и до преосмисляне и нова оценка на природното богатство в региона. Съвместното съжителстване на културно и природно наследство е задача и приоритет, който се предвижда във всеки нов инвестиционен проект на местното самоуправление.

Повишеният интерес към обектите и броят туристи, отпразвили се към тях, крие риск от завишаване и на еколо-

гичния отпечатък от дейността. МПС, генерираните отпа-
дъци и необходимостта от допълнителна техническа инфра-
структура са предпоставка за повишаване и за замърсеността
на района. Контролирани дейности, регулиране и планиране на
посещаемостта, както и алтернативни източници на транс-
порт са възможни решения на евентуални екологични проблеми.

В обобщение може да се направят следните обобщения за
развитието на целевия пазар:

- ♦ Развитието на културно-историческото наследство
води до значително положително развитие в соци-
ално-икономическо отношение;
- ♦ Политическите фактори имат сериозно отражение
върху дейността и развитието на културните инс-
титутции и не гарантират тяхната независима и сво-
бодна инициатива и работа;
- ♦ Екологичните фактори имат двуполусна корелация с
културното наследство. Взаимното им влияние е не-
избежно. Трябва да се работи за постигане на баланс и
предварително установени рамки на действие;
- ♦ Необходимо е да се преразгледа правната рамка и при-
оритизиране на разпоредбите на специалните закони
– ЗКН, ЗУТ, ЗООС, ЗОС, ЗОП, Закон за горите и др.

Финансова оценка

Според модела на Давид Торсби, финансовата оценка на кул-
турните ценности (авторът говори предимно за недвижими
културни паметници) се определя въз основа на икономичес-
ката и културната им стойност.⁶ Икономическата стойност

⁶ **Throsby, David.** Determining the Value of Cultural Goods: How Much (or How Little) Does Contingent Valuation Tell Us? – In: *Journal of Cultural Economics* 27: 275–285, 2003.

Включва пряка, пазарна и непряка стойност. Според Артур Брукс непряката стойност на културните блага включва: стойност на съществуване, образователна стойност, престижна стойност, дарителска стойност.⁷ Давид Торсби допълва и стойността на национална идентичност.

Различни определения са дадени за културната стойност. Чрез тях стигаме до следната работна дефиниция.

Културната стойност е нестабилна и оспорвана. Тя е динамична, основана на формиране на консенсус и обмен на гледни точки.⁸ Тя е символ на различие, източник на вдъхновение.⁹ Невинаги може да бъде монетизирана в количествен или качествен мащаб. Културната ценност няма обща разчетна единица, многоизмерна е и може да бъде разделена на различни компоненти: естетическа, духовна, социална, историческа, символна, автентична стойност.¹⁰

Основните фактори за финансова оценка на гвжимите културни ценности са в следните категории:

- ♦ произход и история (провенанс);
- ♦ автентичност;
- ♦ състояние и степен на съхранение;
- ♦ технологични анализи и експертизи.
- ♦ юридически статут;

⁷ Цит. по: **Ножаров, Щерьо**. Възможности да определяне на пълната икономическа стойност на недвижимите културни ценности в България. – В: *Управление на недвижимата собственост*, София: ИК-УНСС, 2016, с. 124 – 133.

⁸ **Angelini, Francesco, Massimiliano Castellani**. Cultural and economic value: a critical review. – In: *Journal of Cultural Economics*, Vol. 43 (2019), p. 173 – 188.

⁹ **Klamer, Arjo**. Social, cultural and economic values of cultural goods. – In: *JACE (Japanese Association of Cultural Economics)*, Vol. 3, № 3, p. 17 – 38.

¹⁰ **Throsby, David**. *The Economics of Cultural Policy*. Cambridge University Press, 2010.

- ♦ културна и историческа стойност;
- ♦ научна стойност;
- ♦ пазарно търсене;

Предложение за финансова оценка

Разглежданият обект има ниска към никаква вероятност да бъде използван за търговски сделки с културни ценности. Предвид юридическата му защита и факта, че вече е част от фонда на Исторически музей – Петрич, същият не попада в категория на предвидени за размяна, откупки или други сделки.

Финансовата оценка може да бъде използвана само и единствено с цел участие в национални и/или международни изложби, самостоятелно или като част от сбор с други артефакти. Финансовата оценка е необходима за музейната работа с цел превенция срещу повреда от местене по време на работа, случаи на природни бедствия и катаклизми, военни конфликти.

Предвид размерите и материала, от който е изработена, театралната маска би могла да бъде възпроизведена в сегашно време с достатъчна точност и приблизително сходство.

Отчитайки обаче произхода ѝ, а също така и мястото на което е намерена, както и информацията, която ни дава за Хераклея Синтика и театъра там, би било коректно да поставим в изчисленията за стойността ѝ тежестен коефициент, отчитащ историческата ѝ идентичност и уникалност на художествената ѝ стойност.

Предвид сравненията на маски с подобен произход, както като размери, така и като изработка, впечатление прави, че изработката има допълнителна сложност и специфика. Детайлът е много добър, обърнато е внимание на изразителност на емоциите, а също така има богата и разнородна цветна украса. Полагането на допълнителен теракотен финашен слой добавя стойност за артефакта, която е била висока и в

миналото, тъй като теракотен финиш се е използвал по-рядко заради вредните въздействия на използваните продукти.

Като добавка към стойността на артефакта трябва да се вземе и реализираната интервенция по време на реставрационния процес. Вложените усилия, творчески труд и материали добавят стойност и повишават цената на артефакта в завършения му експозиционен вид.

За съвременната изработка на копие на театралната маска, разглеждана в настоящата разработка, бе направено запитване до реставратори и скулптури за актуална стойност на изработката. Средната цена, която бе посочена за такава изработка в съвременни условия и със съвременни материали, в лимитирано производство, а не масова серия, варира между **12 000 – 16 000 лв.**

Към тази цена следва да се добави тежестен коефициент за историческа идентичност и уникалност, който по експертна оценка на проучвателя е 7,5 единици. Така средната стойност на разглеждания артефакт е **90 000 – 120 000 лв.**

Застрахователна стойност

Арт застраховането е клон на имущественото застраховане. Основни фактори, които влияят на развитието на арт застраховането, са динамиката на националния застрахователен пазар, развитието на пазара на произведения на изкуството, социално-икономическите условия в страната, проявленията на видовете и формите на конкуренцията, както и поведението на потребителите на застрахователните услуги.

Базовите критерии за определяне на застрахователната стойност на културни ценности са:

- ♦ културно-историческа стойност;
- ♦ художествена и научна стойност;

- ♦ принадлежност към археологически обект;
- ♦ представителност за определен период;
- ♦ стил или културна общност;
- ♦ наличие на надписи;
- ♦ степен на уникалност;
- ♦ използван материал и физико-химично състояние;
- ♦ степен на риск;
- ♦ сравнителен анализ на подобни артефакти.

Част от тях са взети предвид в експертния анализ на *Театрална маска от Хераклея Синтика*, представен в първата част на разработката, а други са включени при определяне на финансовата оценка на артефакта във Втората част на текста. Следователно, експертният анализ и финансовата оценка могат да служат за основа за определяне на застрахователната стойност. Към тях следва да се добави и оценка на риска – да се посочат потенциалните покрити рискове и да се обосноват изключенията. След това се посочват видове застрахователни покрития, които са адекватни към обекта и приложимите застрахователни продукти.

Предложението за застрахователна оценка на *Театрална маска от Хераклея Синтика* е на стойност **105 000 лв.**

В случай на необходимост артефактът да напусне територията на България, напр. за изложба, реставрация или търговска дейност в чужбина – тогава стандартната застраховка на движимо имущество в България не е достатъчна. Необходимо е сключване на международна застраховка, която да покрие различни рискове, в т.ч.:

- ♦ Карго застраховка (Cargo Insurance) – покрива риска при транспорт по суша, въздух или вода; включва щети от инциденти (катастрофи, пожар, наводнение), загуба, кражба и др.
- ♦ Застраховка „Всички рискове“ (All-risk cover) за

културни ценности – покрива пълния период: от изнасянето, по време на престоя в чужбина, до завръщането; подходящо при участие в изложби, научни събития или експониране в музеи; включва специфични клаузи – напр. изискване за сигурност, климатични условия, съхранение.

Заключение

Театрална маска от Хераклея Синтика е археологическа културна ценност, открита при разкопките на античен град Хераклея Синтика. Експонат е в постоянната изложба на **Исторически музей – Петрич**.

Театралната маска е широко популярна не само в музейните и археологически среди, не само в Петрич и околността, Тя е вплетена в основата на визуалната идентичност на Исторически музей – Петрич и присъства в множество презентационни материали на музея, неговите проекти и инициативи.

Любопитен факт е, че досега не са направени структурирани експертни описания, експертизи и оценки на *Театрална маска от Хераклея Синтика*. Липсват публикации за обекта в археологическата или друга научна периодика, както и в популярните издания. В този смисъл представената тук експертиза и оценка на *Театрална маска от Хераклея Синтика* може да се приеме като първа систематизирана публикация за археологическата културна ценност.

Археологическото наследство, обективизирано във всеки движим или недвижим обект, има първостепенно значение за историята на човечеството. Едновременно с това европейското археологическо наследство е под сериозна заплаха от влошаване на състоянието поради множество фактори, вкл. човешка безотговорност. Вземайки предвид тези обективни обстоятелства, *Европейската конвенция за археологическото*

наследство (в сила от 25.05.1995) потвърждава ангажимента на всяка гържава към опазване на археологическото наследство, гарантира висока научна стойност на археологическите изследвания, осигуряване на финансиране и разпространение на знанието за археологическите открития.

Именно в контекста на Конвенцията е разработена и представената тук комплексна експертиза на *Театрална маска от Хераклея Синтика*. Нейната структура може да се приложи и при експертизата и описанието, при оценяването и на други сходни обекти от фонд „Археология“ на **Исторически музей – Петрич**. Ценността на подобен проект започва от систематизирането на емпиричната информация за отделните артефакти и завършва с възможността за цялостна интерпретация на материалните и нематериални аспекти на миналото – символи, ритуали и духовност, като по този начин служи като мост между древните общества и съвременния човек.

Исторически музей – Петрич

Основан е през 1966 г. като музейна сбирка, експонирана в дома на сем. Англови. През 1974 г. се премества в читалище „Братя Миладинови“ и през 2005 г. е преобразуван в Исторически музей.

Днес музеят е с модерен индустриален дизайн. Основната му експозиция се помещава в собствена сграда – девоенизирана и реконструирана казарма, днес обградена с природен градски парк. На юг е Беласица, на север – Огражден.

Не на Войната, да на мира, казва музеят и разказва историята от къснонеолитната култура Тополница – Акропотамос, през Великолепието на античната Хераклея Синтика, трагедията и величието на Самуиловите Войни, Въздигането на духа в земите на Петрич по време на Възраждането. „Петричкият инцидент“ от 1925 г., приносът на фондация „Рокфелер“ са акценти от най-новата история на града и общината.

Съвременна музеология, интерактивни и технологични решения правят музея историческа, археологическа и етнографска съкровищница. Освен експозиционната сграда, музеят включва Античен град Хераклея Синтика, национален парк-музей „Самуилова крепост“ и Къща „Ванга“ – семейния дом на пророчицата в града. Култура, археология, традиция, ядро на новосъздаване – това е Исторически музей – Петрич.

ОБРОЧНА ПЛОЧКА НА КИБЕЛА

РИМ – Ямбол

Росанка Кръстева

Д-р Росанка Венелинова Кръстева е лекар психиатър с богата професионална практика, култура и активна обществена позиция. Изпълнителен директор е на фондация „Център Надя“. Нейни ка-

узи са превенция и психиатрична подкрепа в ситуации на домашното насилие и трафика на хора. Експерт е в Националната комисия за борба с трафика на хора, обучава магистрати по темите, свързани с трафик на хора. Културното наследство за нея е мисия и любимо занимание. Специализира оценка на движими културни археологически ценности.

Ключови думи:

археологически артефакт; оценка на културна ценност; пазарен подход; застрахователна стойност; културно наследство

Резюме:

Статията представя експертиза, финансова оценка и застраховка на археологически артефакт *Оброчна плочка с изображение на Кибела* от фонда на Регионален исторически музей – Ямбол. Обектът е дарен на музея през 2021 г., няма реставрационни и консервационни намеси, в процес на идентификация е. Датиран е към Римска епоха II – III Век сл. Хр.

Настоящата публикация е първата за обекта. Тя представя неговата историческа и археологическа, културна и научна стойност. Експертизата аргументира предложената финансова оценка и застрахователна стойност. Оценкаването на културни ценности се извършва чрез три подхода: разходен, приходен и сравнителен. Изследването показва неприложимост на разходния подход в оценката на антични археологически артефакти. Чрез сравнителен подход предложението за оценка на артефакта варира между 59 400 лв. – 62 700 лв.

Уважение към българския народ, към правото му на място сред останалите народи по света е осъзнаването на културната принадлежност, съхраняването и развиването на националното културно и историческо наследство в неговите материални и духовни измерения. Културните следи са основата, на която обществото изгражда своята колективна идентичност. Спомените за миналото на един народ са фактор за съхраняването и утвърждаването на неговата културна и национална идентичност. Всеки акт на защита на културното наследство по същество е акт на защита на правото на национална културна идентичност и автономност.

Защитата има най-различни форми на проявление – от индивидуалното човешко възхищение пред духовната сила на културната ценност, през професионалната идентификация, автентификация и социализация на културните ценности, до превенцията и ограничаването на незаконните практики срещу паметниците на културата. Образованието по културното наследство, научните изследвания, публикуването в световната научна мрежа на свидетелства за човешкия порив към красотата също са форми на защита.

В следдипломната квалификация по *Управление и оценка на културни и художествени ценности* овладяхме и друг Вектор на защита на културното наследство. Започва от комплексна

експертиза на културна ценност, като аргумент за нейната финансова оценка, която, от своя страна, служи за определяне на застрахователна стойност. Накратко: **правим експертиза, за да оценим, оценяваме, за да застраховаме, застраховаме, за да опазим националното си културно богатство.**

По същия Вектор на защита е структурирана и настоящата експертна оценка на *Оброчна плочка с изображение на Кибела* от фонда на **Регионален исторически музей – Ямбол**. Кибела е вероятно една от най-старите богини в човешката цивилизация. Великата богиня майка е извор на живота на раждащата се и възобновяващата се природа, наричана от траките *мегале-теа*, което означава *Онази, която е над всички*.

Представената тук експертна оценка е учебна, без претенции за пълнота, изчерпателност и възискателна прецизност. Стремeжът е да се апробират подходи и методи за комплексна експертиза, финансова и застрахователна оценка на гвижима културна ценност при спазване на нормите на научната етика¹¹ и професионално-етичните стандарти при експертиза на археологически и исторически ценности.¹²

Комплексна експертиза

Оброчната плочка с изображение на богинята Кибела постъпва във фонд „Археология“ на **Регионален исторически музей – Ямбол** през 2021 г. като дарение. Има изготвена първична документация – протокол за временно предаване и протокол за дарение. Археологическият обект е с висока научна и културна стойност, но към момента е в процес идентификацията му

¹¹ Михайлова, Катя. *Научна етика*. София: ИК-УНСС, 2024.

¹² Прокопов, Иля. *Експертиза на исторически и археологически ценности в Република България*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014.

като самостоятелен археологически артефакт. Обектът няма консервационни и реставрационни намеси, освен повърхностно почистване. Няма и технологични изследвания.

Изображение 3. Оброчна плочка с изображение на Кибела

© Регионален исторически музей – Ямбол

Идентификация на експоната

Наименование	Оброчна плочка с изображение на Кибела
Местоположение	Основен фонд „Археология“, РИМ – Ямбол
Собственост	Публична държавна собственост
Придобиване	Дарение през 2021 г.
Юридически статут	В процес на идентификация
Датировка	Римска епоха II – III Век сл. Хр.
Описание	Лицева част – изображение на храм с триъгълен фронтон, в който е разположена седяща на трон богиня Кибела. Във фронтоната – изображение на бог Сол (Хелиос) с лъчиста корона. Гръб – добре изгладени. Скосен, долен десен ъгъл, и обрушени страници на основното поле.
Украса, орнаменти	Няма
Материал	Мрамор (високо качество)
Форма и размери	Правоъгълна форма, 0,43 м X 0,27 м X 0,11 м
Тегло	25 kg
Техника и стил на изпълнение	Скулптура. Стил, характерен за Източното Средиземноморие от късна елинистическа епоха (III – I в. пр. Хр.).

Експонатът е открит случайно в обработваема площ в землището на с. Генерал Тошево, общ. Тунджа, обл. Ямбол на 1,5 км югоизточно от селото и на 200 м южно от пътя Голям манастир – Генерал Тошево, в подножието на Манастирските възвишения, където в античността е бил разположен тракийският град Дагопара, в който през римската епоха е съществувало известно светилище, посветено на бог Аполон.

Античната крепост Дагопара е разположена в местност „Градището“ на най-високия връх на Манастирските възвишения, на 1 км северозападно от село Голям манастир, община

Тунджа, област Ямбол. Първите сведения за крепостта са от края на XIX в., когато тя е посетена от Братя Шкорпил и Константин Иречек. Според тях на това място се е намирал манастирът на основоположника на исихазма – Григорий Синаит.

От крепостта произхождат и три надписа на старогръцки език от римската епоха (II-III век). Първият се съхранява в Националния археологически институт с музей в София. Вторият е изписан върху мраморен бюст на Аполон и се съхранява в **РИМ – Ямбол**. Третият в момента е поставен пред кметството в село Голям манастир, община Тунджа, област Ямбол. Надписите са публикувани от Георги Михайлов в корпуса на гръцките надписи от България.¹³ И трите надписа са посвещения на бог Аполон и са направени от траки, носещи имена, свързани с това божество – Аполоний, Аполониус и т.н. От единия надпис става известно и името на античния град/крепост, разчетено от Михайлов като „Догопарон“.

Нов тласък в изследванията на крепостта дава надпис, открит при проучванията на близо разположения тракийски царски град Кабиле. В него Аврелий Аполодор прави посвещение на Тракийския Конник, изтъквайки, че е потомък на Аулупорис, т.е. изрично подчертава тракийския си произход и местожителството си в селището Дагопара. Според археолога проф. Велizar Велков, това неоспоримо доказва, че на възвишението край с. Голям манастир се е намирал античния град Дагопара с голямо и известно в цяла Тракия светилище на бог Аполон. Посвещенията са направени от потомствена тракийска фамилия, чиито членове имат теофорни имена, производни на Аполон.

Анализът на Веселин Бешевлиев потвърждава, че теофорните имена, образувани от името на Аполон, се срещат често сред тракийската аристокрация и са свързани именно с култа

¹³ **Mihailov, Georgi** (ed). *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*. Vol. I–V. Serdicae, 1956-1997.

към този бог. Аполон бил почитан като рогов и покровителствен бог на определени тракийски фамилии, което личи от посвещенията и надписите, открити в района на Дагонара. Практиката да се дават теофорни имена и да се правят посвещения към роговия бог подчертава трайността на подобен култ сред тези родове и доказва важността на светилището при Голям манастир за цяла Тракия.¹⁴

През 2009 г. археолози от РИМ – Ямбол извършват теренно обхождане в местността „Градището” на Манастирските възвишения, където бе констатирано, че крепостните стени са видими на терена и имат дължина над 1400 м, като затварят площ от 42 гка. Разкопките са проведени през месеците октомври-ноември 2010 г., от екип под ръководството на г-р Стефан Бакърджиев (РИМ – Ямбол) и консултант доц. г-р Людмил Вагалински (НАИМ – БАН). Археологическите проучвания са финансирани от Field Museum в Чикаго, чрез Американския научен център в София и Фондация „Америка за България”. Партньор от американска страна е Мичиганският университет в САЩ. В археологическите разкопки участват студенти доброволци от Австралия, САЩ, Швеция, Чехия, Словакия и България под ръководството на г-р Шон Рос от университета в Ню Южен Уелс, гр. Сидни, (Австралия) и г-р Агела Сobotкова от Мичиганския университет в САЩ.

Проучванията сочат, че животът на това място е започнал още през ранножелязната епоха, около VII в. пр. Хр., и е продължил до VI в. сл. Хр., като постепенно около светилището на Аполон е възникнал голям център с името Дагонара.

Именно в Дагонара е намерена представената тук *Оброчна плочка с изображение на Кибела*, изработена от мрамор с

¹⁴ **Бешевилюв, Веселин.** Проучвания на личните имена на траките. София: БАН, 1965.

Високо качество и през 2021 г. дарена на **РИМ – Ямбол**. Тя е с правоъгълна форма с размери: височина – 0,43 м, ширина – 0,27 м и дебелина – 0,10-0,11 м. На лицевата част има изображение на храм с триъгълен фронтон. В централната част е разположено поле с размери: височина – 0,24 м; ширина – 0,20 м и дълбочина – 0,03 м, в което е изображението на богинята Кибела.

Богинята е изобразена в дълбок релеф, седяща на трон с висока облегалка, представена от две вертикални и две хоризонтални, вероятно гървени кръгло сечени части. Подлакътниците на трона са представени като два лъва. Кибела е с дълъг хитон, лявата ѝ ръка е спусната на хълбока, а дясната е вдигната и гържи част от облегалката на трона. На главата има калатос – висока шапка с форма на обърнат пресечен конус.

Над централното поле има оформен триъгълен фронтон с основа – 0,22 м, височина – 0,07 м, и дълбочина на релефа – 0,015 м. В центъра на фронтоната е разположено изображение на бог Сол (Хелиос) с лъчиста корона, отляво и дясно има изобразени протоме (глава с шия) на кон.

Изобразителната схема на богинята Кибела е характерна за Източното Средиземноморие от периода на късната елинистическа епоха (III – I в. пр. Хр.), което предполага източно влияние. Вероятно скулпторът или е ползвал за модел изображение, характерно за източните провинции на империята, или самият той произхожда от там. За разлика от основното поле, изображението на бог Сол Инвиктус (Непобедимото Слънце) във фронтоната е много характерно за римската епоха.

Гърбът е добре изгладен. Изображението и оформянето на страниците и гърбът на плочата са с високо качество.

Състоянието на Оброчната плоча е задоволително. Тя е със скосен, долен десен ъгъл и обрушени страници на основното поле. От дългия престой в почвата изображенията са поизтрити. По повърхността на плочата има слой от калцирани

налепи. По самата плоча има и следи, вероятно и от плугове при съвременната обработка на земята.

Начинът на изработка и иконографската схема, обособено на фронтонa, водят към датиране на Оброчната плоча към римската епоха II-III век сл. Хр. По начина на изработката и представянето на Кибела, тя несъмнено е реплика на известно късно елинистическо изображение, вероятно – скулптура.

Основната функционалност на Оброчната плочка е религиозно-обредна. Скосеният голен, десен тъгъл, вероятно показва, че плочката е била част от композиция или олтар.

Религиозният култ към богинята майка и към домашния дух-охранител остават в рамките на жилището, в което има обособен кът. Откъде точно произхожда култът към Кибела не е ясно. Всъщност не е ясно и кои и какви са били хората, които преди девет хиляди години са обожествявали по този начин плодородието, възраждането и новия живот.

Кибела е *Понтийската майка на боговете*, трако-фригийската богиня, олицетворяваща природата и нейното плодородие. Почитайки всемогъщата ѝ сила, хората започват да изработват статуи с нейния образ и да ѝ отдават почит, като извършват ритуални жертвоприношения на животни.

Кибела, въпреки превратностите на време и история, живее дълговечно, повече от всички божества. Хиляди години преди Хр. тя вече е в гръцките колонии в Мала Азия, култът към нея проникнал и в Елада, където богинята се е отъждествявала с Рея. Култът към Кибела е въведен и в Рим на 4-ти април 204 г. пр. Хр., когато черният камък (метеорит), символ на богинята, е преместен от Песинт във Фригия и е поставен в Палатинския храм. През 191 г. пр. Хр. в нейна чест са въведени празниците *Мегалезии*.

Появата на една от най-старите богини в човешката цивилизация – Кибела, се случва вече девет хиляди години в деня на

лятното слънцестоене – 21 юни, в светилището Зайчи Врх в археологическия резерват Кабиле. Култът не е забравен и днес – образът на богинята се огрява от слънцето на 21 юни.

Доказано е, че култът към Кибела датира от праисторически времена. Възниква в Мала Азия, пренесен е в Гърция и Рим. Изграждат се храмове, посветени на нея. На светилищата са гарявани пари, имоти, сгради, лозя, гори работилници. Това означава, че подобни плочки на разглежданата могат да бъдат открити по целия свят.

Доказателство за култ към богинята майка Кибела по нашите земи е откритият храм в Балчик, разположен на 250 м от морето. Намерените артефакти са почти непокътнати, което превръща находката в най-добре запазения храм на богинята, откриван до момента. В едикулата е стояла основната храмова статуя на Великата богиня майка, облечена в дълъг хитон и химатион, седнала на трон, държаща тимпан в лявата ръка. При четири от намерените статуетки в скута на богинята е легнал лъв. Мраморен лутерион е разположен пред подиума на едикулата, в средата на храма. Втори, по-малък подиум, вероятно жертвеник, се намира южно от лутериона. Написите и мраморна пластика свидетелстват за религиозния и обществен живот в Дионисополис.

Финансова оценка

Експертиката като теория и методика на комплексната експертиза на културни ценности обосновава връзката между експертизата и финансовата оценка на артефактите. Понятието *комплексна експертиза* е двустепенно, като първата степен включва историографска и изкуствоведска, естетическа и философско-символна, технологична експертиза на артефакта, които са основа за неговото остойностяване и

финансова оценка на Втората степен. Оттук следва, че финансовата оценка е част от комплексната експертиза.¹⁵

Независимо дали е част от или е самостоятелна, финансовата оценка на културните ценности и художествените произведения има огромно значение за изясняването на общата стойност на артефактите, която според Давид Торсби е сбор от икономическата им и културна стойност.¹⁶

Оценяването традиционно се извършва чрез три подхода: разходен, приходен и сравнителен. Ако приложим разходния подход в оценката на Оброчна плочка с изображение на Кибела, то е необходимо да калкулираме обща стойност на разходите, необходими за изработването на артефакта или по-точно негово съвременно копие, заместител: материал, изработка, художествено майсторство. Очевидно този подход не е приложим към оценката на мраморната Оброчна плочка от античността, тежаща около 25 кг, която би имала значително по-висока стойност от съвременния мрамор плюс стойността на работата и ноу-хаута на съвременни майстори.

Като илюстрация, нека обърнем внимание, че цената на мраморни плочи за настилки днес е между **42 и 65 лв.** за плочи с приблизително тегло около 25 кг. Ориентировъчна цена за мраморен монолитен къс с тегло около 25 кг, напречно рязан опесъчен мрамор с размери 40 x 40 x 4,5 см, е около **48 лв. с ДДС**. Цената е зависима от качеството, вида на мрамора, и допълнителна обработка. Ако прибавим майсторство на изработката, цената би достигнала **500 – 1 500 лв.**

¹⁵ **Манова, Росица, Димитър Иванов.** *Експертика. Теория и методика на експертизата на културни ценности*. София: „За буквите – О писменехъ“, 2023.

¹⁶ **Throsby, David.** Determining the Value of Cultural Goods: How Much (or How Little) Does Contingent Valuation Tell Us? – In: *Journal of Cultural Economics*, 27: 275–285, 2003.

Разходният подход не отчита историческата и културната стойност на артефакта. Това, за което той е полезен, е че дава абсолютния минимум на цената.

Приходният подход изисква калкулиране на приходите, които артефактът би могъл да генерира и на база на тях да се определи неговата финансова стойност. Оброчната плоча би могла да реализира приходи като експонат в колекцията на **РИМ – Ямбол**. Този тип приходи се калкулират в цената на посетителските билети и услугите, които музеят предлага. Теоретично тя може да реализира приходи, ако бъде предложена за откупка, но отново е необходима първоначална оценка.

Пазарният подход се основава на анализ на пазара и сравнение на цени на сходни обекти. Разглежданият артефакт не участва в търговски сделки, но това не пречи да се сравнят цени на подобни артефакти, които се продават на специализирани аукциони за антики, където цените могат да достигат от няколко стотици до хиляди евро. Независимо от това, че съществуват различни икономически подходи, определянето на цената на артефакти с археологическа и културна стойност е изключително трудно и наистина варира в много широк диапазон, в зависимост от състоянието, произхода, историческата стойност и търсенето от колекционери.

Основните фактори, определящи цената на движимите културни ценности, са: произход и история (провенанс), състояние и степен на съхранение, автентичност, културна и историческа стойност, научна стойност, юридически статут, пазарно търсене, технологични анализи и експертизи. При художествените произведения на изкуството – авторство, период на създаване, стил, техника и материали, автентичност, състояние и степен на съхранение (извършени реставрации), пазарни аналогии, експозиция и принадлежност.

Античните оброчни плочки, особено посветени на богини като Кибела, имат археологическа и културна стойност, която многократно надвишава цената на суровия материал. Тъй като такива предмети са рядкост и имат историческа значимост, тяхната пазарна цена при продажба на антики или в аукциони може да достигне хиляди или дори десетки хиляди левове, в зависимост от състоянието, произхода и автентичността. В България и региона подобни антични артефакти се оценяват и съхраняват в музеи, а нелегалната им търговия е строго забранена, което допълнително повишава тяхната стойност на черния пазар, но и усложнява тяхната легалната оценка.

За целите на настоящата разработка е приложен елемент от така нар. метод на контингентна оценка (Contingent Valuation Method). Той предполага интервюиране на заинтересовани страни за това колко биха платили или колко биха искали да получат за обекта. В конкретния случай е проведено интервю със скулптор (заинтересована страна) за цена за изготвяне на копие на Оброчна плочка със същото изображение на Кибела. Основният въпрос е колко той би искал да получи, за да изработи подобен обект. Цената, която предлага, е между **18 000 – 19 000 лв.** като за да се постигне добър резултат е необходимо да се работи със ситнозърнест мрамор (в България такъв мрамор има в Пиринския регион и около гр. Вършец). Също така скулпторът сподели, че обичайно при изработване на по-малки по размер копия тяхната цена е по-висока.

Тъй като природната структура на културните ценности не зависи от целеполагащата дейност на субекта или от неговата воля, а по-скоро *рангът на ценностите* се определя от тяхната дълговечност и неделимост, от способността им да носят удовлетворение, то е необходимо към предложената цена да се добави коефициент за уникалност и за *ранг на ценността*. Най-висок ранг имат *ценностите на сватото* или

божественото, които обединяват и свързват всички причастни към него и гоставят най-гълбоко удовлетворение. По-високо от тях са *ценностите на прекрасното*, наречени още *познавателни ценности*. Те са неделими и затова всички, които участват в съзерцанието на красотата или в познаването на истината, получават *обединяваща радост*.¹⁷ Въпросът е как да се определи този коефициент за Оброчна плочка с изображение на Кибела от фонда на **РИМ – Ямбол**.

По критерий *уникалност*, както сочи представената експертиза, вероятно точно същата Оброчна плочка е трудно да се намери, но предвид разпространението на култа към богинята майка и нейните светилища, то висока е вероятността да има подобия. По *ранг на ценността* Оброчната плочка принадлежи към *ценностите на святото*. Има, обаче, още един важен момент – експонатът има висока културна стойност, но е в процес на идентификация като културна ценност, което понижава стойността на коефициента. Въз основа на представеното, предлагаме коефициент от 3,3, формиран както следва: уникалност – 0,5, ранг на ценността – 0,8, културна стойност – 2. Предложението за финансова оценка се формира от коефициент 3,3, умножен по цената, определена от скулптура: **18 000 – 19 000 лв. x 3,3 = 59 400 лв. – 62 700 лв.**

Фактори, които могат да повишат цената

От съществено значение за повишаване на стойността и финансовата оценка на експоната е развитието на РИМ – Ямбол като влиятелна съвременна културна институция, съхраняваща и развиваща историята, паметта, националната идентичност и автономност във време на фундаментални социални, технологични и екологични трансформации.

¹⁷ Манова, Росица, Димитър Иванов. Цит. Съч.

Районът, в който се намират музея и националния археологически резерват Кабиле като част от музея, е терен на редовни археологически проучвания от 1972 г. до днес, без прекъсване. В тях участват специалисти от АИМ при БАН, СУ „Климент Охридски“ и РИМ – Ямбол. На територията, стопанисвана от РИМ – Ямбол, се откриват много и различни артефакти от бронзовата ера, от римско време, а и по-късните векове. РИМ – Ямбол не попада на територията на защитена зона по НАТУРА 2000, но се намира в непосредствена близост до защитена зона BG 0000192. Това местонахождение въздейства положително при реализирането на археологическите разкопки.

РИМ – Ямбол, към който е и Национален археологически резерват „Кабиле“, са база за обучение на студентите от специалност „Археология“ в СУ „Св. Климент Охридски“, които ежегодно провеждат задължителния си стаж по антична археология там. Националният археологически резерват „Кабиле“ разполага с археологически музей на място с експозиционна площ от над 900 кв. м, конферентна зала с 60 места и модерна археологическа база за обработка и проучване на материалите. Проведени са редица международни научни форуми – Международен симпозиум „Поселищен живот в Тракия“ през 1982, 1986 и 1993 г.; Световен конгрес по тракология, 2000 г. Отпечатани са множество научни издания с резултатите от извършените проучвания. Всичко това създава позитивна среда за цялостно въздействие на културното наследство като фактор за повдигане на националното и общностно самочувствие и естетическо възпитание.

Развитието на музея и „Кабиле“ като туристически обекти допринася и за икономическото развитие на региона.

От голяма важност за опазването, а и за цената на културните ценности, е и дигиталното им документиране със съвременни технологии за изграждане на детайлни 3D модели.

Технологиите, дигитализацията и изкуственият интелект са марка на съвременните музеи, те улесняват достъпа на потребителите и на любителите, а и на изследователите до културното наследство и неговото популяризиране.

В обобщение – цената на *Оброчна плочка с изображение на Кибела* от фонда на РИМ – Ямбол може да бъде повишена чрез:

- ♦ Развитие и популяризиране на музея като модерно средище на духовна култура;
- ♦ Дигитализация на експоната;
- ♦ Популяризация чрез всички форми на научен и обществен дебат на експоната и неговата културна и историческа стойност.

Фактори, които могат да понижат цената

На първо място това е степенята на увреждане на експоната вследствие на въздействия на външната среда. За да се осигурят най-добри условия за неговото съхранение е необходимо да се направи оценка на въздействието на външната среда върху артефакта. За целта може да бъде приложена методиката за оценка на въздействието на ЮНЕСКО.¹⁸ Тя изисква: идентифициране на потенциалните въздействия – преки и косвени; анализ на значимостта; разработване на мерки за смекчаване – предотвратяване или минимизиране на негативните последици; мониторинг и контрол.

Оценката на въздействието трябва да е максимално изчерпателна и навременна, за да е полезна и използвана.

В макроперспективата нестабилността на политическата и икономическата среда също могат да окажат негативно

¹⁸ **UNESCO, ICCROM, ICOMOS and IUCN.** *Guidance and Toolkit for Impact Assessments in a World Heritage Context.* 2022.

въздействие върху цената на експоната. Също и пропуските в нормативната рамка за опазване на културното наследство.

Факторите, които биха могли да понижат цената на *Оброчна плочка с изображение на Кибела*, а така също и на други културни ценности или художествени произведения, са по същество рискове, които следва да бъдат анализирани при определянето на застрахователната стойност на дадения артефакт. Именно застрахователната оценка на разглеждания артефакт е последната задача на настоящата разработка.

Застрахователна стойност и застраховка на артефакта

Основните критерии за определяне на застрахователната стойност на *Оброчна плочка с изображение на Кибела* от фонда на РИМ – Ямбол може да се разделят в три групи:

Първа – критерии, отнасящи се до експоната сам по себе си. Тук попадат неговата културно-историческа, художествена и научна стойност за епохата, към която принадлежи артефактът; принадлежност към археологически обект или съкровище; представителност за определен период, стил или културна общност; наличие на надписи, степен на уникалност; използван материал и физико-химично състояние или обобщено – неговата комплексна експертиза, включително и експертна финансова оценка, които са изложени по-горе в текста.

Втора – критерии, отнасящи се до спецификата на застраховката. Тук попадат оценка на риска – анализ на потенциалните покрити рискове и обосновка на изключенията; видове застрахователни покрития, които са адекватни към експоната.

По своята същност рисковете са различни опасности – както обективни, така и субективни. Последните зависят от

човешкия фактор, като субективният риск може да се реализира по три причини – обективна небрежност, груба небрежност и умишлени действия. Към обективните рискове се отнасят независещите от човешката воля увреди. По мотивите си те биват чист и спекулативен риск. Ако чистият риск има само един изход – неблагоприятни последици, то спекулативният може да се прояви като щета, така и като възможност за печалба. Всички чисти рискове са подходящи за застраховане, докато спекулативният риск не се застрахова.

Потенциални рискове, според застрахователната компания *Марш Макленън* за 2023 г., въз основа на подробен анализ на 197 държави и територии са политическа нестабилност, икономическа стагнация, конкуренция за стратегически ресурси и диверсификация на веригата за доставки.¹⁹

У нас политическата среда е нестабилна – от 2021 г. до днес. Икономическата среда и социалната рамка са производни на политическите условия, което предполага нестабилна икономическа среда. Очаква се забавяне на икономическата активност, отчетено от влошаване на очакванията за бъдещето бизнес състояние на предприятията в търговията на дребно и услугите. Друг компонент на икономическата среда е лихвеният процент, който според БНБ за април 2025 г. е 2,39 %.

Възниква въпросът какви рискове може да покрие застраховката на археологическа културна ценност? Едва ли ще бъде даден изчерпателен и систематизиран отговор, но в настоящата учебна експертна оценка по-важни са въпросите, които насочват мисълта. При всички случаи застраховката може и трябва да покрие увреждания и загуби, причинени от широк спектър от събития и опасности, включително: злополука; увреди, случайно счупване, вкл. по време на транспортиране;

¹⁹ **Marsh McLennan**, *Political Risk Report 2023*.

пожар, дим; природни бедствия; щети от наводнение; кражба, вандализъм и злонамерени действия. До момента на изготвяне на настоящата експертна оценка *Оброчна плоча с изображение на Кибела* не е била обект на посегателство или увреждане.

Трета група критерии за определяне на застрахователната стойност се отнася до динамиката на пазара на застраховането на културни ценности и произведения на изкуството. Необходимо е идентифициране на приложими застрахователни продукти; избор на застрахователна компания и релевантна оферта за застраховане на археологическата ценност. Застраховането на този тип обекти тук ще бъде наричано арт застраховане, но с ясното разбиране, че арт застраховането по-скоро се отнася за произведения на изкуството. В случая имаме археологически обект с културно и историческо значение.

Развитието на пазара на застрахователни услуги се определя от упоменатите по-горе макроикономически условия, като нарастването на свободните парични средства на населението, благоприятната инвестиционна среда, повишаването на застрахователната култура. От своя страна, свободните парични средства увеличават инвестициите, в частност инвестиции в културни ценности или произведения на изкуството, а те пък провокират предлагането на нови застрахователни продукти и културен обмен.

Застрахователни компании в България, които предлагат услуги, подходящи за застраховане на културни и художествени ценности са: ЗАД „Армеец“ АД ; ЗАД „Алианс България“ АД; ЗАД „Булстрад“; Виена Иншурънс Груп“ АД; ЗК „Уника“ АД; „ДЗИ – Общо застраховане“ ЕАД; „Дженерали застраховане“ АД; ЗД „Евроинс“ АД.

Като основа за определяне на застрахователната стойност може да се приложи предложената финансова оценка на артефакта, която е между **59 400 – 62 700 лв.**

Ако артефактът напусне територията на България, това става стандартната застраховка на движимо имущество в България не е достатъчна. Необходимо е сключване на международна застраховка като *Карго застраховка* или *Всички рискове* за културни ценности, която покрива пълния период от изнасянето, по време на престоя в чужбина, до завръщането.

Заклучение

Експертизата и оценката на *Оброчна плочка с изображение на Кибела*, показват от една страна, значението на комплексната експертиза, финансовата оценка и застраховката при опазването и защитата на културни и художествени ценности, и от друга – високата научна и културна стойност на археологическия артефакт.

Оценяването се извършва чрез три подхода: разходен, приходен и сравнителен. Разходният не е приложим към оценката на мраморната *Оброчна плочка* от античността, която би имала значително по-висока стойност от съвременния мрамор плюс стойността на работата и ноу-хаута. Това, което не отчита разходният подход, е историческата и културната стойност на артефакта.

Оброчната плочка не участва в търговски сделки, но това не пречи да се сравнят цени на подобни артефакти, които се продават на специализирани аукциони. Цената на археологически артефакти варира в много широк диапазон, в зависимост от състоянието, произхода, историческата стойност, колекционерското търсене.

Регионален исторически музей – Ямбол

Ямболският исторически музей е създаден благодарение на безкористната събирателска и проучвателска дейност на местни интелектуалци.

Първата музейна сбирка е учредена през 1886 в трикласното мъжко училище по инициатива на проф. Петър Нойков. Втора музейна сбирка поддържа Археологическото ученическо дружество „Диана“ през 1926 г. Успоредно се основава и гражданско археологическо дружество „Диамполис“. Събраните експонати се съхраняват до 1936 г. в сградата на ямболската педагогическа гимназия. През 1952 г. се поставя началото на музейната институция.

Днес фондовете на музея включват около 90 000 експоната от родната история, някои от които с неоценима научна стойност. Попълват се както от събирателска дейност и дарения, така и от продължаващите вече десетилетия разкопки на античния град Кабиле и праисторическа селищна могила край с. Драма. Резултат от тези проучвания са три международни симпозиума „Поселищен живот в Тракия“ и множество научни публикации. Тракийски античен град Кабиле и Етнографски комплекс Каргон са обекти на Ямболския исторически музей.

Музеят е организирал над 30 мащабни изложби, свързани с историята на града и региона. През 1995 г. започва да издава „Вести на Ямболския музей“.

СЛАВЕЙКОВАТА БИБЛИЯ

Къща музей
„Петко и Пенчо Славейкови“

Албена Иванова

Албена Михайлова Иванова е магистър по социология и политология от Университета за национално и световно стопанство. Голямата ѝ страст са политическите науки, старите книги с без-

ценното слово и културата. Интересни за нея са архивирането и дигитализацията на книжното наследство. В момента работи по проект за изучаване на протестантския превод на Библията, така нар. *Славейкова библия*. Вярва в България, в силата на българската култура, енергия и духовност.

Ключови думи:

Славейкова библия, книжовно културно наследство, християнско културно наследство, финансова оценка, застрахователна стойност

Резюме:

Статията разглежда Славейковия превод на Библията от 1871 г. като културно-исторически артефакт с висока стойност. Обект на експертиза и оценка е Славейковата библия – оригиналният екземпляр, съхраняван в Къща музей „Петко и Пенчо Славейкови“. Обектът попада в категорията на движими културни ценности от национално значение и има висока библиофилска стойност, тъй като добре запазени екземпляри от първия тираж са крайно ограничени.

Приложен е интердисциплинарен подход, включително исторически и стойностен анализ, както и моделите на културна икономика. В резултат предложението за финансова и застрахователна оценка на Славейковата библия се ориентира около 3 000 лв. като се подчертава необходимостта от специализирана защита чрез имуществена застраховка, реставрация и дигитализация на обекта.

Християнската свещена книга – Библията, е преведена за първи път от гръцки на славянски език от светите братя и просветители Кирил и Методий през IX в. След падането на Второто българско царство под османско робство през 1396 г., старобългарският текст на свещената християнска книга напуснал пределите на България и намерил широк и радушен прием в територията на Киевска Русия. През XVI – XVII в. претърпял руска редакция – известната Елисаветинска библия от 1751 г., или още Църковнославянска. Същата е използвана у нас по време на Възраждането. Необходимостта от нов български превод на Библията се поражда от постепенното отдалечаване на езика на Елисаветинската библия от народната българска реч, от често употребяваните от гръцкото духовенство проповедни текстове на гръцки, а най-вече поради търсецния своята свобода български дух.

Първите опити за новобългарски преводи на Новия Завет от архимандрит Теодосий Бистрицки (Петербург, 1823 г.) и Четириевангелието на Петър Сапунов (Смирна, 1838 г.) са подкрепени от Британското и чуждестранно библейско дружество и Американското библейско дружество, но не са успешни.

Исторически значим и сполучлив превод на Новия Завет прави йеромонах Неофит Рилски през 1840 г. Преводът е възложен и финансиран от Британското и чуждестранно библейско

гружество. Издаден е в Смирна и служи за богослужебна нужди в България почти до Освобождението. Има шест издания и активно е разпространяван в страната и чужбина от протестантските мисионери.

През 1871 г. Британското и чуждестранно библийско гружество публикува в Цариград нов превод на Библията на български език. Това е така нар. Протестантска библия, преведена от американските мисионери методисти г-р Алберт Лонг и лингвиста г-р Елиас Ригс, с дейното съучастие на българските възрожденски книжовници Петко Рачов Славейков, Константин Фотинов и Христодул Костович. В продължение на дванадесет години те превеждат Библията (1859-1871), която след това е има няколко издания в Цариград, Ню Йорк, Лондон и София. „Протестантският превод е спомогнал извънредно много за разпространяване на Словото Божие между нашия народ“, пише проф. г-р Иван Марковски.¹

Именно този превод на Библията на новобългарски език, известен още като *Славейковата библия* е обект на интерес в настоящата разработка.

След него е направен и превода на Българската православна църква – Българска патриаршия през декември 1925 г., който до днес обслужва богослужебния живот на православния български народ. Инициатор и двигател на христололюбивия проект е Варненският и Преславски митрополит Симеон, член на БАН. В екипа са проф. Васил Златарски, проф. Любомир Милетич, академик, протопрезвитер г-р Стефан Цанков, както и многоброен състав от високообразовани православни духовници и богослови. Окончателната литературна редакция е на именития българист, славист и ваятел на словото проф. Беню Цонев.

¹ **Марковски, Иван.** История на българския синоден превод на Библията. – В: *Годишник на Софийски университет – Богословски факултет*, Том IV, 1926-1927, с. 1 – 57.

Методическа рамка

Целта на изследването е да се направи комплексна експертиза и оценка – финансова и застрахователна, на музеен експонат, част от експозицията на Национален литературен музей – София в Къща музей „Петко и Пенчо Славейкови“ – *Славейковата библия*. Целта предполага изпълнение на три задачи:

- ♦ Изготвяне на комплексна експертиза на обекта, включително чрез проучване на модела на финансиране и подкрепа на превода и изданието; анализ на материалните и човешките ресурси, вложени в изготвянето на *Славейковата библия*.
- ♦ Изготвяне на аргументирано предложение за комплексна оценка на артефакта – културна стойност, оценка на въздействието, финансова оценка, застрахователна стойност, вкл. проследяване на значението му за устойчивостта на книжовния пазар и духовния сектор в България.
- ♦ Въз основа на експертизата и финансовата оценка се аргументира предложение за застрахователна стойност и застраховка на артефакта.

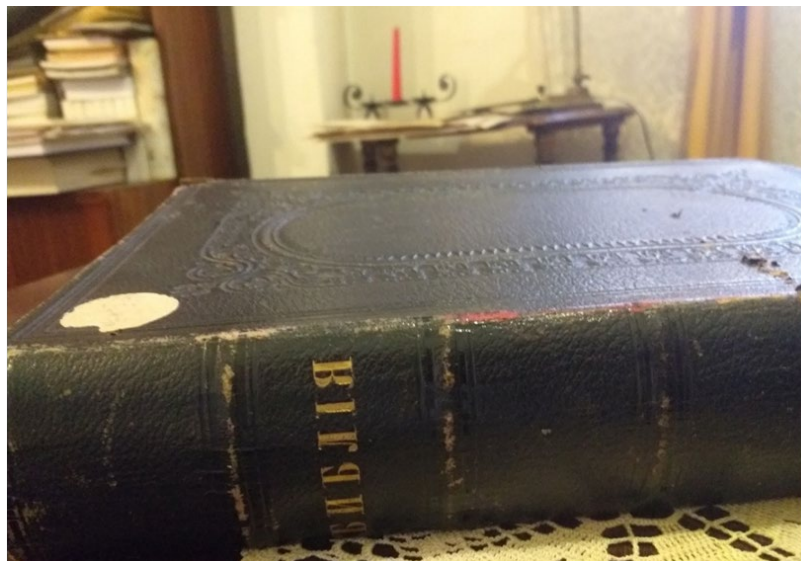
Изпълнението на задачите е представено в следващото изложение. Първа задача – комплексна експертиза, в първия параграф. Втора задача – финансова оценка и застрахователна стойност, във втория. В заключение са резюмирани основните изводи за културната, икономическа и финансова стойност.

Задачите са изпълнени чрез исторически и стойностен (ценови) анализ, сравнителен метод, оценка на инвестиционна и нематериална възвръщаемост, модел на културна стойност, оценка и въздействие на културните и художествени ценности.

Оценката на културните ценности и художествени произведения изисква междудисциплинарен подход, включващ:

- ♦ Историческа значимост – принос към определен исторически период или събитие;
- ♦ Естетическа стойност – художествени характеристики, типографско оформление, езиков стил;
- ♦ Образователно въздействие – роля в просветната традиция и съвременното обучение;
- ♦ Обществена видимост – присъствие в музеи, библиотеки, изложби, медии;
- ♦ Идентификационна функция – роля в утвърждаването на националната и културната идентичност.

Експертизата и оценката са в синхрон с нормите на научната етика² и професионално-етичните стандарти.

Изображение 4. *Славейковата Библия*
© Къща музей „Петко и Пенчо Славейкови“

² Михайлова, Катя. *Научна етика*. София: ИК-УНСС, 2023.

Обект на експертиза и оценка

Наименование	
Оригинално	Библия сирѣчь Священно-то писаніе на Ветхый и Новый Заветъ
Нормализация	Библия -Свещеното писание на Стария и Новият Завет
За краткост	„Славейковата библия“
Собственост	Литературен музей – София Къща музей „Петко и Пенчо Славейкови“
Статут	Движима културна ценност, национално значение
Описание и състояние	
Вид	Архивен книжен печатен документ – книга
Характеристики	Дължина 29 см, дебелина 6 см, ширина 18.5 см Тегло: 1,750 гр, 1055 страници
Състояние	Много добро. Книжното тяло е с твърди кожени корици, надписите са леко гравирани, хартията е плътна и с добро качество, леко пожълтяла
Език	Български
Съдържание	Стар и Нов завет
Авторска отговорност и раритет	
Издателски данни	Книгата е издадена през 1871 г. в Цариград Тираж: между 10 000 – 12 000 екземпляра Издателство „А. Х. Бояджиян“
Авторска отговорност	Петко Рачов Славейков – преводач, редактор и организатор на проекта. Той има интелектуалната и езикова отговорност за окончателния текст, вкл. за лексикалния избор, стилистичната норма и съгласуването с протестантската богословска традиция. Проектът е финансиран от Британското и чуждестранно библейско дружество, което няма авторска отговорност.
Провенанс	Екземплярът, който днес се намира в Къща музей „Петко и Пенчо Славейкови“ , е собственост на Петко Славейков. След смъртта му Библията е наследена от сина му Пенчо Славейков. След неговата кончина – от племенницата му Светослава Славейкова, която я дарява на музея.

Раритет	Съхранените екземпляри от оригиналния тираж са крайно ограничени, което повишава тяхната колекционерска и експертна стойност. Част от тях се намират в музеи, архиви, библиотечни фондове и частни колекции, със строго регламентиран достъп. Наличието на оригинални подвързии, липсата на повреди и пълнотата на текста значително повишават стойността на разглеждания екземпляр както в исторически, така и във финансов план. От гледна точка на библиофилията, <i>Славейковата библия</i> е библиофилска рядкост, съчетаваща езикова иновация с духовна традиция. Значителна част от официалния тираж е била разпространена в България, друга – унищожена или изгубена поради войни, лоши условия на съхранение или политически режими. Оцелелите оригинални екземпляри са редки и ценни. Намират се основно в НБКМ, регионални музеи, църковни архиви и частни колекции. Добре съхранените копия с оригинална подвързия са считани за библиофилски и музейни ценности. През XX и XXI в. са издавани факсимилета и съвременни преработки, но те не са част от оригиналния тираж от 1871 г. През 2001 и 2016 г. излизат юбилейни и факсимилни издания на <i>Славейковата библия</i>.
Дигитализация	Най-известната и леснодостъпна дигитална версия е представена от НБКМ.

Експертиза на Славейковата Библия

В съвременния свят, където културата и икономиката все по-често се преплитат, духовните текстове се разглеждат не само като носители на идеи, но и като активи със стойност – културна, историческа, образователна и икономическа. *Славейковият превод на Библията*, със своята историческа роля и

устойчиво присъствие в българската културна памет, попада именно в обхвата на това съвременно разбиране. Тук се поставя акцент върху това *Славейковата библия* като културна ценност може да бъде оценена и защитена чрез концепциите на културната икономика и застрахователната защита.

Преводът на Библията от 1871 г., осъществен под ръководството на Петко Р. Славейков, е не само религиозно и културно събитие, но и проект с отчетливо измерими стойностни параметри. Често духовните произведения се разглеждат главно в идеен и културен контекст, тяхното създаване, разпространение и дългосрочно въздействие имат и финансово, и институционално значение. В рамките на съвременните културни политики и устойчиво финансиране на културни и духовни проекти, ретроспективният анализ на превода от 1871 г. открива взаимодействие между духовна мисия, икономически ресурс и обществена стойност.

Финансирането на *Славейковия превод* от Британското и чуждестранно библейско дружество, огромното му разпространение, както и неговото влияние върху книжовната индустрия и обществените среди в България, правят този проект обект на интерес от гледна точка на стойност, устойчивост и застрахователна логика.

Културната икономика признава, че определени обекти и практики притежават символна и обществена стойност, която не е подчинена на пазарните механизми; културната стойност може да бъде оценена чрез своя принос към културния капитал, идентичността и дългосрочното развитие.

Преводът на Библията от Петко Рачов Славейков, отпечатан през 1871 г. в Цариград, е не само първият пълен библейски превод на новобългарски език, но и ключов културен артефакт в развитието на българската идентичност. Има известно разминаване в това колко екземпляра са били

отпечатани първоначално. Библията е издадена от Британското и чуждестранно библейско дружество с цел разпространение сред българското население. След повече от 12 години упорит труд, през юни 1871 г., преводът на пълната Библия на модерен български език и издаването ѝ в Цариград са завършени. Библията е издадена в две версии (голям и малък формат). Големият формат излиза от печат първи и е в осем тома с общо 1060 страници. Първото копие на българската Библия е получено от печатницата през юни 1871 г. и изложено в сградата на Мисията за Европейска Турция в Стара Загора. Поради големия интерес, цялата Библия е повторно отпечатана в 1871 г. с няколко последователни издания. През 1879 г. общото число на отпечатани и разпространени български Библии от така наречената „Библейска (издателска) къща“ в Цариград са 6572 тома. *Славейковата библия* представлява културно и историческо наследство, което има значително влияние върху обществото, литературата и националната идентичност.

Въздействие на Славейковата библия

Славейковата библия от 1871 г. отговаря на всички законови условия за обявяване за движима културна ценност, а при наличие на особено ценен екземпляр – и за национално богатство. Правният ѝ статут трябва да отразява не само историческото ѝ значение, но и нуждата от опазване, реставрация и осигуряване на обществен достъп. Това е неразделна част от дългосрочната защита на националната културна памет.

Културните и художествени ценности не са просто обекти от миналото, а живо наследство, което въздейства върху съвременната културна идентичност, образователни процеси, обществена памет и национални политики.

Преводът на Библията от 1871 г. е не просто религиозен текст, а културен факт с национално значение. Неговото въздействие се проявява в няколко ключови направления.

Най-напред е езиково-книжовното влияние. *Славейковата библия* утвърждава основите на новобългарския книжовен език. Синтезира възрожденска граматика, народна лексика и библейски стил в езиков модел, който се използва в просветното дело и литературната традиция десетилетия напред. Библията е използвана в училища, читалища и за домашно обучение. Така тя реализира образователен и възпитателен ефект. Днес нейни факсимилета и дигитални версии служат в университетски програми по българистика, теология и културология.

Оригиналното издание е забележително и като печатно, и като книжен шедевър – с типографска естетика, балканска орнаментика и композиционно майсторство. То оставя следа върху визуалната и книгоиздателска култура на българите. Съществуват съвременни художествени интерпретации, вдъхновени от него, както и негови експозиции в музеи.

Славейковата библия е символ на духовната еманципация на българите през Възраждането. Като текст, отпечатан извън територията на Османската империя, но на разбираем за народа език, тя създава усещане за принадлежност, самостоятелност и просветеност. Днес тя продължава да присъства в националната памет – като част от училищни изложби, публични тържества, културни чествания и юбилейни издания. Тази памет не е само историческа, а жива и действена – особено в контекста на българската езикова, религиозна и литературна идентичност.

Предизвикателства и възможности

Въпреки значението ѝ, *Славейковата библия* не е достатъчно популяризирана. Сред проблемите се открояват:

- ♦ Липса на систематична дигитализация и публичен достъп до всички екземпляри;
- ♦ Ниска степен на институционално партньорство между музеи, университети и библиотечни архиви;
- ♦ Недостатъчно присъствие в образователните програми и културната сфера.

Същевременно съществуват възможности за:

- ♦ Дигитални платформи, които да представят съдържанието и историята на Библията;
- ♦ Културни проекти, включващи превода в театрални, музикални или визуални интерпретации;
- ♦ Интегриране в учебни програми чрез съвременни форми на обучение и интердисциплинарни курсове.

Комплексна оценка на Славейковата библия

Преводът на Библията от 1871 г. е резултат от мащабен и добре обмислен международен проект, осъществен предимно с участието на религиозни, културни и финансови институции. Макар неговото основно предназначение да е духовно и езиково, не бива да се подценява фактът, че той е реализиран чрез системно финансиране, логистична подкрепа и дългосрочно стратегическо планиране. В този смисъл, преводът е един от първите организирани културни „инвестиционни проекти“ в новата българска, а може би и в европейската история.

Институцията, финансирала превода, е Британското и чуждестранно библейско дружество (*British and Foreign Bible Society – BFBS*), основано през 1804 г., чиято основна мисия е превод, отпечатване и разпространение на Библията на разбираем език за различните народи по света.

Принципът на инвестицията се основава на покриване на всички разходи по превода, редакцията, печатането и разпространението на текста. Дружеството не цели директна финансова възвръщаемост, а по-скоро културно и духовно въздействие. В случая със *Славейковата библия* се цели и разпространението на протестантските идеи в поробена България.

Финансирани етапи на проекта:

- ♦ Преводна дейност, в която участват Константин Фотинов, г-р Алберт Лонг, г-р Елиас Ригс, Петко Р. Славейков и Христогул Сичан-Николов;
- ♦ Печат в печатницата на дружеството в Цариград;
- ♦ Дистрибуция на екземплярите в българските земи, включително селските райони;
- ♦ Нематериална възвръщаемост;
- ♦ Засилване на протестантското влияние в региона;
- ♦ Формиране на читателска култура и езиков стандарт;
- ♦ Подпомагане на образователната дейност и езиковата модернизация.

Макар основното финансиране да идва от чужбина, проектът не би бил възможен без ангажираността на местни интелектуалци и културни посредници. Техният принос, макар и нематериален, има значителна стойност. Петко Р. Славейков е основна фигура в езиковия и културния аспект на проекта. Неговият труд и интелигентност могат да бъдат оценени като нематериален актив с нарастваща стойност във времето.

Точната стойност на инвестицията е трудно изчислима. Предполага се, че са вложени десетки хиляди паунда по стандартите на XIX век. Това включва:

- ♦ Възнаграждения за преводачи;
- ♦ Печатни разходи (хартия, мастило, труд);
- ♦ Разходи за транспорт, склад и мисионерска дейност;

- ♦ Застрахователни рискове;
- ♦ Политическа нестабилност в Османската империя;
- ♦ Рискове при транспортиране и съхранение;

Проектът има мащабно разпространение: хиляди екземпляри достигат до различни части на българските земи, вкл. и селските райони, често безплатно или срещу символична сума.

Финансова стойност

Финансирането на *Славейковия превод на Библията* е образец за стратегическо културно инвестиране с дългосрочна възвръщаемост. Въпреки липсата на търговска печалба, проектът реализира висока стойност по отношение на културно влияние, езикова кодификация и национално изграждане.

Оценката на *Славейковата библия* по архивни сведения при откриването на къща музей „Петко и Пенчо Славейкови“ през 1952 г. е била **5 000 лв.**

Преди повече от 150 години (около 1875 г.) *Славейковата библия* е имала огромна нематериална стойност защото е била достъпна за широк кръг от българите; служила е за просвета и духовно възраждане на българския народ; имала е важна роля в борбата за независима българска църква; била е ценна за книжовния език. Финансовата ѝ стойност по тогава трудно може да се определи, дори и от образованите среди и духовенството, за които е била достъпна.

Оригинални издания на *Славейковата библия* имат висока колекционерска стойност днес, формирана въз основа на: съхранение и състояние; оригиналност – първите издания са най-ценни; търсене и платежоспособност.

В икономическата теория стойността на един обект може да бъде оценявана не само чрез директни финансови

показатели, но и чрез дългосрочния му ефект върху средата, в която е внедрен. В този контекст, преводът на Библията от 1871 г. следва да се разглежда като инвестиция със смесена стойностна структура, съчетаваща материални (печат, разпространение, човешки труд) и нематериални (културни, духовни, езикови) активи. Стойностният анализ показва, че преводът на Библията от 1871 г. реализира невидим, но дълбоко ефективен вид възвръщаемост. Проектът се отплаща чрез дългосрочно културно влияние, образование, езикова норма и духовна устойчивост. Това го прави уникален пример за инвестиция, която продължава да носи стойност и днес. *Славейковата библия* е ключов фактор за културното и духовното развитие на българите като християнски народ.

Застрахователна стойност

Славейковата библия от 1871 г. е книжовна ценност. Оценката на застрахователната ѝ стойност следва да отчете физическото ѝ състояние и запазеност, но и нейната историко-културна значимост, библиографска рядкост и търсене.

Разглежданият екземпляр е много добре запазен, с оригинална подвързия и минимални увреждания. Експертната му застрахователна оценка би могла да е приблизително **3 000 лв.**

Застрахователното покритие следва да включва рискове като пожар, наводнение, кражба, умишлено увреждане и транспорт при изложби.

Необходимо е сключване на имуществена застраховка със специално условие за културни ценности, както и включване на клауза за възстановителна стойност в случай на частично увреждане. Допустимо е използването на колективни застраховки чрез държавни или частни фондове.

При настъпване на застрахователно събитие, оценката на щетите се извършва от застраховател, реставратор или книговед. Важно е застрахователният договор да бъде съпроводен от подробна инвентарна документация и цифрово описание на обекта. Застраховането на подобен тип реликви е проява на културна отговорност и дългосрочна инвестиция в съхраняването на националната памет.

Между слово, дух и памет

Славейковата библия е повече от исторически документ – тя е културна ценност с реално и трайно въздействие върху националната идентичност, езиковото развитие и културната памет. Нейната роля не се изчерпва в миналото, а има потенциал да бъде активно използвана и в съвременния културен и образователен живот.

Славейковият превод на Библията е събитие в духовната история на България. Излиза на бял свят не в епоха на институционализирана култура, а в епоха на борба за писменост, език и идентичност. Именно затова неговата стойност не се съдържа само в думите, които носи, а в жеста на създаването като акт на съпротива срещу безпаметността и утвърждаване на достойнството на народа чрез Словото.³

Петко Р. Славейков пише: „Един народ се познава по езика, културен факт, вярата и книгата си.“ В този смисъл, преводът на Библията е акт, чрез който българският език се превръща в пълноправен носител на вярата, мисълта и Божието слово.

³ Словото с главна буква е Бог, от който идва словото – думите, езика, идеите. Словото с малка буква са думите и езика. Вж. **Михайлова, Катя**. *Интелектуалците в антиинтелектуална ситуация*. Пловдив: ИК – ВУСИ, 2023, с. 64.

Философският прочит на тази ценност изисква да се види в нея синтеза между дух и материя: вяра и език, текст и история, личната воля и колективната съдба. Преводът не е просто предаване на съдържание – той е преобразяване на езика в духовен дом, в който гумите са изстрадани, а главите – извоювани.

Юридически, *Славейковата библия* заслужава да бъде третирана не само като гвжжжжжж културна ценност, но и като символен капитал с национално значение, попадащ под защита на чл. 144 от Наказателния кодекс. Законът може да я опази като вещ – само културната памет я съхранява като смисъл.

Библейският стих, който в превода на Славейков звучи така: „Словото Твое е светило на ногата ми и виделина на пътеката ми“ (Пс. 119: 105) символично отразява и самата роля на този превод за българския народ – пътеводител в тъмното, глас в безгласието, светлина в робството.

От християнска гледна точка, Словото е съзидателна сила. *В начало бе Словото... и Словото бе Бог* (Йоан 1:1). Това библейско начало придобива допълнителен смисъл в българския контекст, където Словото на Библията буквално създава култура – език, просвета, книжнина, идентичност. Преводът на Славейков не е дело на културен лукс, а акт на спасение – езикът спасява гушата на народа, а Словото – неговия дух.

Славейковата библия ни връща към един от най-гълбоките въпроси: Какво е ценното в културата? Това, което оцелява и продължава да говори?

Национален литературен музей

Създаден е през 1976 г. с мисията да издирва, събира, изучава и популяризира свидетелства, свързани с историята на нашата литература от основаването на българската държава до днес.

В структурата му са къщите музеи на големите ни класици Иван Вазов, Петко и Пенчо Славейкови, Пейо Яворов, Христо Смирненски, Елин Пелин и други майстори на слово.

Къща музей „Петко и Пенчо Славейкови“ е открита на 1 юли 1951 г. в апартамента на Светослава Славейкова – внучка на П. Р. Славейков. Музеят притежава богат литературен и исторически архив на народния будител Петко Рачов Славейков. Пресъздадена е атмосферата от кабинета на големия поет Пенчо Славейков – одърчето, на което си почивал, писалището от светло дърво с извити крака, отрупано с ръкописи, мастилицата с метални орнаменти и синьо стъкло, дървената перодръжка, пишещата машина „Аглер“, подарена му от римския консул; портретът на неговия баща, който стоял винаги над главата му. В богатия архивен фонд се съхранява част от духовното и материално наследство и на другите Славейковци.

„ЗАДУШНИЦА“

Иван Мърквичка

Национална художествена
галерия / Квадрат 500

Теодора Стаменова

Теодора Ивова Стаменова е докторант по „Обществени комуникации и информационни науки“ в СУ „Св. Климент Охридски“ и магистър по политология от Университета за национално и световно стопанство. Управлява ши-

вашки цех в Берковица и фондация за подпомагане на деца в неравностойно положение. По-добро качество на живот на децата и хората в България чрез култура и изкуство, чрез осъзнаване и опазване на културното наследство е нейна лична мисия и отгаденост.

Ключови думи:

живопис, стари майстори, изкуствоведска експертиза, оценка на художествено произведение, арт застраховка

Резюме:

Обект на експертиза и оценка е картината на Иван Мърквичка „Задушница“, 1899 г., която днес е изложена в НХГ – „Квадрат 500“. Приложени са теорията и методиката на експертиката, както и подходи и методи за финансова оценка. Доколкото е възможно в експертната оценка е спазен принципът на баланс на интелектуално и аксиологично начало, гарантиращ успешното изпълнение на всяка поставена цел.

Съобразно избраните методи и инструменти за оценка на художественото произведение, пазарната оценка възлиза на € 531 900, застрахователната стойност – € 675 513. Като приложение са представени оценки и пазарни цени на картини на автора в периода 2009 – 2025 год.

Оценката на културни и художествени ценности започва от мига на тяхното създаване и нараства с натрупването на времето от живота им. Годината е 1899 г., когато художникът Иван (Ян-Вацлав) Мърквичка живописно увековечава старите гробища под църквата „Св. Терапонт“ в село Слатина в картината „Задушница“. Днес селото е столичен квартал, присъединен към София през 1938 г. Малката селска църква, тогава носеща името на един от софийските светци, днес носи името „Св. Мина“ и пази историята на Слатина.¹ Задушница си е Все същата – тъжна и в тъгата свята.

Картината е в **Национална художествена галерия „Квартал 500“**. Там я видях по време на лекция в курса по *Управление и оценка на културни и художествени ценности*, провеждан от Институт за следдипломна квалификация, УНСС.

Запитах се колко струва и може ли да се определи цена в лева или евро за художествено произведение с неизмеримо въздействие и културна стойност. Вероятно финансовото остойностяване е възможно, след като в съседна зала на галерията е изложена най-скъпата картина от националната колекция – „Луцифер“ на Франц фон Щук, рисувана 9 години преди

¹ **Анастасова, Ана** (ред.) *Голямата София*. София: ОКИ Столична община, 2020.

„Задушница“ и оценена на 30 млн. долара. Следователно, остава въпросът: колко струва „Задушница“ на Иван Мърквичка?

Отговорът търсих до края на обучението си в следдипломната квалификация и каквото намерих, го представих и защитих в дипломната си работа – експертна оценка на „Задушница“ на Иван Мърквичка. Тук са представени три тематични фокуса от дипломната работа – експертиза на картината, финансова оценка и застрахователна стойност. Експертизата дава аргумент за определяне на финансовата стойност на художественото произведение, тя от своя страна е основа за определяне на застрахователната му стойност.

Защо е необходимо всичко това? Защото, за да опазим културното си наследство, следва най-напред да го познаваме. Тук е ролята на експертизата. След това – да знаем цената му, т.е. финансово да оценим изяществото му, защото живеем в пазарно общество, в което дори и красотата, и любовта имат цена. И най-накрая следва да го защитим, да го опазим, а това освен с всички други методи за консервация и реставрация, става и чрез застраховането на художествени произведения и културни ценности, които опредметяват богатството на културното наследство.

Представените тук експертиза и оценка са направени като е приложена теорията и методиката на експертиката², както и подходи и методи за финансова оценка. Теоретичната и методическа конструкция е само една част от изпълнението на заданието. Другата, не по-малко значима за крайния резултат, е етиката в научното изследване³ и оценяването. Доколкото е възможно, в експертната оценка е спазен **принципът на**

² **Манова, Росица, Димитър Иванов.** *Експертика. Теория и методика на експертизата на културни ценности*. София: „За буквите – О писменех“, 2023.

³ **Михайлова, Катя.** *Научна етика*. София: ИК-УНСС, 2024.

баланс на интелектуално и аксиологично начало, гарантиращ успешното изпълнение на всяка поставена цел.

В структурно отношение последователно са разгърнати експертиза на картината, финансова оценка и застрахователна стойност.

Обект на експертиза и оценка

Наименование	„Задушница“, картина
Автор	Иван (Ян-Вацлав) Мърквичка (23.04.1856 – 16.05.1938)
Датировка	1899 г.
Собственост	Национална художествена галерия „Квадрат 500“
Метрични данни	150/200, дървена рамка
Техника	Маслени бои върху платно
Жанр	Пейзаж
Стил	Реализъм
Представяния в изложби	България 1889–1892 – Пловдивски изложби в края на XIX в., съвместно с художника Антон Митов. В една от изложбите е откупен Вторият Вариант на „Задушница“, като първият остава в Национална художествена галерия „Квадрат 500“. 17.05 – 4.09.2016, Национална художествена галерия „Двореца“. По повод 160 годишнината от рождението на Мърквичка е организирана мащабна ретроспективна изложба „Иван Мърквичка и новата българска живопис“. Включва над 112 творби от около 50 автори – с акцент върху битовия жанр, обичаите и народните сцени.

Международни представления

1900 г., Париж – вероятно експониране на „Задушница“ на Световното изложение. Иван Мърквичка печели награда за своето творчество, а в западни публикации се отбелязва, че „Задушница“ е била показана и получила внимание на изложението.

2016 г., Прага – в рамките на изложбата „Иван Мърквичка – Българският чех“ са показани жанрови композиции, сред които е възможно да е и „Задушница“ или сходни творби.

Експертизи	Не са известни
Оценки	Не са известни
Застраховка	Не е известно

Изображение 5. „Задушница“, Иван Мърквичка, 1899

Изкуствоведски анализ

„Задушница“ е една от най-известните картини на Иван Мърквичка. Други негови произведения са „Ръченица“, „Пазар в Пловдив“, „Сватба в Момчиловци“, „Семейство“ в Национална галерия Прага, „Портрет на княгиня Мария Луиза“ от 1990 г. в НХГ „Квадрат 500“. Творби на автора се съхраняват и извън пределите на България - Националната галерия в Прага и Западно-чешката галерия в Пилзен.

Иван Мърквичка е един от основоположниците на българската светска живопис и изиграва ключова роля в изграждането на националната художествена школа в края на XIX и началото на XX в. Той майсторски улавя фолклорни сцени, обичаи, празници и типаж от селския бит, като използва светлина и колорит с фин усет и внимание към детайла.

Сред най-знаковите му жанрови платна се откроява способността му да превърне ежедневието в символ на националната идентичност. Художественото му наследство включва не само жанрова живопис, но и портрети, стенописи, както и решаващ принос за основаването на Държавното рисуwalно училище (гнес НХА). Чрез творчеството и педагогическата си дейност Мърквичка оставя траен отпечатък върху културната история на България.

През 1899 г. Иван Мърквичка, като директор и основател на Държавното рисуwalно училище в София, рисува картината „Задушница“. Тя е с размери 150/200 см, масло върху платно.

На пръв поглед се виждат няколко български жени, оплакващи своите бащи, синове или съпрузи на фона на пейзаж от гробище в българско село. Сред тях има свещеник, който чете Евангелието и дава сила на опечалените.

Картината е с интересна естетика и богата символика.

На първо място – българската жена, оплакваща близките си. Тя е представена във всичките ѝ възрасти – от младо момиче – невеста, скърбяща за съпруга си, до възрастна жена, оплакваща синовете и внуците си. В отчаянието ѝ се демонстрира и нейната сила – позата на телата ясно показва, че жените съвършено осъзнават ролята си в живота на семейството – освен негова спойка и носителка на домашния уют, тя вече е натоварена и с осигуряването на прехраната, както и със земеделската и/или занаятчийска работа. През този период земеделието и занаятчийството са основен поминък.

На второ място – свещеникът – знакова фигура в композицията. Освен че трябва да прочете молитва за покой на загубените души, то той трябва да утеши и техните роднини, близки и приятели, насочвайки ги към вярата в Господа и неговата милостивост. Важно е да се отчете, че не всички гробове са пресни, т.е. погребенията не са вследствие на едно събитие, а съвкупност от такива. По всяка вероятност Руско-турската Война 1877 – 1878 г., Сръбско-българската Война и други.

Българското село – всички персонажи в картината обрисуват българското село, неговия бит и душевност. Според стара българска поговорка – *Отнасяй се с мъртвите, както би се отнесъл с ближния* – наблюдава се дълбоко уважение към починалите и желание да се изпълнят всички местни и религиозни ритуали, за да може да почива душата им в мир.

Персонажите – като съвкупност от фигури, носещи духа на една епоха, пропита от скръб, загуба на човешки животи и безпомощност пред лицето на амбицията и човешката глупост. Интересно е, че няма траурно облекло – жените са облечени в светли грехи, като символ на надеждата, че животът продължава въпреки смъртта.

Сезонът не е подбран случайно – пролетта е времето, когато природата се възражда и поема нови сили, за да създаде и

Впоследствие отглежда живота на Земята – подборът на пролетната Задушница, така нар. „Черешова задушница“, символизира надеждите на българското общество към перспективите за своята държава и цената, която плаща средностатистическия човек, за да постигне и реализира националните цели и стремежи. Както е добре известно, непосредствено след Освобождението българите масово се включват с желание във военните конфликти и цената, която плащат е висока – немалка част от мъжете са убити или осакатени.

Символизмът е навсякъде в творбата – от пресните гробове до двата стари счупени кръста вляво – което е знак, че с времето всичко се преживява и всеки човек бива забравен. Белите облаци и светлосиньото небе придават усещане за надежда, за стремеж и вяра в бъдещето.

Цялостното впечатление е тъга, навяваща целия спектър от негативни емоции, които могат да се изпитат при загубата на любим човек. Мрачните мисли са закодирани много дълбоко във всяка една от фигурите, като по този начин се създава баланс между струпването на повече фигури в композицията и вихрушката от емоции, завладяваща душата ни от сенките на смъртта. Независимо от дисбаланса от изрисуваните обекти, вдясно са почти двойно повече, отколкото изобразените образи вляво, творбата дава усещане за цялост – за затворен кръг от живота на човека – от една страна сбогуването с нашите любими хора, а от друга, след нашата кончина, тяхното сбогуване с нас.

Първото усещане за картината е двупластово. От една страна, претрупана с фигури композиция, свежи одежди, липса на траурно облекло, възродила се природа. От друга страна, изчистена, но в различни нюанси на синьото и виолетовото – планина и небе, приготвяща се за идването на пролетта и позитивните емоции, които предстоят в селото; започва усилената

земерелска дейност и струпването на много хора по поляни и селенки с цел разказване на истории, смях и забавление. От друга – краят на зимата, топящият се сняг по склоновете на планината символизира отминаването на трудните и изпълнени с мрачност и тъга дни – студенината, както в метеорологичен план, така и в душите на хората.

На първ поглед се вижда една отрупана с фигури композиция, но впоследствие, при задълбочено вглеждане и анализ на живописата, се вижда тежестта на всеки образ, което прави и Мърквичка един от най-великите български художници на своето време – преживяваш с картините му и успяваш да достигнеш до онези кътчета на душата си, които ти позволяват да изживееш емоциите си и да се научиш от тях.

„Задушница“ на Иван Мърквичка, на първо място, е доказателство за достиженията на художници, творили в българската гържава през конкретния период и ползващи подкрепата и благоразположението на гържавата за развитие на своето творчество. На следващо място – нейната роля е възпитателна. Картината, заедно с други произведения и културни и художествени ценности, възпитава чувство за красота, за изящество, за стремеж към по-високото.

Картината е била собственост на художника, но след установяването на нейната художествена, естетическа и културна стойност, след смъртта на художника, тя става гържавна собственост, част от фонда на Национална художествена галерия. Днес е изложена в „Квадрат 500“.

Картината не се продава. НХГ – „Квадрат 500“ има права да разпространява нейни професионални репродукции, вкл. дигитални изображения. Снимки на картината, освен тези, за които НХГ има авторски права, могат да се използват свободно.

Към датата на настоящата експертиза „Задушница“ не е представена чрез дигитално изображение на интернет

страницата на Националната художествена галерия, както е представен, например, „Портрет на княгиня Мария-Луиза“. В магазина на галерията се продават картички с изображение на картината и варианти на нейни репродукции. Използват се и рекламни материали с нейното изображение. Всичко това способства за популяризирането на картината сред масовата публика, за нейната широка обществена социализация, а така също и за повишаването на нейната финансова и застрахователна стойност, които са обект на следващия анализ.

Финансова оценка

Финансовата оценка на художествени произведения може да бъде направена чрез прилагане на разходен, приходен и сравнителен (пазарен) подход.

Разходният подход предполага да се изчисли разходната норма на материалите, необходими за изработване на произведението. Същото се прави при изчисляване на финансовата стойност на трикотажната конфекция в шевното производство, като цената на готовия продукт се изчислява на база необходимия метраж плат, конци, труг, битови разходи, с които е произведен. Приложимостта на подобен подход при оценката на художествени произведения е проблематична.

Приходният подход предполага определяне на цената съобразно приходите, които обектът реализира. Картината „Задущница“ като тържествена собственост, изложена в **Национална художествена галерия – „Квадрат 500“** може да реализира приходи от посещение, обучителни семинари и други дейности срещу заплащане, извършвани в галерийното пространство. Участието на картината в изложби също реализира приходи.

В тази връзка, за да се увеличи доходността на картината, която тя може да генерира и по този начин да се повиши

собствената и финансова оценка, би било добре да се вземат предвид следните идеи за популяризиране и социализация.

Препоръка 1. Да се създаде от НХГ страница или по-скоро да се допълни вече съществуващата такава, в която да бъде поместена официална снимка на „Задушница“ и кратка информация за нея. Това би довело до допълнителен интерес към картината и нейното популяризиране, както и би улеснило работата и обучението в учебни заведения с разширено изучаване на изобразително изкуство.

Препоръка 2. Да се организират т.нар. *пътувачи изложби* и в по-малки части на страната, с което ще се спомогне за социализирането на автора и неговите произведения. Това материално и икономически не би донесло много, но имайки предвид че сегашните млади, занимаващи се с изкуство, ще са авторите, чиито произведения ще се разглеждат след години, то би имало дълготраен и незаменим ефект.

Препоръка 3. Да бъде публично достъпна повече информация за историята на картината, да има повече препратки в сайта на НХГ – към момента няма, да има повече яснота. Това се отнася за всички културни и художествени ценности.

Препоръка 4. Активен и ефективен дигитален маркетинг за популяризирането му.

Тук е направен опит за приложение на сравнителния (пазарен) подход за оценяване на картината „Задушница“, 1899, Иван Мърквичка. Събрана е информация за продажби на картини на художника във времевия периметър от 2009 до 2025 г. След това е изчислена стойността на един квадратен сантиметър от всяка продадена картина и въз основа на получената средноаритметична стойност е изчислена финансовата оценка на „Задушница“. Информацията е представена в Таблица 1 с ясното отчитане на методически неточности, като сравнение

между портрет и пейзаж. Целта е да се провери как може да се прилага подобен метод, какви са възможностите му.

Таблица 1. Продажни цени на картини на Иван Мърквичка

Картина	Размери см.	Площ см ²	Продажна цена €	Цена см ² €
Българско момиче, 1901	80 x 70	5 600	72 000	12.88
Портрет на Борис III, 1895	31,5 x 23	724.5	26 000	35.88
Българка, 1900	27 x 19,5	526.5	7 692	15.12
Вашичек, 1897	101 x 50,5	5 100,5	~36 000	7.05
Средна стойност за кв. см.				17.73

Сега нека видим каква би била цената на „Задушница“, изчислена на база средноаритметична стойност за кв. см.

Размерите са ÷ 150 x 200 см, което прави площ от 30 000 кв. см. При средна цена за кв. см € 17,73, пазарната стойност на картината става **€ 531 900**.

Резултатът сочи цена, която въздейства добре на националното самочувствие, но едва ли ще се намери клиент, който да я плати, макар инвестирането в материално културно наследство да е вече честа практика сред по-заможните представители на обществото – било в ролята им на представители на различни сдружения или институции, или в качеството им на физически лица и колекционери.

За сравнение, най-скъпо продадената българска картина *Цигани продават сита на софийския пазар*, 1904 г. – пейзаж, маслени бои върху платно с размери 81 x 121 см, подписана и датирана от съпоставим с Иван Мърквичка художник – Антон Митов, е продадена на аукцион в Париж през ноември 2024 г. на обща стойност от € 203 200, като € 160 000 е цената на картината и € 43 200 – комисионата. Първоначалната оценка на картината е била € 30 000 – € 50 000.

Ярослав Вешин е друг художник с чешки произход, творил във Втората половина на XIX и началото на XX в. в България. През 2015 г. в „Кристис“ е продаден негов пейзаж масло върху платно с размери 69.8 x 120.6 см и подпис „The Hunting Party“ за 56 250 USD при първоначална оценка 50 000 – 70 000 USD. През 2025 г. в България на аукцион на „Artmark“ е продаден пейзажа на Вешин „Лов на сърни край София“ – масло върху платно, 60,5 x 90,5 см, подписана, датирана и с местонахождение за цена от 65 000 евро при първоначална оценка от 30 000 – 50 000 евро. Картината е идентифицирана като културна ценност.

Застрахователна стойност

Произведенията на изкуството са специфичен вид обект на застраховане. При изготвянето на застрахователна оценка трябва да се има предвид, че застрахователят не може да покрие щетите в пълния им размер – той, в качеството си на финансова институция, може да заплати стойността на платното, боите, времето на художника, необходимо за създаването на подобно произведение, но художествената и културна стойност на застрахования обект ще бъдат загубени.

Арт застраховането е динамичен сектор, към който все по-голям интерес имат както публични институции и учреждения, така и частните колекционери. Тяхната основна цел е да защитят финансовата стойност на своето имущество.

Рисковете са обективни и субективни. Обективните рискове се отнасят за независими от човешката воля обстоятелства – природни бедствия, аварии и други, а субективните зависят от човешкия фактор, като те могат да бъдат обективна небрежност, груба небрежност и умишлени действия.

Също така рисковете се категоризират и според мотивите за техния произход. Различават се чист – при който

последниците са само неблагоприятни, т.е. щети, и спекулативен риск, който може да доведе до частична щета или възможност за печалба. Застраховат се чистите рискове.

В този смисъл покрити рискове при застраховката на „Задушница“ на Иван Мърквичка са такива, които могат да нанесат частична или цялостна щета на картината – пожар, наводнение или земетресение; рискове, причинени от неправилни условия на съхранение – прекомерна влажност, светлина или температурни амплитуди, които могат да ускорят стареенето на картината и да разрушат платното и/или боите; повреди при транспортиране – заради временни изложби или реставрационни дейности; неправомерна човешка намеса като вандализъм или кражба.

При оценка на потенциалните рискове за „Задушница“ може се открояват политическа нестабилност, икономическа стагнация, конкуренция за стратегически ресурси и диверсификация на веригата за доставки, които са изведени като основни глобални политически и икономически рискове в 197 гържави от застрахователна компания „Марш Макленън“.⁴

Политическа нестабилност. България е във водовъртежа на политическа криза и поредица от предсрочни парламентарни избори. Смяната на различни министерски кабинети, в това число и гържавни служители, довежда до хаос, предпоставка за корупция и чувство за безвремие. Конкретно за картината „Задушница“ – тя е част от постоянната изложба на галерията и е едно от емблематичните произведения и за автора, и за българското изобразително изкуство, което означава, че вследствие на множеството смени в гържавната администрация картината може да бъде подменена, но не може да изчезне напълно. Политическата нестабилност би могла да

⁴ **Marsh McLennan**, *Political Risk Report 2023*.

говеде до различни бунтове, протести и други офанзивы – евентуално нахлуване в НХГ и цялостно или частично унищожаване на оригинала, но досега няма подобен случай.

Икономическа стагнация. Макроикономическата рамка на всяка държава е пряко свързана с водената от нея политика, както и от определените от правителството приоритети. Картината на Мърквичка е държавна собственост, т.е. тя не е част от аукцион и не се предлага на търг, което означава, че не се продава и не търси свой притежател. Въпросното произведение е зависимо от интереса на гражданите и туристите в България, техния интерес към културата и в частност – изобразителното изкуство, както и тяхната платежоспособност.

При понижаване на нивото на живот, повишаване на инфлацията, замразяване на социалните помощи и пенсиите, както и размера на минималната работна заплата за страната, бюджетът в домакинствата се пренасочва и частта за култура става значително по-малка. Вследствие на това се получава изкривяване на кривата на търсене и изкуствено намалява интереса на аудиторията към произведението, а също и неговата финансова стойност.

Конкуренция за стратегически ресурси. Държавите използват своите културни ценности, за да утвърдят международния си престиж, да привлекат туристи и чуждестранни инвестиции, както и да засилят националната си разпознаваемост. Картината „Задушница“ е подобен пример – като част от фонда на НХГ, тя се е превърнала в емблема на българското изобразително изкуство на XX в., а интересът към нея не спира да расте – с това и нейната цена.

Въз основа на направения анализ на риска, финансова оценка и експертиза на картината „Задушница“ на Иван Мърквичка, предложението за определяне на застрахователната стойност е следното:

- ♦ Застрахователна стойност = продажна цена + корекционен коефициент;
- ♦ Корекционен коефициент = пазарна инфлация + уникалност + разходи за реставрация + допълнителни разходи;
- ♦ **Застрахователна стойност = 531 900 + (10 638+53 190+53 190+26 595) = € 675 513**

Таблица 2. Застрахователна стойност на „Задушница“

Корекционен коефициент	%	Основание	Стойност
Инфлация	2.2%	Според НСИ 2022/2023 г.	€ 10 638
Уникалност	10%	Картината е оригинал, а произведенията на автора са лимитирани	€ 53 190
Реставрация	10%	Картината е част от националното културно богатство, което задължава съхранение и реставрация с качествени материали	€ 53 190
Допълнителни разходи	5%	Вкл. Международен транспорт и участие в различни пътуващи изложби	€ 26 595

Заключение

Направи се опит за изработването на комплексна художествена експертиза на едно от най-популярните произведения на Иван Мърквичка – живописца „Задушница“, намираща се в **Национална художествена галерия, „Квадрат 500“**, като част от постоянната изложба в галерията. Картината е сред най-значимите в българската живопис, отразява българския бит и култура на средностатистическия селянин след поредица от военни конфликти и сражения – почитащ паметта на своите близки на празника на мъртвите Задушница. Създадена през 1899 г., тя се превръща в отражение на скръбта по загубените близки и погребаните мечти за новоосвободената гържава.

Съобразно избраните методи и инструменти за оценка на художественото произведение, финансовата и застрахователна оценка на „Задушница“ възлизат на:

Пазарна оценка – € 531 900

Застрахователна стойност – € 675 513.

В Приложение са представени първоначална оценка на картини на Иван Мърквичка и цени, на които са продадени картините в периода от 2009 до 2025 год.

Приложение

Справка за продажби на картини
на Иван Мърквичка 2009-2025 год.

Таблица 3. Справка за продажни цени на картини на Иван Мърквичка (2009-2025)

Картина	Описание	Аукцион	Година	Начална цена	Продажна цена
„Българско момиче“, 1901	Масло в/у платно, 80 x 70	Arthouse Hejtmánek	2021	€ 26 000	€ 72 000
„Вашичек“, 1897	Масло в/у платно, 101 x 50,5	Arthouse Hejtmánek	2021	€ 14 000	€ 36 000
„Портрет на Борис III“, 1895	Масло в/у платно, 31,5 x 23	Arthouse Hejtmánek	2020	€ 4 400	€ 26 000
„Българка“, 1900	Масло в/у платно, 27 x 19,5	Arthouse Hejtmánek	2020	€ 962	€ 7 692
„Мома от Врачанско“	Масло в/у дърво, 32 x 24	ARTMARK	2025	€ 7 000	€ 17 000
„Портрет на шоп“	Масло в/у платно, 27 x 17	ARTMARK	2025	€ 5 000	€ 10 000
„Състояние“, 1899	Масло в/у платно, 20.5 x 18	ARTMARK	2024	€ 3 000	€ 5 000
„Сушене на тютюн“	Масло в/у шперплат, 30 x 40	ARTMARK	2024	€ 3 000	€ 9 500
„Жена от Боженци“	Масло в/у дърво, 23 x 13.5	ARTMARK	2024	€ 7 000	€ 8 500
„Българско селско момиче“, 20-те на XIX в.	Масло в/у дърво, 43 x 40.05	ARTMARK	2023	€ 12 000	€ 19 000
„Циганска девойка“, 1884	Туш/хартия, 10 x 7	Галерия „Ракурси“	2019	3 500 лв.	
„Девойка в носия“	Молив/хартия, 25 x 12.5	Галерия „Ракурси“	2019	5 500 лв.	
„Мома“	Масло в/у шперплат, 15 x 13	Галерия „Ракурси“	2019	23 700 лв.	
„Майка Македония“	Масло в/у платно, 168 x 106	Галерия „Ракурси“	2018	128 000 лв.	
„Майка с дете“, 1888	Grisaille, темпера и гаш, 52 x 38	Галерия „Ракурси“	2017	32 000 лв.	
„Гайдар“	Масло в/у дърво, d 17	Галерия „Ракурси“	2017	9 000 лв.	
„Проект за поканя“	Акварел/смесена техника, 32.2 x 24	Галерия „Ракурси“	2014	7 500 лв.	
„Търговец“, края на XIX в.	Гваш/хартия, 32 x 16	Галерия „Ракурси“	2009	14 000 лв.	

НАЦИОНАЛНА ГАЛЕРИЯ

/ КВАДРАТ
500

Създадена е през 1948 и е най-големият художествен музей в България с над 41 000 произведения на живописца, скулптурата, гра-

фиката, декоративното и съвременното изкуство. Притежава най-богатата сбирка от християнско изкуство по българските земи (IV – XIX в.), едни от най-добрите постижения на българските майстори от Възраждането до наши дни, образци на европейското изкуство (XV – XX в.) и уникални творби от Азия, Африка и Америка.

Галерията обединява „Квадрат 500“; „Двореца“; Музея за християнско изкуство в криптата на храм-паметника „Св. Александър Невски“, Музея на изкуството от периода на социализма, Софийски Арсенал – Музей за съвременно изкуство и къщите музеи на Вера Негкова, Никола Танев, Иван Лазаров и Андрей Николов.

„Квадрат 500“ е открит през 2015 г. като наследник на Националната галерия за чуждестранно изкуство, основана през 1985 г. Изложени са 1700 български и чуждестранни художествени произведения от богатия фонд на галерията. Началото на колекцията е поставено през 80-те на XX в. по инициатива на Людмила Живкова, председател на Комитета за култура, наричана *бялата птица на българската култура*.

Трета част

*Оценка на артефакти
от лични колекции*

„СБОРНИК С ДОКУМЕНТИ“

1878 год.

Стоя-Александрина

Витанова

Стоя-Александрина Александрова Витанова е магистър по обществени комуникации и информационни науки от Университета за национално и световно стопанство и по политология от СУ „Св. Климент

Охридски“. Специализира оценка на архивно, документално и книжовно културно наследство. Интересът ѝ е подплатен с правно-юридическа подготовка – завършва „Право“ в НБУ. И мотивиран граждански и човешки от отговорността да се осмислят и съхранят българските достижения в културата и етиката, законотворчеството и правото.

Ключови думи:

архивно документално наследство; идентификация на културни ценности; стандарти за оценяване; финансова оценка на документи; застрахователна стойност

Резюме:

Обект на експертната оценка е сборник с нормативни актове *Сборникъ официальныхъ распоряжений и документовъ по болгарскому краю. Напечатан по повелению Е. И. В. Главнокомандующаго действующею арміею: Выпускъ VI* от 1878 год.

Експертизата дава аргументи в подкрепа на годиността на обекта за идентификация като културна ценност – систематизирани са в приложение към статията.

Финансовата оценка е постигната чрез изчисление на инфлационен индекс и сложна лихва; разходен и сравнителен подход, оценка на добавената културна стойност, анализ на пазара и оценка на въздействието. Методиката е съобразена с националните, европейски и международни стандарти за оценяване. Финансовата оценка и анализа на застрахователните рискове са основа на предложението за застраховка на обекта.

Веднага след Освобождението през 1878 г. в България е издаден седемтомник, съдържащ официални разпореждания и документи, уреждащи обществения живот. По същество това са нормативни актове, част от националното архивно документално наследство. Обект на експертиза и оценка е Шести том от поредицата. Той е оформен в книжно тяло с твърди корици и е озаглавен: *Сборникъ официальныхъ распоряжений и документовъ по болгарскому краю. Напечатан по повеленію Е. И. В. Главнокомандующаго действующей арміею: Выпускъ VI*. За краткост тук архивният документ ще бъде наричан **Сборник с документи**. Експертизата и оценката са учебни и целят апробация на методика за определяне на финансова и застрахователна стойност на архивни документи, базирана върху комплексна експертиза на обекта.

Целта предполага следните три задачи:

Първата е изготвяне на комплексна експертиза на обекта, разработена съгласно теорията и методиката на експертиката.¹ Не е приложен технико-технологичен анализ на документа, тъй като не е необходимо да бъде автентифициран.

¹ **Манова, Росица, Димитър Иванов.** *Експертика. Теория и методика на експертизата на културни ценности*. София: „За буквите – О писменехъ“, 2023. / **Прокопов, Иля.** *Експертиза на исторически и археологически ценности*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014.

Втора и трета задача са определяне на финансова и застрахователна стойност² на обекта. Предложението за финансова оценка е изведено чрез съпоставяне на резултати от:

- ♦ изчисляване на инфлационен индекс и сложна лихва;
- ♦ изчисляване на себестойността на обекта от гледна точка на гнешната стойност на вложените материали (вариант на разходен подход);
- ♦ метод на пазарните аналози (сравнителен метод);
- ♦ оценка на културната или добавената стойност;
- ♦ анализ на пазара и оценка на въздействието.

Приложената оценителна методика е изведена от трудовете на Давид Торсби³ и Щерьо Ножаров.⁴ Съобразена е с Българските стандарти за оценяване – 2018, КНОБ; Европейските стандарти за оценяване – 2025, TeGOVA; Международните стандарти за оценяване – 2025, Съвет за международни стандарти за оценяване.

Оценката и експертизата са изготвени съгласно принципите на научната етика⁵ и етическите норми в Закона за независимия оценител и Кодекса за професионалната етика.

² **Маркова, Ирена.** Арт застраховане – иновационни решения и тенденции за развитие на застрахователния пазар. – В: *Трудът и социалната защита в условията на глобални обществени, икономически и социални промени*. София: ИК-УНСС, 2023, с. 195 – 202.

³ **Throsby, David.** Determining the Value of Cultural Goods: How Much (or How Little) Does Contingent Valuation Tell Us? – In: *Journal of Cultural Economics*, 27 (2001), p. 275 – 285.

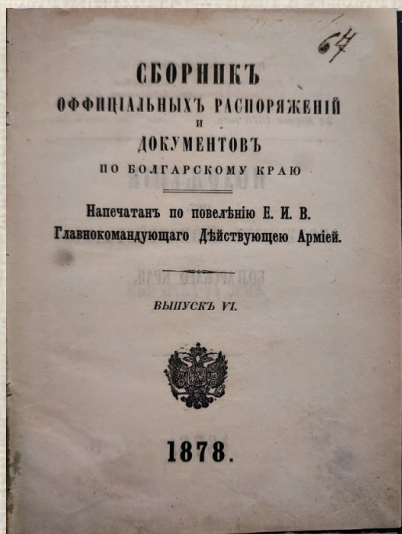
⁴ **Ножаров, Щерьо.** Възможности за определяне на пълната икономическа стойност на недвижимите културни ценности в България. – В: *Управление на недвижимата собственост*, София: ИК-УНСС, 2016, с. 124 – 133.

⁵ **Михайлова, Катя.** *Научна етика*. София: ИК-УНСС, 2024.

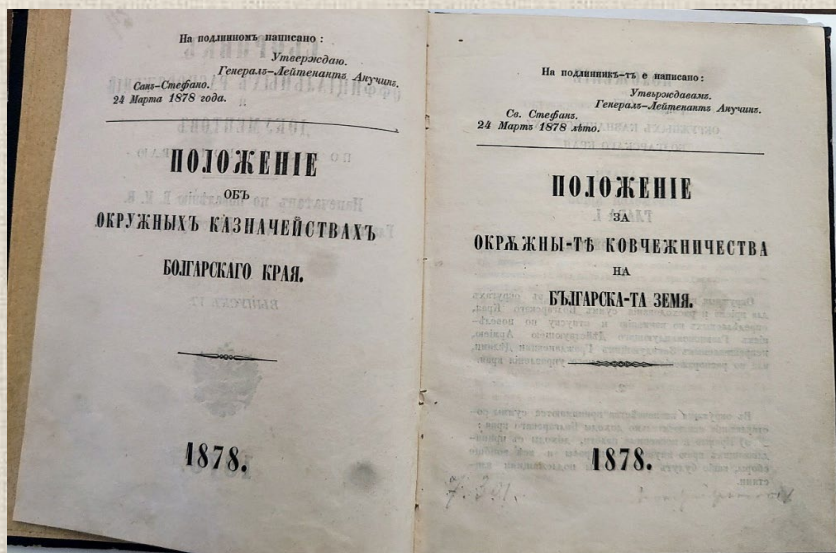
Идентификационни данни

Наименование	
Оригинално	„Сборникъ официальныхъ распоряжений и документовъ по болгарскому краю. Напечатан по повеленію Е. И. В. Главнокомандующаго действующей арміею: Выпускъ VI“
Нормализация	„Сборник с официални разпореждания и документи по българския край. Напечатан по повеление на Е. И. В. Главнокомандващ действащата армия, Том VI“
Тук	„Сборник с документи“
Описание и състояние	
Вид	Сборник с нормативни актове, част от архивно документалното наследство, оформен в книжно тяло, шести том в седемтомна поредица.
Физически характеристики	Твърди корици, 48 страници, печатни коли шити по 8 стр., печатарска хартия, формат: 19,6 X 13,7 см., тегло: 318 гр., шрифт: граждански, цветност на печата: черен
Състояние	Много добро. Износени твърди корици с релефен печат на първа корица. Всички текстове са четливи, няма липси и допълвания.
Език	Руски и български Оригиналният език на изданието е руски. Том VI съдържа текста на руски и превод на български език. В основната част лява страница е на руски, дясна – на български. В приложенията всеки ред на руски е следван от ред на български.
Съдържание	Уредба на статут на окръжните ковчежничества на българска земя. Приложени са образци, указващи начина за водене на делата.

Авторска отговорност и провенанс	
Издателски данни	Книгата е издадена през 1878 г. в Свищов Типография газети „Летучий Военный листок“
Авторска отговорност	Издадена по поръчка на Е.И.В. – Главнокомандващ действащата армия. Утвърдена от Генерал-лейтенант Дмитрий Гаврилович Анучин, 28.03.1878 г.
Статут на авторите	Главнокомандващ действаща армия към 1878 г. е Великият княз Николай Николаевич, брат на император Александър I. Генерал-лейтенант Дмитрий Гаврилович Анучин, императорски комисар в България в периода март-май 1878 г., утвърждава изданието.
Провенанс	Към 2017 г. документът е собственост на антиквар в София. През 2017 г. е закупен от експерт оценителя и е част от колекцията му.
Раритет , дигитализация, библиография	
Раритет	Тиражът на изданието не е известен. Към 30.06.2025 г. 7 екземпляра в НБКМ“, съгласно COBISS. 6 екземпляра в ЦУБ СУ „Св. Климент Охридски“ в колекцията „Библиотека проф. Йосиф Ковачев“. Отделни томове, вкл. Том VI, са в онлайн антикварна книжарница „Алба“ с етикет „Изчерпано“. Не са известни други налични бройки.
Дигитализация	Електронно копие на пълното издание е създадено от ЦУБ „Св. Климент Охридски“, достъпно в „Дигитални колекции“.
Библиография	Включено в „Книгопис на българската възрожденска книжнина (1801-1878)“. Няма данни за други описания, освен посочените в „Раритет“.
Експертизи и оценки – няма данни преди настоящата	
Снимки	Първа корица, авантитул и титул – фолио

Изображение 6. „Сборник с документи“, 1878
Първа корица, авантитул и титул – фолио.
© Стоя Витанова. Фотографии, 2025

Особености на „Сборник с документи“

Сборник с документи е запазен 147 години във видимо много добро общо състояние. Кориците имат леки нарушения по външните ръбове, както и прегъване на долен десен ъгъл, но материалът, от който са изработени, е запазен в цялост.

На първа корица, горе ляво, има релефен печат. Загубил е обем и е трудно четлив, но релефът е все още видим.

Всичките 48 страници са в много добро състояние, без нарушения по целостта. Използван е един вид хартия. В наборните полета има петна, вероятно поради неправилно съхранение и замърсяване. По-видими признаци на стареене има на титулната страница – по-силно пожълтяване към наборните полета. На авантитул горе дясно е изписано „64“. Надпис „7-301“ и кратък ръкопис се виждат на титул – дясна страница, в долната част извън наборното поле. В номерацията на страница седма има поправка с молив.

Няма белези за дописване, заличаване или изтриване на текст. Номерацията на страниците е последователна, текстът е в логична последователност, което изключва подмяна на страници или липсващи такива.

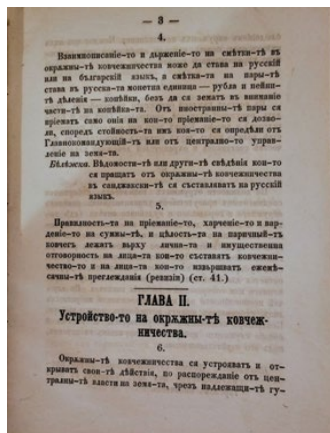
Използваните мастила са устойчиви на влага, светлина, въздух или други неблагоприятни условия, тъй като не са избледнели. Шрифтът и наситеността на са еднакви в документа, което означава, че е печатан на една машина.

Текстът в основната част, която представя уредбата, е двуезичен – лява страница на руски и дясна – на български, машинописен и отлично четлив. В приложенията четивността и двуезичността на текста са запазени, но е променено

графичното решение. В първата част от приложенията – рег на руски, следван от рег с превод на български. Налични са таблица. Втората част от приложенията касаят ковчежната книга и са поместени на самостоятелни страници – дясната страница е с текст, а лявата е бяла. Указанията за водене на счетоводни книги са в табличен вид. Последната част от приложенията включва данни за изготвяне на вedomост с курс за обмен на валути, утвърден от княз Дондуков. Отделен от основния документ, е отчет за приходи и разходи в таблица.

Език и стил

Текстът в документа има специфична езикова особеност – пълният член е отделен с тире от членуваната дума, напр. *лица-та кои-то, ковчежничество-то*. Подобно изписване се среща и в други документи от същия период, напр. В. Гайда, бр. 1/1.01.1866 г. Членуване с тире е описано в *Историческа граматика* на Кирил Мирчев.¹

Изображение 7. *Правописна особеност. (В-к. „Гайда“, бр. 1/1.01.1866 г. – източник: Дигитален архив на НБКМ. Страница 6 от „Сборник с документи“)*

¹ **Мирчев, Кирил.** *Историческа граматика*, София: „Наука и изкуство“, 1978, с. 204.

Културна стойност

Културната стойност и социалното и културно въздействие, които документът има, формират добавената стойност при финансовата му оценка. Културната стойност символизира принадлежност, идентичност, служи като източник на вдъхновение за различни групи или индивиди. Тя невинаги подлежи на монетизиране, тъй като няма универсална единица за измерване, остойносттаване, оценка.

Актив може да бъде носител на културна стойност, ако:

- ♦ създаването му е резултат от творчески процес;
- ♦ има символно значение;
- ♦ представлява интелектуална собственост.

Тези характеристики се проявяват най-ясно чрез уникалността на артефакта и са приложими към обекта на оценка.

Сборник с документи е безсъмнено резултат от интелектуален, законотворчески процес и отразява състоянието на нормативната уредба в новоосвободена България. Вигни са творческите решения за изготвянето на документа в графичния дизайн, книговезването и печатарството.

Културната стойност е многопластова и се състои от различни взаимно свързани компоненти:

- ♦ Естетическа и духовна стойност;
- ♦ Социална и историческа стойност;
- ♦ Символна и автентична стойност;
- ♦ Локална и вдъхновяваща стойност.

Естетическата стойност отразява визуалните и формални качества на обектите, които се възприемат като значими от обществото. Духовната стойност е свързана с усещането за връзка с религиозна или идеологическа система, която обектът въплъщава.

В скала „ниска, средна, висока“ естетическата и духовна стойност на *Сборник с документи* гравитира около „средна“.

Социалната стойност на артефакта е висока. Тя се отнася до функцията на артефактите като носители на колективна памет и идентичност, отразяващи характеристиките и ценностите на определена общност.

Висока е и историческата стойност, тъй като артефактът представлява материална следа от миналото и допринася за разбирането на историческия контекст. Историческата му ценност се обосновава и от факта, че обектът е напечатан в периода март – юни 1878 г., характерен с преходна военна администрация между Османската власт и Учредителното събрание, и от който са съхранени много малко архивни печатни документи, съдържащи елементи от държавното устройство.

Символната стойност се проявява в способността на културното наследство да носи специфично значение, което надхвърля физическата му форма и го превръща в носител на културни кодове и значения. Артефактът е символ на новата държавна уредба на ковчежничество в Княжество България.

Автентичната стойност също е висока, доколкото тя произтича от неповторимостта и оригиналността на обекта, които пораждат стремеж за неговото съхранение и защита в името на бъдещите поколения.

Локалната стойност е обвързана с географското или физическо разположение на културния обект и произтича от неговата обвързаност с конкретна среда, като исторически градски територии, защитени зони или културни пейзажи. *Сборник с документи* е ценен в България и вероятно в Русия.

Не на последно място е вдъхновяващата стойност, която макар и нерядко да е пренебрегвана в традиционните модели за класификация, се утвърждава като важна характеристика на културното наследство, тъй като може да стимулира

творчески процеси и да генерира идеи. Вдъхновяващата стойност на *Сборник с документи* е субективна. Може да е висока сред общности с дейност в областите на законотворчество и право, публични финанси, книгоиздаване, сред библиофили и колекционери на архивни документи и книги. Тези среди формират целевия пазар на архивни документи и книги.

Пазар и търговия

Сборник с документи е закупен от столичен антикварен магазин в качеството му на антикварен предмет. Следователно антикварният пазар, институционализиран чрез магазини, галерии за антиквариат, физически или онлайн книжарници за антикварни книги, е първото възможно поле за търговски сделки с обекта. Документът би представлявал интерес и сред колекционерската общност – библиофилите, колекционери на редки и ценни издания, на архивни документи и в частност исторически гържавни документи, на професионалисти в областта на правото или счетоводството, които могат да оценят стойността на обекта.

По отношение на пазарната сегментация по стратификационен критерий, *Сборник с документи* би бил интересен за висока средна класа и елит. Предвид динамиката на социо-демографските и макроикономически показатели за България и Европа, политическата нестабилност в последните пет години у нас и ограничения пазар на културни ценности и художествени произведения, може да се предположи, че не голям сегмент би се насочил към закупуването на документа.

Доколкото *Сборник с документи* е луксозна стока, то предлагането ѝ може да се определи като нееластично, т.е. интересът към обекта няма да се повиши с повишение на цената.

Мрежите на влияние, които биха способствали за повишаване на интереса към *Сборник с документи* и евентуални търговски сделки, могат да се оформят около четири основни възела – гържавата, медиите, университетите и агентите на пазара на културни ценности и художествени произведения.

Развитието на процеса на дигитализация, както и промени в нормативната уредба на културното наследство, биха довели по-скоро до положително влияние по отношение търсенето на подобни предмети, тъй като все повече се правят стъпки към дигитализация и социализация на стари и антикварни книги, архивни документи, културни ценности и произведения на изкуството. Дигиталните копия на подобен род обекти увеличават обхвата на тяхната разпознаваемост, т.е. съдействат за социализацията им, повишават любопитството и интереса към тях и стимулират пазарното им търсене. В момента е известно едно дигитално копие на „*Сборник с документи*“, направено от ЦУБ „Св. Климент Охридски“, което не изключва възможността за създаване на следващи електронни издания на книгата, а и на цялата сегемтомна поредица.

Финансова оценка

Приложени са четири метода за финансова оценка на *Сборник с документи*.

Първият е изчисление чрез инфлационен индекс и сложна лихва, като е използван метода натрупване чрез сложна лихва (compound interest method), а с оглед на инфлацията – кумулативна инфлация (cumulative inflation). Целта е да се изчисли нарастването на цената на обекта във времето, като за всяка година върху новата стойност се прилага процент на увеличение, тук – процент на инфлация.

Формулата е: $A = P \times (1+r_1) \times (1+r_2) \times \dots$

A е крайната стойност след изчисленията; P – начална стойност; 1 – означава включеното нарастване, ако не се използва 1, то ще се получи само ръста, но не и крайната стойност, формирана от ръст плюс първоначална стойност; r_n – годишна инфлация.

Сборник с документи е закупен през 2017 г. от частно лице на цена от **100 лв.** След прилагане на метода на натрупана инфлация година по година – съгласно официалните данни от НСИ, се установява, че към 18 май 2025 г. стойността на документа е приблизително **145.08 лв.**

Таблица 4. <i>Финансова оценка чрез инфлационен индекс и сложна лихва.</i>	Инфлационен процент		Стойност според „натрупана инфлация“
	2018	2,7%	$100 \times 1.027 = 102.70$ лв.
	2019	3,1%	$102.70 \times 1.031 = 105.89$ лв.
	2020	1,7%	$105.89 \times 1.017 = 107.69$ лв.
	2021	3,3%	$111.24 \times 1.13 = 125.71$ лв.
	2022	13,0%	$125.71 \times 1.086 = 136.50$ лв.
	2023	8,6%	$136.50 \times 1.022 = 139.50$ лв.
	2024	2,2%	$136.50 \times 1.022 = 139.50$ лв.
	2025	≈ 4 %	$139.50 \times 1.04 = \mathbf{145.08}$ лв.

Вторият метод на оценяване показва себестойността на обекта – документ, оформен като книга с твърди корици, от гледна точка на вложени в него материали, като са взети предвид средни цени на материали към 18 май 2025.

При отправено запитване към печатница Симолини 95 за направата на фототипно издание на *Сборник с документи* с хартия за тялото кремав офсет 120 гр., корица 4+0 с ламинат мат, форзац на палатина 170 гр. без печат, при сегашния формат на документа (195 мм/135 мм), 48 бр. страници, черно-бяло, тираж – 50 броя, бе получена оферта за отпечатване на

книгата, при предоставяне на готови файлове в PDF формат, на обща стойност **482 лв.** без ДДС. Бяха изпратени запитвания и към други печатници, но не бе получена оферта. На база офертата можем да определим средна цена за отпечатване на един брой фототипно издание от **9,64 лв.** без ДДС, ако безвъзмездно се използва дигиталното копие от ЦУБ „Св. Климент Охридски“.

Третият метод са пазарните аналози. Намирането на точен аналог е почти непосилно, тъй като *Сборник с документи* е отпреди *Търновската конституция*, т.е. предхожда пълното правно изграждане на държавата.

Наличен е онлайн аналог от категорията на обекта – *Ръководство за държание (държане, водене) на търговски книги (тевтери)*, от 1873 г. и оценен на **1 200 лв.** Целта на примера е да онагледят друг важен принцип при формирането на оценката – намирането на аналози в различни ценови диапазони, които да онагледят и други ключови ценообразуващи фактори, влияещи на обектите – исторически, философски, естетически и други аспекти, които придават добавена стойност на обекта, но не могат да бъдат методологично измерени, чрез формули. Ако оценката на обекта бе спряла на базата само изчисление влиянието на инфлацията или необходимите материали за изработка, то при прилагане на метода на търсене на аналог би се отворила огромна пропаст между средните стойности, които дават първите два метода и реалната цена, за която се търгува подобен обект. Факторите, които формират добавената стойност на обекта, тези, които изхождат от неговата културна стойност или още – непряка стойност, са ключови за финансовата му оценка.

Неп пряката стойност на недвижими културни ценности според Брукс и Торсби² включва: стойността на съществуване

² Цит. по **Ножаров, Щерьо**. Цит. съч.

(полза от самото знание за съществуване на обекта, без да е обвързано с конкретни намерения на индивида да извлече лични ползи, чрез посещение, например); опционната стойност (възможността в бъдеще да извлекат ползи от обекта, като инвестират в неговото съхранение); образователната стойност (възможността за създаване на интелектуални и икономически влияния, чрез предаване на социални, морални, естетически ценности); научната стойност (извличане на информация от обекта, свързана с идентичност и исторически период); престижната стойност (създаването на престиж за региона на произход или при експониране), и дарителската стойност (извличане на полезност от очакваното ползване на културното благо от бъдещите поколения).

Възможно е така операционализираната непряка стойност да е приложима и към движими културни ценности и художествени произведения. При условие, че се докаже приложимостта, то може да се изчисли и непряката стойност на *Сборник с документи*. Засега приемаме предложената по-горе културна стойност на обекта като фактор в образуването на пазарната му стойност.

Ако изходим от сумиране на първите два метода, те биха довели до базовата цена от около **160 лв.**, която отразява инфлационните фактори и неговото фототипно издаване за брой.

Културната стойност на обекта би повишила тази цена с около 100%. Към полученото следва да се добави и труда за изготвянето на настоящата оценка и експертиза, които са първият публикуван експертен паспорт на обекта – 50% върху общата цена, изчислена като пряка и културна стойност.

Така финалната финансова оценка на *Сборникъ официальных распоряжений и документов по болгарскому краю. Напечатан по повелению Е. И. В. Главнокомандующаго действующей арміею: Выпускъ VI* би била около 500 лв.

Остаряването в добро състояние увеличава цената на документа. Затова е необходимо да се оцени въздействието на външните фактори и да се прогнозира развитието на обекта с конкретни предписания за съхранението му. Оценката може да се направи чрез частично приложение на методиката за оценка на въздействие на ЮНЕСКО.³ Резултатите биха били приложими при оценката на риска и застраховането на обекта.

Застрахователна стойност

За целите на настоящата работа ще разглеждаме *Сборник с документи* като част от недвижимото имущество на притежателя му (жилище), за което лицето е платило застрахователна премия. Арт застраховането, т.е. застраховането на културни ценности и художествени произведения, е вид имуществено застраховане и често застраховката на подобни обекти е част от застраховката на имуществото на клиента.

Обектът попада в обсега на общата застраховка на имота, поради цената, на която е закупен, тъй като тя дори към днешна дата не би надхвърлила **2 000 лв.** Сред задължително покритите рискове са пожар, мълния, експлозия и имплозия, удар от летателни апарати или от падали части и предмети. Рискове по преценка на застрахователя – буря, ураган, увреждане от падащи клони и гървета, проливен гъжд, наводнение от природно бедствие, действие на подпочвени води, свличане и срутване на земни пластове, аварии, земетресения, вандализъм, кражба, грабеж. Допълнителни рискове със съответни лимити на отговорността подлежат на договаряне.

³ **UNESCO, ICCROM, ICOMOS and IUCN.** *Guidance and Toolkit for Impact Assessments in a World Heritage Context.* 2022.

Обектът би попадал в група *Общо обзавеждане, лични и други вещи*, тъй като е част от вещите, чието застрахователно покритие е извършено без опис и застраховачият е избрал лимит на отговорност по някои от клаузите в застрахователната полица, които не са сред задължителните и покритието им е до 15 000 лв. При пълна загуба на застраховано двигимо имущество, размерът на обезщетението е до действителния размер на вредата, като за конкретния предмет, част от двигимото имущество, ако съществува пазарен аналог към момента на настъпване на застрахователното събитие – размерът на обезщетението се определя по средни пазарни цени за този аналог в ново състояние. Ако към момента на настъпване на застрахователното събитие няма пазарен аналог, то размерът на обезщетението следва да е равен на действителната стойност на увреденото имущество към същата дата.

Във всички случаи застрахователното обезщетение следва да не надвишава застрахователната сума на унищоженото или отнетото имущество и неговата възстановителна или действителна стойност към датата на застрахователното събитие. Застраховачият следва да полага грижи на добър стопанин, а при възникнали застрахователни събития да бъдат приложени мерките за неговото възстановяване, замяна или финансово обезпечаване от неговата липса, съгласно сключената обща застраховка на имота.

Заключение

Резултатите от визуалното, графичното и сравнително изследване са аргумент, че *Сборникъ официальныхъ распоряжений и документовъ по болгарскому краю. Напечатан по повеленію Е. И. В. Главнокомандующаго действующею арміею: Выпускъ VI* от 1878 г. е автентичен архивен печатен документ,

добре запазен и отразява административната и правна уредба на ковчежничеството в ключов период в историята на новоосвободената България. Има висока културна стойност и е фактор за формиране на финансовата му оценка.

Изследванията и анализите на неговите физически характеристики, произход и провенанс, юридическа идентификация, културна стойност, финансова оценка и застрахователна стойност, които формират комплексната експертиза на документа, дават основание за потвърждаване на хипотезата, че документът притежава всички белези на движима културна ценност по смисъла на българското законодателство и биха могли да бъдат аргумент за потенциалното му идентифициране като културна ценност. В приложение към експертизата и оценката, представяме аргументация на годността на обекта за идентификация като културна ценност.

Финансовата стойност на *Сборник с документи* е оценена чрез комбинация от методи, отчитащи инфлационното натрупване, материалните разходи за аналогично възпроизвеждане, с акцент върху добавената стойност. Стойността на културните обекти не може да бъде сведена единствено до материалните им параметри, а включва широк спектър от непреки ползи, което обуславя необходимостта от мултидисциплинарен подход при тяхната оценка и управление.

Приложение:

Годност за идентификация като движима културна ценност

Сборникъ официальныхъ распоряженій и документовъ по болгарскому краю. Напечатан по повеленію Е. И. В. Главнокомандующаго действующею арміею: Выпускъ VI би могъл да бъде

предложен за идентификация по *Наредба № 1/16.02.2021 г. за реда за извършване на идентификация и за водене на Регистъра на движими културни ценности*, тъй като той представлява обект на движимо културно наследство (ЗКН, чл. 53, ал. 7).

Обектът би могъл да бъде разглеждан като движимо културно наследство, по смисъла на чл. 10 от ЗКН, според който движимото културно наследство обхваща културни ценности, които не са трайно закрепени към земята, Вкл. ако се намират под водата, както и прилежащата им среда.

Сборник с документи е създаден преди 147 години, което позволява да бъде разглеждан в обхвата на ЗКН като движима културна ценност.

По вид културно наследство, той би попаднал в чл. 6, ал 10 от ЗКН, тъй като е документ, който може да се определи като културна ценност – документално наследство.

Класифицираме разглеждания обект като документ, тъй като чрез акта на утвърждаването, волеизявлението, съдържащо се в документа, става собствено на утвърждаващия. В случая обектът е сборник с официални разпореждания и документи, утвърдени от Е.И.В (Его Императорское Величество) – Главнокомандващ действащата армия през 1878 г. В този смисъл – ще са изпълнени класическите елементи на фактическия състав на юридически документ – форма, волеизявление, насочено към правни последици и автор.

Обектът е частна собственост – културна ценност, придобита в резултат на правна сделка от физическо лице.

Историческият период, към който принадлежи обектът по чл. 52 от ЗКН, е *ново време* – считаме, че той се вписва в усилията за полагане на основите на новата държава.

Научната и културна област е *архивни: документи с културно и научно значение, независимо от времето, мястото, носителя и техниката на създаването им* (ЗКН, чл. 53, т. 7).

Съществено значим за процедурата по идентификация е начинът на придобиване на вещите, който следва да бъде описан в *Декларация за произхода и способа на придобиване* – Приложение № 2 към Наредба № 1 от 16.02.2021 г. Предметът е придобит през 2017 г. чрез възмездна прехвърлителна сделка между физически лица и не е част от търговска дейност. Сделката е консенсуална и е сключена съгласно чл. 161 от ЗЗД. Предметът е във владение на купувача от момента на сделката и не е обект на претенции, разследване или съдебно производство, доколкото на купувача е известно.

Ако обектът се класифицира като гвжима културна ценност, то следва да му бъде издаден паспорт спрямо процедурата по чл. 103, ЗКН. За оспорване на индивидуалния административен акт, ще бъде приложим Административнопроцесуалният кодекс. За издаването на удостоверение за идентификация се дължи такса (ЗКН, чл. 105, ал 3).

Правата и задълженията на собственик или ползвател на вещта са приложими по чл. 111 и чл. 112 от ЗКН. Сделки с предмета, евентуален износ, могат да се извършват след неговата идентификация и при получен паспорт. Видовете сделки, редът им и реда на износ са посочени в раздел V и VI на ЗКН.

Приложимите охранителни мерки спрямо обекта са посочени в Наказателния кодекс. С издаването на съставомерност на деянията се подчертава специалното отношение на законодателя към опазване на културното наследство.

Отчуждаване, незаконна търговия и износ са описани в чл. 278а, унищожаването и повреда – в чл. 278б, ал. от НК.

Законният износ е възможен с разрешение за износ на вещь, представляваща културна ценност, или сертификат за износ на гвжими културни ценности от България към други държави членки на ЕС, съгласно редица Регламенти на ЕС, въведени в българското законодателство в гл. VI, раздел VI от ЗКН (чл. 128 –

131). Решението се издава от министъра на културата (чл. 130, ал. 13КН), а сертификатът – от директора на музея, идентифицирал културната ценност (чл. 131 ЗКН).

Обектът има отношение и към разпоредбата на чл. 1 и от *Конвенция за мерките, насочени към забрана и предотвратяване на незаконен внос, износ и прехвърляне на правото на собственост на културни ценности* (Обн. ДВ, бр. 53 от 1971), ако се приеме, че попада под дефиницията за *редки ръкописи и старопечатни книги, древни книги, документи и издания от особен интерес (исторически, художествен, научен, литературен и т.н.) – отделно или в колекции; пощенски, таксови марки и аналози – отделно или в колекции.*

ЖЕНСКА НАРОДНА НОСИЯ

от село Дивотино,
община Перник

Борислава Петрова

Борислава Петрова Петрова е бакалавър и магистър по социология от Университета за национално и световно стопанство. Защитава магистърска теза *Граждански инициативи за опаз-*

ване на народната носия като културно наследство през 2025 г. Специализира оценка на етнографски джигими културни ценности и художествени произведения. Рисува и танцува народни танци. Страстта ѝ към фолклора и етнографското наследство е съчетана с активна обществена позиция и природозащитничество.

Ключови думи:

народна носия, етнографско културно наследство, семейна реликва, оценка на художествено произведение, оценителска етика

Резюме:

Целта на изследването, представено в статията, е да се предложи финансова оценка и застрахователна стойност на българска женска народна носия от с. Дивотино, община Перник – *Дивотинска женска носия*, базирани върху комплексна експертиза. Артефактът е произведен около 1935 г. Няма идентификация като културна ценност, но може да бъде разглеждан като произведение на приложното изкуство. Предава се по наследство в четири поколения от семейството на първия ѝ собственик до сега.

В първата част на статията е представена комплексна експертиза на артефакта. Втората част съдържа предложение за финансова оценка и застрахователна стойност на *Дивотинска женска носия*, валидни към май 2025 г. Оценката и експертизата са разработени в съответствие с принципите на научната етика и професионално-етичните норми на независимите оценители.

Народната носия на българите е не само традиционно облекло, но и живо свидетелство за културната памет и идентичността на нашия народ. Чрез специфичните кройки, цветови комбинации, орнаменти и шевици, носията отразява не само естетическите възприятия на българина, но и неговата принадлежност към определена етнографска общност, бит, вяра и историческа памет. В различните региони на страната народната носия е белег за социален статус, възраст, семейно положение и дори житейски преходи като сватба, раждане или траур. Тя е неотменна част от обредния живот и празничния календар, преплитаща в себе си езика на символите и народното върване. Носията изпълнява ролята на културен код, чрез който се предава колективната памет на народа и се поддържа усещането за общност, традиция и приемственост.

Дори и днес, в условията на глобализация и културна хомогенизация, българската носия продължава да бъде мощен идентификационен знак – използвана е в художествени интерпретации, в различни форми на културен туризъм и национално представителство, което свидетелства за нейната дълбока устойчивост във времето и непреходно значение и стойност.

Народната носия винаги предизвиква интерес сред нас, българите, но и сред чужденците, които след Освобождението посещават България. Дълбоко впечатляващи са пъстротата,

изяществото и богатството на детайлите в народното облекло, а символиката и майсторската изработка на шевиците е омагьосваща. Народната носия е символ на живо народно изкуство, развивано от българите с упорство и отдаденост, независимо от политически и икономически превратности.

Както отбелязва Мария Велева: „Българските народни носии съставляват един от значителните по съдържание дялове от българската материална култура и представляват верен веществен израз на многостранния ни народ.“¹ Тя подчертава художествената стойност на носията и значението ѝ като културен документ с информация за бита, ценностите и светогледа на българина.

Високите постижения, които българите са достигнали и съхранили в създаването на народната носия и нейната богата украса, са резултат от многовековното развитие на народно творчество. Това етнографско културно наследство е плод на колективния труд и естетически усет на българския народ, вкоренено е в кода на етническите общности, поставили основата на българската държава и народност.

Въпреки изключителната си красота и художествена стойност, българските народни носии не бива да бъдат разглеждани само като празнични или обредни облека. В основата си те са били предназначени за ежедневна употреба и труд, като тяхната кройка, материали, състав и композиция са тясно свързани с основните форми на поминък на българското население през миналите векове – земеделие, скотовъдство, животновъдство и до известна степен занаятчийство.

Много от елементите на народната носия са изпълнявали предимно практични, производствени функции, съобразени с нуждите на ежедневния труд. Така например, поясът,

¹ Велева, Мария, Е. Лепавцова. *Български народни носии в Северна България през XIX и началото XX в.* София: БАН, 1960.

характерен за мъжката носия, е широко разпространен не само поради естетиката, но и поради прагматичната необходимост от стабилно прикрепване на дрехата към тялото по време на лов, земеделска работа или друг физически труд. Женските наръкавници, освен че прикриват голите ръце на момите и омъжените жени в съответствие с традиционните норми за приличие, имат и защитна функция – предпазват кожата от силното слънце по време на жътва и други селскостопански дейности. Подобни факти показват, че условията на ежедневния труд са основен фактор при формиране на кройката и функционалността на традиционното облекло.²

Темата за българската женска народна носия е актуална в контекста на глобализацията и новите културни модели. В този смисъл изследването на носията е опит за съхранение и преосмисляне на националната ни идентичност днес. Българската народна носия не е само експонат във витрина на етнографски музей, но тя, като художествено произведение и музейна ценност, е вдъхновение за съвременния дизайн, мода и изкуство.

Методическа рамка на оценката

Тук представяме учебна оценка въз основа на експертиза на българска женска народна носия от с. Дивотино, община Перник – Граовска дивотинска женска българска носия, за кратко наричана *Дивотинска женска носия*. Женската носия е носител на символика, естетика и социално послание, предавани през поколенията. Във всяка бродерия и бод, цвятова комбинация и фигура, във всеки детайл се крие дълбоко кодирана информация за етническата принадлежност, региона, социалния

² Велева, Мария. *Български народни носии и шевици*. София: „Наука и изкуство“, 1950.

и културен статус, Възрастта и дори семейното положение на жената, която е облечена с нея.³

Избраният артефакт е произведен около 1935 г. Няма идентификация като културна ценност, но може да бъде разглеждан като произведение на приложното изкуство. Предава се по наследство в четири поколения от семейството на първия ѝ собственик досега. Носията, обект на настоящото изследване, е характерна за област Перник и принадлежи към така нар. Граовски регион. Тази историко-географска и етнографска област обхваща шест общини в рамките на съвременната административна структура на област Перник: Брезник, Земен, Ковачевци, Перник, Рагомир и Трън.

Името *Граовска* произхожда от наименованието на Граовското народно хоро, което е характерно за шопската етнографска област. Отличава се с умерено до бързо темпо, което отразява както динамиката на ритъма, така и жизнения темперамент на населението в региона. Хорото е широко разпространено и традиционно се танцува както от мъже, така и от жени, облечени в народни облекла – носии, изразяващи специфичната шопска народопсихология и култура, и съответни на ритъма и стъпката на танца.

Името *Дивотинска* указва място, в което носията е произведена, носена и разпространена – с. Дивотино.

Целта на работата е да се предложи финансова оценка и застрахователна стойност на артефакта, аргументирани чрез комплексна експертиза на обекта. Възможно е да възникне въпроса за необходимостта от експертиза и оценка на обект, който не е културна ценност, не притежава убедителни качества на уникално художествено произведение, но има значение за паметта и идентичността на едно българско семейство. И

³ Черкезова, Марина. *Български народни женски носии*. София: „Септември“, 1981.

отговорът е категорично утвърдителен, най-малкото защото оценката и експертизата обективират културната и финансова стойност на артефакта, извеждат го от емоционалния семейно-битов контекст и го поставят сред осъзнатото национално културно наследство.

В първата част на статията е представена комплексна експертиза на артефакта.⁴ Втората част съдържа предложение за финансова оценка и застрахователна стойност на *Дивотинска женска носия*, валидни към май 2025 г. Оценката на артефакти се отнася за определено време и пространство и съответно се променя съобразно тях. Динамиката на оценката зависи от превенцията на рисковете от увреждащи въздействия на околната среда върху обекта и от грижите за неговата консервация. Това обстоятелство е взето предвид при изготвяне на застрахователната оценка.

Оценката и експертизата са разработени в съответствие с принципите на научната етика⁵ и професионално-етичните норми на независимите оценители.⁶

На първо място, от изключително значение е принципът на обективност и безпристрастност. Експертът следва да се ръководи единствено от фактите и доказателствата, като се въздържа от всякакви лични или външни влияния, които биха могли да компрометират независимостта на оценката. Свързан с това е и принципът на професионална компетентност, който задължава експерта да поема ангажменти само в рамките на своята квалификация и опит. Даване на становища

⁴ **Манова, Росица, Димитър Иванов.** *Експертика. Теория и методика на експертизата на културни ценности*. София: „За буквите - О писменехъ“, 2023. / **Прокопов, Иля.** *Експертиза на исторически и археологически ценности*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014.

⁵ **Михайлова, Катя.** *Научна етика*. София: ИК-УНСС, 2024.

⁶ **КНОБ.** *Кодекс за професионалната етика*. Приет на 16.06.2018.

извън обхвата на професионалната експертиза подкопава доверието в експертната дейност и създава реален риск от неравомерни или неточни заключения.

Съществен е и принципът на конфиденциалност и защита на информацията, станала достояние на експерта в хода на работата му. Разкриването ѝ е допустимо само при наличие на законово основание или с изричното съгласие на заинтересованите страни. В допълнение, всяка експертна оценка следва да е прозрачна, логически обоснована и ясно аргументирана. Яснотата на формулировките, достъпността на изказа и проследимостта на анализа са необходими условия за нейното професионално възприемане и оценка от страна на трети лица.

Експертът има професионална и морална отговорност за подписаната от него оценка. Това предполага работа, извършена с висока степен на добросъвестност, грижа и ангажираност към професионалните и етичните стандарти. Нарушаването им би довело до ерозия на общественото доверие в експертната дейност и дискредитиране на функцията ѝ като професионален инструмент при вземането на управленски решения в областта на културното наследство.

Статут и описание на „Дивотинска женска носия“

Самобитността и красотата, както и кодираната национална културна памет и идентичност в българската женска носия провокираха избора именно на женска българска дивотинска носия като обект на настоящата оценителна експертиза. Експертизата не е на тип традиционно народно облекло, а на един материален обект, носещ белезите на типа – *Дивотинска женска носия*, 1 бр. (Изображение 8 – следваща страница).

Ръкавна
гантела

Литак, кошуля,
зуница, кърпичка

Бродерия
на литака

Изображение 8. Дивотинска народна носия – фрагменти

Обектът не е културна ценност. Той е произведение на приложното изкуство, доколкото е резултат на творческа дейност и художествено майсторство.

Няма уникална художествена стойност, по-скоро е представител на типа женско традиционно облекло, характерно за шопската фолклорна област в Западна България. В конкретния случай, *Дивотинската женска носия* вероятно е ушита около 1935 г., и е етнографски обект на традиционния занаят, с културна стойност, доколкото отразява характеристиките на материалната култура на региона, откъдето произхожда.

Разглежданата носия е частна собственост, предавана по наследство в рамките на четири поколения в семейството на първия ѝ собственик. Носията като гвижимо материално културно свидетелство за човешко присъствие и дейност има безспорно значение за индивида и неговата семейна общност. Представлява занаятчийската традиция, характерна за местната етнографска общност и българската традиция в областта на народните облекла.

Българска женска носия от с. Дивотино е от Шопската фолклорна област, използвана е в с. Дивотино, област Перник. Известна е като *Дивотински литак* и представлява цялостен традиционен женски костюм с характерни белези на регионалната занаятчийска култура. Съставена е от четири традиционни елемента – литак, кошуля, зуница, кърпичка.

Основната ѝ част – литакът – е изработен от ръчно тъкано домашно платно, боядисано с черна вълнена боя, като материята е тъкана на разбой и съдържа вплетени стоманени златни нишки. Горната част е украсена с гайтани и стоманени пайети, а долната е завършена с ръчно плетена дантела и богата украса от сърмен конец. Бродерията е по шаблон, останал между плата и сърмата. В края на дантелената бродерия е вплетена фина стоманена верижка, съчетана с пайети.

Литаът е преправян – събиран в дължина в раменната част под украсата и стеснен отстриани. Под него се носи кошуля – риза от памук или кенар, с ръкави, които са конструирани отделно от тялото на ризата. В краищата на ръкавите и в долната на ризата е пришита ръчно изработена дантела. Кошулята се носи без вталяване, като ръкавите се пришиват отделно към литака. Към носията има зуница – ръчно тъкано фино коланче с около 1 м, което се поставя свободно, без да пристяга талията. Кърпичката е от коприна с ръчно пришита плетена дантела и отделно прикачен ластик. Носията е пример за регионалната текстилна традиция и свидетелство за женското облекло в средата на XX в. в района на Перник.

Оценка на стойността

Според Давид Торсби, общата стойност на обектите на културно наследство е равна на сбора от икономическата и културната им стойност. Авторът операционализира икономическата стойност на пряка и непряка, а културната – на естетическа, духовна, социална, историческа, символна, автентична, локална. Пряката има точно финансово изражение – тя е стойността, която се създава от прякото ползване на обекта. Формира се чрез три подхода за оценка – разходен, приходен и сравнителен.¹ Непряката включва стойността на съществуване, опционната, образователната, престижната, гарителската и стойността на националната идентичност.²

¹ **Throsby, David.** Determining the Value of Cultural Goods: How Much (or How Little) Does Contingent Valuation Tell Us? – In: *Journal of Cultural Economics*, 27 (2001), p. 275 – 285.

² **Ножаров, Щерьо.** Възможности за определяне на пълната икономическа стойност на недвижимите културни ценности в България. – В: *Управление на недвижимата собственост*, София: ИК-УНСС, 2016, с. 124-133.

Моделът е за определяне на стойността на обекти на нематериалното културно наследство. Тук е направен опит частично да се приложи към произведение на приложното изкуство, колекционерски експонат, който не е движима културна ценност.

Културна стойност

Дивотинска женска носия има многопластово културно въздействие. Като част от материалното културно наследство на България, тя олицетворява традиционни занаяти, естетически възприятия и регионална идентичност, характерни за село Дивотино и област Перник. Това е аргумент за локална стойност. Чрез специфичната ръчна изработка, съчетаваща местни тъкани, сърмена украса и традиционни техники, носията служи като автентичен културен артефакт, носещ ценна информация за начина на живот, естетика и социална структура на едно минало време. Изключително силно подчертана е символната стойност на народната носия – достатъчни като аргумент са ръчно бродираните шевици в съответни геометрични форми и цветове. От социална гледна точка, носията изпълнява ролята на фамилна реликва, която съхранява паметта на предишни поколения и засилва връзката между индивида и неговата общност. В образователен контекст, тя представлява реален и осезаем инструмент за обучение, позволяващ на учащите се да се докоснат до пример на традиционна културна практика. Дори и непрофесионален поглед би открил високата ѝ културна стойност.

Икономическа стойност

Дивотинската носия попада в търговията с традиционни, уникални и културно значими стоки. Носията може да бъде търгувана на специализирани пазари за продукти, които

не са за масово потребление, а имат специфична идентичност и ценност. Подобни стоки намират своето място не само в специализирани магазини, но и в групи в онлайн пространството или на тематични фестивали и изложения. В този контекст, *Дивотинската носия* може да бъде разглеждана и като символ на търговия, която се отклонява от стандартизираните търговски практики, създавайки уникални пазарни пространства, в които ценността на продуктите е материална и културна. Така тя поставя акцент върху различността и уникалността на стоките, които не следват основните пазарни тенденции, а предлагат връзка с традицията и културното наследство. Възприемането на *Дивотинската носия* като част от търговията подчертава важността на уникалността в съвременната икономика, където специфичните стоки излизат извън рамките на индустриализираното производство и създават нови пазарни възможности за търсещите автентичност и индивидуалност.

Икономическото въздействие на *Дивотинска женска носия* се изразява в пазарната ѝ стойност, произтичаща от ръчната изработка, вложените материали и уникалността, също и в потенциала ѝ да стимулира развитието на занаятчийството и културния туризъм. Съчетанието на факторите обуславя необходимостта от отговорно отношение към съхранението и опазването на носията. В този смисъл *Дивотинската носия* надхвърля рамките на обикновен материален предмет – тя е жива връзка с миналото и потенциален принос към бъдещото културно развитие.

Финансова оценка на обекта

Подходът за определяне на финансовата оценка на носията съчетава елементи на разходния и сравнителния подход. Разходният се основава на определянето на стойността чрез

изчисляване на разходите, необходими за изработка на артефакта или аналогичен обект. Сравнителният предполага сравнение на стойността на оценявания обект с подобен по стил и елементи. Съчетанието позволява прецизна оценка, отчитаща културна, художествена и пазарна стойност.

Конкретно тук се разглежда възможността да се изработи възможно най-близко копие до оригинала, изцяло ръчно, с използване на същите или максимално близки материали, техники и време за труд. Това включва ръчно тъкане на плата, багрене с естествени или аналогични бои, ръчна бродерия със съвременни нишки и изработка на дантела и пайети. Изработването на *Дивотинска женска народна носия*, която максимално точно повтаря оригиналния артефакт, вкл. като технология на изработване с автентични материали, би струвало **1 600 – 1 800 лв.** Включени са предполагаема цена на автентични материали и 1 000 часа ръчен труд за изработването на носията.

Разходите по изработването на копие на носията – визуална имитация със съвременни материали и машинно производство, биха възлезли на около **400 лв.** За сравнение, *Трънска женска носия*, която е сходна на *Дивотинската* по регионална принадлежност, техника на изработка и декоративни характеристики, но не е напълно идентична с нея, изработена е в съвременни условия с помощта на машини и съвременни материали, включително текстил с примеси, има пазарна цена от **600 лв.** В каталога за носии *Дюкян на оро*то към май 2025 г.

Цената е за пълен комплект лита̀к, кошуля, зуница и забра̀гка. Най-скъпият елемент е лита̀кът, оценен на **305 лв.** Кошулята с машинна бродерия струва около 185 лв., коланът към носията – **75 лв.**, кърпата за глава – **35 лв.** Тази разбивка дава представа за пазарната стойност на съвременен репликатен костюм, пазарен аналог на *Дивотинска женска народна носия*. Представената пазарна стойност е за пълен комплект Трънска

женска носия към момента. Включена е и надценка, определена чрез разходния подход. Възможно е очакването, че подобната на нея *Дивотинска женска носия* – машинно изработена със съвременни материали, би се продавала за същата цена. За разлика от Трънската носия, която се среща на пазара, съвременен вариант на Дивотинската носия не се продава. Факт, който влияе върху цената ѝ.

Тук обект на оценка не е съвременен вариант на *Дивотинска женска носия*, а ръчно изработен оригинален артефакт, съхраняван близо век. Приемаме базова цена, определена по разходен подход (автентични материали и труд), в диапазона между **1 600 – 1 800 лв.**, а съвременната му реплика между **400 – 600 лв.**

Оценяваната *Дивотинска женска носия* е изцяло ръчна изработка от началото на XX в., с оригинални ръчно произведени материали – ръчно тъкано платно, естествена вълнена боя, сърмени конци, стоманени нишки и пайети. Изработката на елементите – като ръчно плетената дантела, вплетената верижка и специфичната техника на бродерия по шаблон между плат и сърма, свидетелстват за високо ниво на занаятчийски труд, което днес е трудно да се възпроизведе в автентичния му вид. Занаятчийският труд също е фактор при определяне на стойността. В конкретния случай са очевидни високо занаятчийско майсторство и дизайнерски художествен усет към детайла. Носията носи следи от историческа употреба, адаптации и семейна приемственост, които ѝ придават уникален етнографски характер, колекционерска и културна стойност.

В обобщение се очертава следната формула за определяне на **финансовата оценка на *Дивотинска женска народна носия***:

Себестойност по разходи за автентични материали и часове труд (**1 600 – 1 800 лв.**) + занаятчийско майсторство и художествен усет + история и уникалност + културна и колекционерска стойност = **2 500 – 3 000 лв.**

Оценка на риска и застрахователна стойност

Дивотинската женска носия е движим етнографски обект с висока културна и художествена стойност. Тя отразява характера на местната материална култура, включително традиционни техники на тъкане, бродерия и съшиване, което я превръща в уникално свидетелство за занаятчийските практики на региона в началото на XX в. Като обект на приложното изкуство, носията притежава стойност като елемент от културното наследство, интересен за музеи и колекционери.

Основна група рискове за състоянието на обекта с трайни последици, предвид, че носията е изработена от естествени материали и има историческа и културна стойност, произтичат от въздействието на външната среда.

Рисковите фактори, които влияят върху застрахователната оценка, имат и отношение към консервацията на обекта, включват: промените във влажността и температурата, които могат да доведат до плесен, разпадане на влакната и деформации на тъканите; пряката слънчева светлина, която причинява избеляване и загуба на цвят; наличието на насекоми и гризачи, които повреждат текстила и декоративните елементи; механични увреждания при неправилно съхранение, като смачкване, прегъване или окачване на неподходящи закачалки.

За да се запази ценността на носията, е необходимо да се съхранява в контролирана среда с температура 18 – 22° C и относителна влажност около 45–55%, далеч от пряка светлина и източници на замърсяване. Препоръчително е използване на инертни и безкиселинни материали като архивна хартия и памучни покривала, както и избягване на докосване с голи ръце, като всяка манипулация се извършва с памучни ръкавици.

Идеалният начин за съхранение е в хоризонтално положение, в специализирани кутии или върху подходящи подложки, за да се избегне разтягане и повреди. Добра практика периодично инспектиране от текстилен консерватор, като всяка промяна в състоянието се документира, което е особено важно при застраховане или експертна оценка. Чрез прилагането на тези мерки се осигурява дългосрочното съхранение на облеклото и на финансовата му, културна и емоционална стойност.

Дивотинската женска носия е в обхвата на дъвижими вещи с културна стойност, които подлежат на застраховане по реда на имущественото застраховане. На база на състоянието ѝ, приблизителната ѝ застрахователна стойност е в диапазона на определената финансова стойност – **2 500 – 3 000 лв.**

Препоръчва се носията да бъде застрахована чрез полица за художествени произведения, които са частна собственост. Застраховката следва да покрива широк спектър от рискове, вкл. загуба, кражба, пожар, наводнение, физическо увреждане при транспортиране или временно предоставяне за участие в изложби. За сключване на застрахователен договор е необходимо представяне на фотодокументация, експертно становище за произхода и културната стойност на носията, както и подробно описание на актуалното ѝ физическо състояние.

От семейната ракла до националната памет

Традиционната народна носия, в частност женската носия от село Дивотино, е сложна материална репрезентация на идентичността. В семейна и родова перспектива, носията е свързана с конкретни личности, чиито живот и съдба са част от историята на рода и семейството. В този смисъл,

експертизата на подобни обекти позволява удостоверяване на произхода им, техника на изработка и състояние, но и активира осмисляне и припомняне на родовата история като част от по-широката културна памет.

Професионалната оценка е важна и за превръщането на личния артефакт в културен обект с разпознаваема стойност. Често семействата, които съхраняват български народни носии, нямат необходимите знания за тяхната автентичност, специфика или потенциална историческа значимост. Това води до подценяване на обекта, неправилно съхранение или дори до неговата загуба. Въвеждането и активното прилагане на стандартизирани процедури по експертиза, вкл. текстилен и технологичен анализ, стилова характеристика, сравнение с регионални типове създава възможност носията да бъде правилно интерпретирана и оценена, не само като вещ от миналото, а като свидетел на конкретна семейна история.

Експертната оценка легитимира значимостта на артефакта пред следващите поколения. Превръщането на една народна носия в документиран културен обект съдейства за засилване на семейното съзнание за произход и приемственост. Процесът е ключов в изграждането на междупоколенческо уважение към наследството, особено в съвременната среда, белязана от фрагментация на традиционната култура, загуба на връзка с миналото, прекъсване на знанието за произход, традиция и принадлежност. Експертизата и оценката, когато са осъществени с уважение към културната и семейната специфика, са контрапункт на подобни процеси, средство за активиране на паметта и идентичността и изграждане на устойчиви връзки в колективната историческа памет.

„СТАРО ГРАД“

Картина

2005 год.

Теменужка Николова

Теменужка Карменова Николова е магистър по икономика на кооперациите и финанси от Университета за национално и световно стопанство. Управител и собственик е на Nexus Space – пространство за култура, изкуство и ду-

ховност. Владее тънкостите на финансовия анализ, обича красивото и вярва в доброто. Съчетанието на финансовото и икономическо образование с професионален опит и със страстта по културата и изкуството я водят към оценка и застраховане на художествени произведения.

Ключови гуми:

оценка на художествено произведение, кавалетна живопис, пазарен подход, нетна настояща стойност, арт инвестиционен проект

Резюме:

Обект на настоящата комплексна експертиза, включваща изкуствоведски и естетически, историографски и философско-символен анализ, технологичен анализ, финансова оценка и застрахователна стойност, е съвременно художествено произведение – картина, кавалетна живопис с наименование *Старо град*, 2005 год.

Картината е частна собственост, гвжиима вещь, дълготраен материален актив. Предвид този статут на художествено произведение, в оценяването е приложен пазарен подход със следните методи: PESTEL анализ за идентифициране на макрорамката на пазара на художествени произведения у нас; анализ на мрежите на влияние; на въздействието на произведението и цената, която потребители биха платили за него; метод за Нетната настояща стойност (NPV), който обичайно се използва във финансовата оценка на инвестиционни проекти и е приложим към художествено произведение, ако то се разглежда като инвестиция.

Обект на настоящата комплексна експертиза, включваща изкуствоведски и естетически, историографски и философско-символен анализ, технологичен анализ, финансова оценка и застрахователна стойност, е съвременно художествено произведение – картина, кавалетна живопис с наименование *Старо град*, датирана 2005 г. Тя е експонат в частна колекция, собственост на експерт оценителя. Придобита е като сватбен подарък през 2007 г.

Съвпадението между собственик и възложител на експертната оценка и експерт оценител е възможно да постави сериозно етическо съображение, свързано с очакване за нарушаване на принципа на обективността на експертизата и оценката. Уважението към подобен аргумент повелява да изясним следното:

- ◆ Първо – настоящата експертиза и оценка имат учебна цел и апробират подходи и методи;
- ◆ Второ – съблюдавани са принципите на научната етика¹ и Политиката на УНСС за почитеност в академичното творчество (2021 г.), както и професионално-етичните норми на експертите и оценителите на културни и художествени ценности.

¹ Михайлова, Катя. *Научна етика*. София: ИК-УНСС, 2024.

- ♦ Трето – разграничаването на субекта от обекта на изследване в науката е възможно чрез прилагане на аргументирана методика. Принципът е спазен тук, като е приложена теорията и методиката на експертиката за експертизата²; за определяне на финансова оценка – методиката на отчитане на стойността на парите във времето чрез прилагане на метода за нетната настояща стойност (NPV)³; методиката на оценка на риска и формиране на застрахователна стойност и цена на застраховането (застрахователна премия)⁴ на разглеждания артефакт;

Настоящата комплексна експертиза е пилотна. Подобно или друго изследване на картината *Старо град* не е правено.

Картината се съхранява в помещение с подходящи условия, добре опакована, за да бъде запазена максимално в автентичния си вид и защитена от влиянието на вредни фактори като пряко излагане на слънчева светлина, влага, вибрации.

Художественото произведение, от придобиването му до момента (близо 17 г.), не е излагано в галерии и е извадено от условията за съхранение за целите на експертизата.

² **Манова, Росица, Димитър Иванов.** *Експертика. Теория и методика на експертизата на културни ценности*. София: „За буквите – О писменех“, 2023.

³ **Chen, Su.** A Literature Review on the Net Present Value (NPV) Method of Project Investment Decision. – In: *Advances in Economics, Management and Political Sciences*, 2024 / 60, p. 60 – 66.

⁴ **Маркова, Ирена.** Арт застраховане – иновационни решения и тенденции за развитие на застрахователния пазар. – В: *Трудът и социалната защита в условията на глобални обществени, икономически и социални промени*. София: ИК-УНСС, 2023, с. 195 – 202.

Идентификация на обекта

Обектът – картина *Старо град*, 2005 г., е художествено произведение, кавалетна живопис. Вземайки предвид основата, на която се извършва класификацията на движимите културни ценности, съгласно Закон за културните ценности, въпреки че артефактът не е културна ценност, той може да бъде определен като обект от най-ново време според принадлежността му към определен исторически период и художествен обект според научната и културната област, към която се отнася.

Картината е частна собственост, експонат от художествена колекция. Тя е движима вещ, дълготраен материален актив по смисъла на национален счетоводен стандарт №16 – ДМА: има натурално-веществена форма и се очаква да бъде използвана през повече от един отчетен период.

„Паспортът“ на *Старо град* е основа както за нейната комплексна експертиза, така и за финансовата ѝ оценка и определяне на застрахователната стойност. По смисъла на Закона за независимите оценители художествените произведения, които не са движими културни ценности, са обект на оценка като *други активи* (чл. 6, т. 7). Оценката се прави от правоспособен и независим оценител и представлява неговото становище относно стойността на обекта. Има конкретна цел и валидност за определено време и в условията на конкретен пазар. Представя се под формата на доклад в писмена форма с подпис и печат на оценителя (чл. 6, т. 9, ал. 3). Нормативите тук са спазени с изключение на условието за правоспособност на оценителя, защото експертизата и оценката са учебни.

Известно е, че художественото произведение е създадено през 2005 г. и именувано *Старо град*. Наименованието е изписано в долен ляв ъгъл на кирилица, в черно. Картината е подписана, като подписът се намира в долен десен ъгъл и е в черно.

Въпреки ясно видимия подпис, идентификацията на автора е затруднена. Вероятно е подписът да е на кирилица, аналогично на изписването на наименованието, а също и поради ясно различимата главна буква „В“, главна буква „Н“ и малка ръкописна „в“, с които завършва. Така разчетен подписът води към хипотезата, че авторът е с българска националност. Същевременно, в подписа се различава и буквата „t“ на латиница, което затруднява определянето на използваната азбука – кирилица или латиница, и националността на автора.

Търсенето на автора премина проучване с инструмента Google Lens и допитване до изкуствен интелект (Chat GPT), но остана безрезултатно. Изведените резултати насочват към художници с изключително различен стил, почерк и подпис.

Поради редица неизвестни обстоятелства за картината и автора ѝ, както и непълнота на технико-технологичния анализ, автентификацията на артефакта не може категорично да се потвърди, както и дали то не е вторично копие, реплика.

Изкуствоведска експертиза

Картината е изпълнена с маслени бои върху платно. Изобразява градски пейзаж с островърхи сгради, предимно къщи, пресъздаден от автора чрез умело съчетаване на различните гами на синия цвят (основно кралско синьо, тъмно синьо и на места тюркоаз и аквамарин) и смесване на различни стилове и похвати на рисуване. (Изображение 9 – стр. 192)

Жанрът на картината се определя като пейзаж, поради поставения акцент на градския пейзаж, сенките на сградите, зазоряващата се среда и пробуждащата се природа, изобразена на трети план. Клони и към архитектурна живопис поради поставените на първи и втори план сгради – къщи и църква, но акцентът на въздействието у наблюдателя е в пейзажа.

Изображение 9. „Старо град“, 2005.

Художественият стил на картината може да се определи като фовизъм.

Изображението е разгърнато в перспектива от четири плана, като различните планове на картината придават дълбочина, художествена интерпретация и визуално усещане за безкрайност.

На първи план са изобразени две островърхи, двуетажни къщи. Едната, вдясно, е с ветропоказател петел, с прозорец и вероятно помещение на покрива. Архитектурното решение е нетипично за българската градска среда и възниква въпросът дали *Старо град* е в България. Прозорците и вратите са овални в горната част. Изобразени са в сини нюанси с фини елементи в жълто, бяло и сребърно, които създават релеф.

Работено е с различни техники: едра и фина четки, като общите характеристики на къщите са нарисувани с едра четка и загатнати черти, докато с по-фина четка са представени отделните детайли, вкл. петелът ветропоказател и керемидите на покривите. С изключително фина четка са нарисувани тънки като конец сребърни нишки, със завъртени краища и отделни декорации на къщите (в жълто), които създават усещане за приказност и фееричност – сякаш прозрачен воал е обгърнал града.

При изобразяването на къщите на първи план е използвана и техника на потупване и създаване на текстурирана повърхност с релеф, с бяла и жълта темперна боя. Дълбочината на прозорците и тъмнината на помещенията са изобразени в тъмносиньо, на места с релефно, небрежно нанасяне на темпер.

Една от вратите на къщите е в керемидено червено. Това е единственото място, където е използван цветът.

Прави впечатление нестандартния прочит на автора и използване на светлината. Докато в горния десен ъгъл се вижда изгревът и се очаква светлината да огрява оттам, то при гвете къщи на първи план, от пожълтените, осветени покриви се вижда обратното, че светлината идва от горен ляв ъгъл. Същевременно, при църквата на втори план, светлината е позиционирана спрямо изгрева в десния ъгъл на купола.

На втори план е изобразена църква, с характерния за нея овален купол и кръст на него, което еднозначно води към идеята, че градът е с преобладаващо християнско население. Църквата е изобразена в нехарактерния за този вид храмове кралско син цвят, като отделните ѝ елементи са очертани с жълта и бяла боя. Тук отново са приложени фини техники и подчертаване на детайли чрез налагане на сребърен темпер като концевидни нишки. В цялата творба, единствено в голната част на купола на църквата се наблюдава прилагането на техниката, но оформена като фини, запълнени кръгове. И тук

гълбочината на прозорците и тъмнината на помещенията в църквата са представени чрез нанасяне на тъмносин цвят. Открояват се релефни форми, макар и в сравнително по-незабележим размер спрямо този на една от къщите на първи план.

На трети план са сенки на други сгради от градския пейзаж, както и сянка на самата църква. Тук е и природата, представена в изобразената гървесна растителност – малко подгорен лъвър на картината. Съдейки по нея и липсата на растителна маса, може да се определи че изобразиеният сезон е зима. И тук преобладаващата цвetoва гама е синята, като вече започва плавно преливане и към бяло-сивата гама. В срещуположния лъвър на сянката на църквата, малко под горен десен лъвър на картината, се вижда богато орнаментирана сграда в бяло-сивата гама, с фини, феерични завъртулки и декорации.

На четвърти план се вижда като в смог, в далечината, планински пейзаж с две островърхи, снежни планини, както и зазоряващото се небе, изобразено в сиво-сребърната цвetoва гама, създаващо усещане за фини снежинки във въздуха и утринна зимна скованост на града. В горния десен лъвър сивата гама плавно и хармонично се преплита с цвetoве от жълто-бялата, показвайки изгрева и красивото начало на новия ден.

В тази част е приложена техника на нанасяне на боята чрез шпатула. При наблюдение с лупа и фенерче се вижда смесването на цвetoве от бяло и негови нюанси (алабастр и слонова кост), жълто и светлосиньо. Същевременно, при наблюдение отдалеч, се създава визуално усещане, че са смесени и части на сребърна боя, което реално не е така. Ефектът повишава художествената стойност на произведението.

Стилът на рисуване се доближава до характерните черти на фовизма (на френски: Fauvisme от fauves – „диви зверове“ или „дивият свят“). Той се появява през 1905 – 1907 г. във Франция и се характеризира с използването на смели, нереалистични

цветове, избрани да не изобразяват живота какъвто е, а по-скоро какъвто се чувства от художника. Фовистите, въпреки новата си употреба на цвят, се стремят да създават композиции, изобразяващи живота в идеализирана или екзотична природа.

Наситеният интензивен тон се провъзгласява като основно изразно средство в живописа на фовизма. Отличава се с недействителните цветове, умишлено огрубяване на техниката и рисунката. В конкретната картина сградите са изобразени в синята гама, с жълти завъртени, декоративни елементи и фини бели, сякаш пръскани точки, създаващи впечатление за приказност и вътрешна осветеност (сякаш излъчват светлина), а и небето не е задължителното синьо, а е в сиво-сребърната гама с жълти нюанси в горния си десен ъгъл – изразяваща изгрева и началото на новия ден. Реалистичната картина на пробуждащия се, утринен стар град е превърната от автора ѝ в декоративно пано. Фовистите не се възприемат като крайно предизвикателни и разрушителни. Няма определена доктрина или организационни рамки. Считани са за най-енергичните експериментатори, характерни с висока чувствителност към колорита, смятан днес за необикновено рафиниран.

Технологична експертиза

Картината е рисувана с маслени бои, като релефните, фини, тънки (конецовидни) елементи са с темпера. Платното е със следните метрични данни: без външната рамка – 50 x 60 см; с външната рамка – 55 x 65 см. Данните се потвърждават и черно-мастилен печат на гърба на рамката – *cottone Ref. 561*, вероятно указващ памучния състав на платното или фабричен номер на продукта, профилиран за съответния производител. Текстилната основа е от преплетени двуйни нишки в сплитка „лито“, характерна за тип „панама“. Под лупа се вижда че основната нишка е с цилиндрична форма.

Платното е изпънато върху гървена подрамка с широчина 4,4 см и дебелина 1 см. Закрепено е с 43 пирона, неравномерно разположени. Всички пирони са налични.

Подрамката е изработена от италианската фирма P.E.R. BELLE ARTI, предлагаща широко портфолио от живописни и реставрационни платна и гнес на италианския пазар. Автентичността на производителя се потвърждава от фирмен печат, поставен чрез горещо щамповане на гърба горе дясно. Върху него със самозапелващ се жълт скоч е поставен номер „496“, вероятно артикулен.

Картината е рамкирана с гървена, външна, сребриста рамка, с тюркоазено сини и керемидено червени елементи. Широка е 5 см; дебелината е 1,7 см. Профилът е релефен, с вдлъбнат вътрешен фалц и тънък сребрист кант, който е в унисон с произведението и деликатно го диференцира от рамката.

Технологични изследвания

Технологичните изследвания са проведени в извънлабораторна среда с любителска апаратура. Творбата е прецизно огледана чрез ултравиолетова луминесценция, за да се провери за надживописвания, вторична намеса или ретуши, каквито не са установени. Картината е във вида, създаден от автора.

Проверка за наличие на подготвителна рисунка и композиционни промени по време на работа, грундови поправки и очертания е направена чрез заснемане под инфрачервена светлина. Картината е рисувана многослойно и композицията ѝ е възниквала и прецизирана във всеки следващ слой.

Направено е обследване с микроскоп Bresser Junior Biolux CA (с любителски технически характеристики: увеличение – 40-1280 х; окуляр – WF16х), чрез което е наблюдавано общото състояние на картината. Не са установени кракелюр и

замърсяване. Творбата е в здрав вид и запазена първоначална цялост и автентичен вид.

Не е осъществена рентгенография поради технически ограничения на изследването и липса на достъп до съответната лабораторна среда към момента на провеждането му.

Финансова оценка

Втората задача на настоящата учебна експертна оценка на картина *Старо град*, 2005 г. е именно финансова оценка на художественото произведение. Художествените произведения се оценяват като *други активи* според ЗНО (чл. 6, т. 7). Картината е частна собственост, движима вещ, дълготраен материален актив по смисъла на Национален счетоводен стандарт №16 – ДМА. Предвид статута на художествено произведение и дълготраен материален актив, в оценяването прилагаме пазарен подход и следните методи:

- ♦ PESTEL анализ за идентифициране на макрорамката на пазара на художествени произведения у нас;
- ♦ Анализ на мрежите на влияние;
- ♦ Анализ на въздействието на произведение и цената, която потребители биха платили за него;
- ♦ Метод за нетната настояща стойност (NPV), който обичайно се използва във финансовата оценка на инвестиционни проекти и е приложим към художествено произведение, ако то се разглежда като инвестиция.

Макроекономически фактори

за динамиката на артпазара у нас

Финансовата оценка на художествени произведения е зависима от динамиката на пазара на художествени произведения в конкретна пространствена локация и времеви отрязък.

Ето защо е необходимо да се направи макроикономически анализ на средата, за да се изведат фактори, които влияят положително, т.е. повишават цената на художествените произведения, и обратното – фактори с негативно въздействие, т.е. понижаващи цените на произведения на изкуството.

За тази цел е приложена техниката PESTEL, която по своето естество е макроикономически анализ на политическите, икономическите, социалните, технологичните, екологичните и правните аспекти и фактори, които влияят на пазара на културни и художествени ценности в България, към който спада картината *Старо град*. Целевият пазар е пазара на съвременни художествени произведения в България, и още по-прецизирано – пазарния сегмент на маслени картини, рисувани в стил фовизъм – първото течение в ранния европейски авангард.

Детайлни резултати от прилагането на PESTEL анализ са представени в дипломната работа за завършване на следдипломна квалификация *Управление и оценка на културни и художествени ценности в Институт за следдипломна квалификация* при УНСС на тема „Експертиза и финансова оценка на съвременно изкуство, кавалетна живопис. Обект на изследване: картина *Старо град*, 2005“, с научен ръководител доц. д.и.к.н. Ирена Маркова и рецензент доц. г-р Катя Михайлова, защитена на 18.05.2025 г. Тук представяме факторите, които въздействат върху целевия пазар, систематизирани спрямо типа въздействие – положително или отрицателно.

Първи политически фактор с положително въздействие е членството на България в ЕС. То позволява:

- ♦ Достъп до програми за култура: „Творческа Европа“ и „Еразъм+“, които подпомагат мобилността на художници, участия в резиденции и изложби.
- ♦ Политика за културно наследство и съвременни изкуства: ЕС изисква от страните членки да развиват

политики, подкрепящи културата и свободата на художествено изразяване.

- ♦ Институционален междудържавен диалог, напр. чрез Национален фонд „Култура“ (НФК).
- ♦ Политика на децентрализация на културните събития и стремеж към изнасянето им извън София – в Пловдив, Варна, Велико Търново, Русе.¹
- ♦ Подкрепа за свободата на художествено изразяване: България не налага официална художествена цензура, което създава условия за свободна творческа практика. Законово са гарантирани авторските права и свобода на творчески избор.
- ♦ Финансиране чрез Национален фонд „Култура“
- ♦ Стимулиране на културния туризъм и артпазар.
- ♦ Дипломатическа културна политика (културна дипломация): България активно използва културни аташета, културни институти в чужбина (напр. Български културен институт в Париж, Виена, Берлин), където се провеждат изложби.

Срещу него е нестабилността на политическата система в България, особено в последните пет години, слабата културна политика и управление в областта на държавните и общински културни институции. Ето някои от проявленията на политическата нестабилност в областта на културата:

- ♦ Честите кадрови промени в Министерството на културата водят до липса на дългосрочна визия и стратегия за културното наследство.
- ♦ Недостатъчно публично финансиране за визуални изкуства, вкл. корупция и неравен достъп до ресурси.

¹ Проекти като *Пловдив – Европейска столица на културата 2019* оказва дългосрочно влияние върху интереса към визуалните изкуства, включително и към кавалетната живопис.

- ♦ Финансирането за култура остава на едно от най-ниските нива в ЕС, като дялът от БВП е далеч под препоръчителния минимум.²
- ♦ Национален фонд „Култура“ има ограничен капацитет, а конкурсите често са непрегсказуеми, бюрократични или непрозрачни.
- ♦ Ниско ниво на културен капитал на политическия елит и създадената *антиинтелектуална ситуация*.³
- ♦ Политическа инструментализация на изкуството: опити от страна на местна власт или партии да използват изкуството като средство за пропаганда (особено при чествания, юбилеи и проекти със *силно патриотичен* акцент).

Макроикономически показатели с положително въздействие са размерът и неизменността на данъците, както и стабилност на националната валута спрямо Еврото.

Срещу тях действат ниското ниво на разполагаме доход на населението – потенциални купувачи; нестабилността на разходите; лихвени проценти по депозитите и по кредитите; инфлацията; икономическият прираст на България, измерен чрез БВП и корелацията му със стандарта на живот.

Що се отнася до въздействието на технологичния фактор, то известно е, че развитието на технологиите е нож с две остриета, особено днес, във време на всеобща дигитализация. От една страна, дигитализацията повишава достъпа до

² Според *Eurostat* за 2023 г. дялът на държавните разходи за *рекреация, култура и религия* в България е 0,8% от БВП, подреждайки държавата ни на трето място сред най-ниските дялове в ЕС (след Ирландия – 0,5% и Кипър – 0,6%), докато препоръчителният минимум, според общите практики в ЕС и OECD е поне 1.0 % – 1.2 % от БВП за публично финансиране на култура.

³ **Михайлова, Катя.** *Интелектуалците в антиинтелектуална ситуация.* Пловдив: ИК-ВУСИ, 2023.

продуктите чрез създаване на виртуални, онлайн галерии и виртуални галерийни разходки. От друга – са рисковете и неизвестностите, свързани с навлизане на изкуствения интелект в създаването на художествените продукти на артпазара.

Интересна е посоката на въздействие на социалната среда върху пазара на изкуство у нас. Нови образователни програми за изследване, за експертиза, за оценка на изкуството биха създали по-високо обществено ниво на културен капитал и духовни потребности, които да мотивират кариери в областта на културата и изкуството. От другата страна са обективности като безработица, ниско социално и културно ниво, ежедневна фиксация върху осигуряване на битовите материални потребности на живота, в чиято призма изкуството трудно намира пространство.

Положителните въздействия на социалната среда се усилват от екологичните приоритети в развитието на ЕС и България днес. Принципите и ценностите на *Новия Европейски Баухаус* (НЕБ) стимулират развитието на моделите на кръговата икономика в различните видове изкуства, вкл. визуалното, а също и в архитектурните и пространствени решения за развитие на градската среда.

Изкуството (в частност кавалетната живопис) може да бъде инструмент за екологична чувствителност, осъзнатост и критика чрез тематика, послания и избор на материали. Вече се наблюдава и ориентация на публиката към „зелено“ изкуство, която поставя артистите в ситуация да намалят замърсяването от традиционни художествени материали, като много от използваните в класическата кавалетна живопис маслени бои, разредители, лакове и пигменти съдържат токсични или трудно разградими вещества (олово, кадмий, терпентин, петролни деривати). Ето и някои основни фактори, свързани с екологията, чието въздействие следва да се ограничи:

- ♦ Генериране на отпадък от опаковки и подрамки;
- ♦ Възлероген отпечатък при изложби и логистика;
- ♦ Липса на еконорми и регулации в културно-творческите индустрии. В България, а и в ЕС, няма конкретни регулации, указания или зелени стандарти за производство на художествени материали. Липсват насоки от Министерство на културата относно екологични критерии при финансиране на визуални проекти.

Идентифициране на мрежи за влияние

Техниката за анализ на мрежи на влияние позволява да се идентифицират участниците в пазара на културни и художествени ценности, към които принадлежи картината *Старо град*. Сред тях са:

Съвременни художници, творили в същия период (в десетилетието около 2005 г.), както и рисуващи в сходни стилове – те формират предлагането на целевия пазар.

Продавачи – частните художествени галерии на територията на България, както и отделните физически лица – продавачи, вкл. и участващите на пазара със спекулативна цел и/или с инвестиционна цел. Те също формират предлагането.

Купувачи – платежоспособното население на България, колекционери, различни юридически лица, които закупуват картини с инвестиционна цел, както и представители на неправителствения сектор, които придобиват картини с дарителска цел. Те формират търсенето на целевия пазар.

Музеи – те са участници на пазара с различни функции, вкл. осигуряването на достъп до продуктите на пазара чрез изложбите и реализиране на образователна функция, научна и гр. Те не могат да бъдат определени категорично нито към търсенето, нито към предлагането на целевия пазар, а са по-скоро свързващ елемент с определени функции.

Научни институти – те също могат да бъдат определени като участници на целевия пазар. Съвременното изкуство е постоянен обект на изследване на развитието му и в този контекст, независимо че предлаганите на целевия пазар продукти не са културни ценности по смисъла на ЗКН, те са обект на научни изследвания и разработки. Оттук по аналог на разсъжденията за музеите, те са елемент на целевия пазар, който е с определени функции.

Държавните институции са участници на целевия пазар с регулаторните си функции по линия на данъчното облагане, както и на регулиране на режима „износ“.

Образователните институции и най-вече тези с художествен профил и специализация – в тях се изучават предлаганите на целевия пазар продукти, както и се създават новите творци, които навлизат като участници на целевия пазар. Образователните институции могат да бъдат разглеждани като формиращи предлагането на целевия пазар.

Медии (вкл. социални медии) – те са участници на пазара от гледна точка осигуряване на различни комуникационни канали и въвеждането на иновации в дистрибуцията и/или представянето на продуктите. Спрямо търсенето и предлагането на целевия пазар, те могат да се определят като опосредствено звено, дигитално място за среща.

НПО секторът също е участник на целевия пазар – най-често негови представители (фондации и сдружения) идентифицират и развиват творци таланти, които впоследствие са участници на пазара. Допълнително, секторът участва в благотворителни акции и различни форми на финансиране на творците, което също оказва влияние на целевия пазар и развитието на културата като цяло. НПО секторът може да бъде определен както към търсенето, така и към предлагането на целевия пазар, според спецификата на осъществяваната дейност.

Експериментална оценка на въздействието и цена, която биха платили потребителите

За целите на оценката са използвани анкетно допитване и дълбочинни интервюта. Приложението на емпирични социологически методи е често решение в оценяването на художествени произведения и културни ценности. То е част от така нар. метод на контингентната оценка (Contingent Valuation Method). Чрез него се проверява цената, която потребителите са готови да платят за произведението и цената, която потребителите очакват да получат, ако са в ролята на продавачи на произведението.

В конкретния случай са изследвани цената, която потребителите биха заплатили за картината *Старо град*, естетическо възприятие на картината и въздействието ѝ върху културната и духовна самооценка на съзращаващите я. Проведени са:

- ♦ Тестово онлайн анкетно проучване чрез Google Forms (22-29.11.2024), 49 респонденти – 19-29 години, приблизително равно разпределени по пол, живеещи в София и в областните градове;
- ♦ Четири дълбочинни интервюта с представители на различни професионални гилдии – 1 юрист, 1 социолог, 1 психолог, 1 експерт социални дейности. Целта на селекцията е включване на представители на диференцирани професионални слоеве, които нямат пряко отношение към изкуството и културата.

Проведените допитвания показват възможен метод за финансова оценка и оценка на въздействието. Те нямат претенция да са изпълнени стриктно в методическо отношение, следователно и съвкупната информация, изведена чрез тях, не е директно приложена като фактор в оценката на картината.

Накратко представени, резултатите са следните:

- ♦ Картината повишава индивидуалното усещане за светска (нерелигиозна) духовност – повече от половината респонденти споделят това. Другата половина е разделена на две – картината не въздейства или респондентите не могат да определят.
- ♦ Картината повишава усещането за култура и културна идентичност – почти половината споделят това. Според една трета – не въздейства. Останалите не могат да определят.
- ♦ Картината по-скоро не е красива, смятат половината от респондентите. Една трета я намират за красива, а останалите не определят.

Интересни хипотези пораждат резултатите – например за връзката между културното, духовното и чисто естетическото измерение и стойност на художественото произведение. Хипотезата заслужава да бъде проверена в целево изследване, за да се изясни тежестта на отделните фактори в така нар. „културна стойност“ на художественото произведение, която според автори в областта на икономиката на културата е съвкупност от различни по вид нематериални стойности.

Цената, която респондентите биха платили за картината, е в между **101 лв. до над 1001 лв.** Почти половината от респондентите биха платили между **501 и 1000 лв.**, една трета – между **101 и 500 лв.**, близо една пета – над **1001 лв.**

В следващите редове, за целите на тестовото прилагане на метода за нетната настояща стойност (NPV), е взета средна оценка от количествените и качествени проучвания – **750 лв.** Това е експериментална оценка на въздействието и цена, която биха платили потребителите, като същата не е приложима в застрахователната практика към момента, за целите на определяне на застрахователната стойност и цената

на застраховане на изследвания обект. По-надолу, за визираната цел, е взета предвид експертна стойност от **5 000 лв.**, която е финансовата оценка на картината, изведена на база проведени консултации със софийски галеристи и куратори.

Отчитане на стойността на парите във времето и експериментиране на Нетната настояща стойност (NPV)

Тук отваряме и пилотната тема за изготвяне на финансов анализ чрез отчитане на стойността на парите във времето и експериментално интерпретиране и прилагане на метода за нетната настояща стойност (NPV), който се използва във финансовата оценка на инвестиционни проекти. В този аспект, картината *Старо град* е разгледана като инвестиция.

Нетната настояща стойност (NPV), най-общо, е инвестиционен критерий, който се състои в актуализиране на приходите и плащанията по дадена инвестиция, за да се знае колко ще бъде спечелено или загубено с тази инвестиция от финансова гледна точка. Методът отчита стойността на парите във времето, но не и художествената и културно-историческа стойност на произведението, което може да се приеме като основен негов недостатък, който го прави едностранен. Същевременно, нетната настояща стойност позволява да се „изтрие“ времевата рамка и да донесе очаквания краен резултат (неговата стойност) до настоящия момент. Тук се повдига въпросът за адаптиране и прилагане на метода, съвместно с други методи, в оценяването на художествени произведения.

NPV довежда всички парични потоци до настоящия момент, като ги дисконтира при определен лихвен процент. За целите на разработката, за процент на дисконтиране е взет основният лихвен процент (ОЛП) на БНБ към 01.12.2024 г. – 3.04%.

NPV изразява мярка за рентабилността на инвестицията в абсолютно нетно изражение – брой парични единици.

NPV служи за генериране на два вида решения: първо – ефективност на инвестицията при наличие на опционна, алтернативна инвестиция, второ – сравнение на две инвестиционни възможности в абсолютно изражение. Критериите за решение са:

- ♦ $NPV > 0$: Актуализираната стойност на бъдещото събиране и плащания на инвестицията при изборния дисконтов процент ще генерира ползи;
- ♦ $NPV = 0$: Инвестицията не генерира печалби/загуби;
- ♦ $NPV < 0$: Инвестицията ще генерира загуби.

При определянето на размера на инвестицията – картината *Старо град*, към настоящия момент, поради невъзможността за разпознаване на автора ѝ, откъдето и невъзможност за извършване на сравнителен ценови анализ със сходни негови произведения на база аукционни и/или галерийни цени, за изходни данни са взети тези от проведените количествени и качествени изследвания за събиране на данни и информация, конкретно относно финансовия аспект на оценката на въздействието. Изчисленията, направени за определянето на величината на NPV, при хипотетични размери на входящите и изходящи парични потоци, са представени в приложение.

Разгледани са три варианта според заложения очакван ежегоден ръст на входящите парични потоци спрямо предходната година, а именно: оптимистичен, песимистичен и реалистичен вариант. Данните показват, че стойността на картината *Старо град* е изключително чувствителна към очаквания ежегоден ръст на входящите парични потоци от включването на картината в изложби и излагането ѝ в музеи и галерии, от нивото на културата и развитието на културния живот.

В допълнение, в случай че стане известна цената, платена за картината при откупуването ѝ преди да бъде подарена през

2007 г., то към NPV метода, за по-точно определяне на стойността на инвестицията, може да се приложи метода на отчитане на инфлацията. Например, в случай че през 2007 г. са платени 100 единици от купувача ѝ, отчитайки инфлацията за периода юли 2007 г. (когато е подарена) – октомври 2024 г. (последни налични данни), която по данни на НСИ е 86,40%, то при равни други условия, стойността на инвестицията във формулата за NPV следва да бъде 186,4 единици.

Застрахователна стойност и застраховка на картината

От гледна точка на застраховането и по-конкретно от актюерска гледна точка, произведението *Старо град* попада в рисковата група „Живопис“, в частност – съвременна живопис, и при евентуално сключване на полица би било оценявано според методиките за изобразително изкуство, отчитайки пазарната му стойност и културно-историческото му значение.

Арт застраховането в България функционира като подотрасъл на имущественото застраховане и се регулира от Кодекс за застраховането и Комисия за финансов надзор.

По неофициални данни и оперативна информация, събрани от служители на няколко застрахователни компании, опериращи в България, премиеният приход от арт застраховки у нас остава под 1% от пазара на имуществено застраховане, но бележи ръст от средно 12% годишно за периода 2020 – 2024 г., подхранван от активността на частни колекционери и корпоративния сектор (банки, хотели). 2020 г. отбеляза спад в премиите поради ограниченията на изложби и аукциони, но 2021 г. донесе 18% компенсаторен ръст вследствие на отложени събития и ръст на онлайн търгове. До днес се наблюдава повишен интерес към временни покрития за изложби и

транзитни рискове, дигитализация на процесите (онлайн заявки, виртуални огледи) и интеграция на IoT сензори за мониторинг на микроклимата в складовете и галерии.

„Булстрад Виена Иншурънс Груп“, „ДЗИ Общо застраховане“, „Алианц България“ и „ОЗК Застраховане“ предлагат специализирани полици, често разработени в сътрудничество с международни презастрахователи (Lloyd's, AXA XL). В следващата таблица са показани основни арт застрахователни продукти.

Таблица 5. Арт застрахователни продукти на българския пазар

Продукт	Характеристика	Клиенти
Wall to Wall	Годишно покритие за произведения, съхранявани на постоянен адрес	Музеи, галерии, частни колекции
Nail to Nail	Краткосрочно покритие от сваляне до връщане след изложба	Организатори на изложби, аукционни къщи
Транзитна полица	Самостоятелно покритие за единичен транспорт	Експедитори, галерии
Загуба на стойност	Обезщетение за обезценка след реставрация	Частни колекционери
Титул	При оспорване на собственост или авторство	Купувачи на висок клас творби

Сред основните проблеми при търсенето и предлагането на арт застраховки (в контекста на съвременната кавалетна живопис) се открояват: ограничена експертиза, липса на статистически данни – ниският брой полици затруднява актуерските модели и води до по високи тарифи, ценова чувствителност – частните колекционери често възприемат премиите (0,4 – 1% от стойността годишно) като високи спрямо сравнително редките щети, особено ако творбите се съхраняват у дома; неясен провенанс – произведения със съмнително авторство или недоказан произход се приемат с надбавка или изцяло се изключват от покритие; регулаторни несъответствия;

Вероятността от измама на собственик – става въпрос за кражба на картина или за закупена на търг картина, която е незаконно отнета от нейните собственици; особеностите на пазарните сегменти – групите клиенти на застрахователя се определят от ценностната система, личностните характеристики и нагласите за застраховане на притежателите на произведения на изкуството.

Процесът на застраховане на художествени произведения обхваща седем етапа:

- ♦ Първи – идентификация и опис на произведението;
- ♦ Втори – оценка на риска;
- ♦ Трети – подписване на застрахователно предложение и анкетен лист;
- ♦ Четвърти – определяне на застрахователната сума;
- ♦ Пети – сключване на полицата;
- ♦ Шести – управление на полицата;
- ♦ Седми – ликвидация и щети.

Идентификация и опис на произведението. Задължителни са детайлно състояние, размери, техника, подпис, документи за произход и експертна оценка. Конкретно за разглежданата картина *Старо град* идентификация и опис са част от комплексната експертиза.

Оценка на риска. Анализ на физическите характеристики на творбата, условията на съхранение, сигурността на помещението, транспортните маршрути и честотата на експониране.

Физическите характеристики на картината *Старо град* са описани в експертизата. Тя се съхранява в домашни условия, осигуряващи охранителна система на помещението и сравнително добри, релевантни характеристики на средата. До момента на подготовка на експертизата не е излагана в изложби или аукциони. Но се очаква след експертизата и оценката, които аргументират нейната художествена стойност, тя да е

част от изложби. Това налага отчитане на риск при транспортиране и излагане на експоната.

Покрити рискове според стандартен пакет „Всички рискове“, първи риск:

- ♦ Пожар, мълния, експлозия, имплозия;
- ♦ Природни бедствия – наводнение, буря, градушка;
- ♦ Кражба с взлом, грабеж, злонамерени действия на трети лица, вангализъм;
- ♦ Износване или постепенно стареене – за *Старо град* риск от корозия няма – няма метални елементи;
- ♦ Физическо увреждане при транспортиране, монтаж и демонтаж;
- ♦ Реставрация, вкл. загуба на стойност;
- ♦ Разходи за предотвратяване или ограничаване на щети (опаковане, временен склад).

Изключени рискове:

- ♦ Война, военни действия, конфискация, ядрени събития;
- ♦ Тероризъм (възможно е допълнително покритие);
- ♦ Дефекти в материалите или техниката на художника;
- ♦ Преднамерени действия или груба небрежност на застрахования;
- ♦ Измама, фалшификати и загуби, възникнали преди началната гата на полицата.

При оценката на риска е приложен следният четириетапен модел, адаптиран по *Heritage Impact Assessment (HIA)*⁴ и стандартите на Европейски комитет по стандартизация за „Консервация на културното наследство“:⁵

⁴ **UNESCO, ICCROM, ICOMOS.** *Guidance and Toolkit for Impact Assessments in a World Heritage Context.* UNESCO World Heritage Centre, 2024.

⁵ **CEN/TC 346 (2023).** *Conservation of Cultural Heritage – Specifications for the management of moveable cultural heritage collections (EN 17820:2023).*

Етап 1: Идентификация на рисковете – физически (огън, вода), човешки (кражба, вандализъм), организационни (приложение, транспорт), икономически (волатилност на пазара).

Етап 2: Оценка на вероятността – по качествена скала (рядко/малко вероятно/вероятно/често), комбинирана с налични статистики на застрахователя.

Етап 3: Оценка на въздействието – определяне на потенциалната загуба като процент от пазарната стойност + разходи за реставрация + обезценка.

Етап 4: Матрица „риск – въздействие“ и приоритизиране – резултатите се визуализират в 5×5 матрица; рискове в червения сектор подлежат на задължително застраховане и допълнителни превантивни мерки (сейф, климатичен контрол).

Подписване на застрахователно предложение и анкетен лист. Клиентът декларира всички обстоятелства, влияещи върху риска; за картини се акцентира върху наличието на рамка от огнеустойчив материал, система за контрол на микроклимата и охранителна система. В контекста на изследвания обект, нито едно от визираните условия не е изпълнено, откъдето рискът би могъл да се определи като висок.

Определяне на застрахователната сума. Базира се на експертна пазарна оценка, към която могат да се добавят разходи за реставрация, опаковка и транспорт. Най-често се прилагат следните методи за оценка: сравнителен (аналогов анализ на пазарни сделки за сходни автори/жанрове); дохоген (при картини с доказан автор с устойчив вторичен пазар) – в случая не може да бъде определен авторът на картината, за да е възможно да се идентифицира дали е доказан или не; капитализационен (дисконтиране на бъдещи приходи от възпроизвеждане/лицензи); качествен експертен метод (експертна комисия – художник, реставратор, търговец, актьор).

Картината е съвременно изкуство, запазена в първоначалния си вид и отлично състояние, няма нужда от реставрация. Разходи за опаковка и транспорт биха били необходими, в случай че картината пътува извън София. Следователно, при експертна стойност **5 000 лв.** (финансовата оценка на картината, изведена на база проведени консултации със софийски галеристи и куратори), съхранение у дома и без скорошен транспорт, тарифна ставка – 0,6 % и коригиращ коефициент – 1,05, премията следва да е около $5\,000 \times 0,006 \times (1+1,05) = \mathbf{61,50\text{ лв.}}$

Изчислението на застрахователната премия е направено по следващата формула, като допълнително се начисляват такси за доставка на полица и гербов печат ($\approx 3 - 5\text{ лв.}$).

Премия = Застрахователна сума × Базисна тарифна ставка × (1 + Коефициент на корекция)

Корекционният коефициент в конкретния случай е 1,05 и отчита: съхранение (музей 0,3; жилище 1,0) – в случая: жилище; транспорт (до + 0,4) – в случая: няма; участие в изложба (до + 0,2) – в случая: няма; липса/наличие на алармена система (– 0,1) – в случая е налична алармена система в жилището; провенанс (непотвърден + 0,15) – в случая е непотвърден.

Сключване на полицата. Най-често „навсякъде-го-навсякъде“ (wall-to-wall) или „звоздей-го-звоздей“ (nail-to-nail), когато предстои изложба.

Управление на полицата чрез периодични инспекции, актуализации при промяна на обстоятелствата.

Ликвидация на щети. При настъпило събитие се изискват протокол на компетентен орган, експертиза на реставратор и актюерска оценка на обезценката. Застрахователят изплаща обезщетение за пълна загуба или частично възстановяване, вкл. реставрация и намалена стойност след ремонт.

Представеният процес на застраховане на съвременна картина *Старо град* с неизвестен автор и ограничена

експозиционна практика илюстрира типичните предизвикателства при застраховането на изобразително изкуство в България – недоказан провенанс, малък статистически масив и сравнително високи административни разходи. За собственика сключването на полица осигурява финансова защита, но и достъп до мрежа от сертифицирани реставратори и експерти, което допринася за опазването на културното наследство.

Заключение

Анализът на процеса на застраховане на картината *Старо град* демонстрира сложната и многопластова природа на арт застраховането в българския контекст.

Приложението на структурирани методики за оценка на риска (вкл. NIA и стандарти на CEN/TC 346) повишава обективността при определяне на застрахователните условия. В този контекст застраховането на художествени произведения изпълнява не само икономическа, но и културна функция, като съдейства за устойчивото опазване, валоризация и институционално признаване на частните и обществени културни активи.

Застрахователната стойност се основава на финансовата оценка. А тя се аргументира чрез комплексната експертиза на културните ценности или художествени произведения. Именно тази линия на мислене е приложена тук.

Приложение

Експериментално приложение на нетната настояща стойност (NPV)

При очакван ежегоден ръст на входящите парични потоци от 20% спрямо предходната година – оптимистичен вариант. При 10% – песимистичен. При 15% – реалистичен вариант.

Легенда:

- ♦ Входящи парични потоци – приходи от изложби.
- ♦ Застраховка – при ежегоден ръст от 1% спрямо предходна година.
- ♦ Съхранение – електрическа енергия на помещението, където се съхранява картината.
- ♦ Наем – месечен наем на помещението, където се съхранява картината.
- ♦ Охрана и транспорт – охрана на помещението и транспортни разходи.
- ♦ Други – индикативно 7% от общата стойност.
- ♦ Дисконтиран паричен поток – с процент на дисконтиране ОЛП на БНБ, в сила от 01.12.2024 г. – 3.04%.

Таблица 6. Експериментално приложение на нетна настояща стойност (NPV) – В лева

Парични потоци	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033
Първоначална инвестиция	750,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Входящи парични потоци										
Оптимистичен	550,00	660,00	792,00	950,40	1140,48	1368,58	1642,29	1970,75	2364,90	2837,88
Песимистичен	550,00	605,00	665,50	732,05	805,26	885,78	974,36	1071,79	1178,97	1296,87
Реалистичен	550,00	632,50	727,38	836,48	961,95	1106,25	1272,18	1463,01	1682,46	1934,83
Изходящи парични потоци (всички варианти)										
Застраховка	37,50	37,88	38,25	38,64	39,02	39,41	39,81	40,21	40,61	41,01
Месечен наем	125,00	143,75	165,31	190,11	218,63	251,42	289,13	332,50	382,38	439,73
Съхранение	10,50	11,55	12,71	13,98	15,37	16,91	18,60	20,46	22,51	24,76
Охрана и транспорт	550,00	577,50	606,38	636,69	668,53	701,95	737,05	773,91	812,60	853,23
Други	50,61	53,95	57,59	61,56	65,91	70,68	75,92	81,70	88,07	95,11
Дисконтиран паричен поток										
Оптимистичен	-180,62	-119,38	-45,68	42,64	148,12	273,73	422,94	599,81	809,07	1056,26
Песимистичен	-180,62	-117,18	-161,31	-151,06	-140,49	-129,66	-118,67	-107,63	-96,67	-85,95
Реалистичен	-180,62	-145,28	-104,76	-58,42	-5,58	54,55	122,83	200,24	287,86	386,91
Стойност на NPV	Оптимистичен: 2969,39				Песимистичен: -1380,76			Реалистичен: 520,233		

„ВИОЛЕТОВИ КАМЪНИ“

Картина

2023 год.

Маряна Златанова

Маряна Златанова Михайлова

е докторант по социология в Университета за национално и световно стопанство. Магистър е по международна икономика от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и по бизнес админист-

рация от Нов български университет. Професионалният ѝ път я отвежда в сферата на медиите и пиара в държавната администрация. Интересът ѝ към културното наследство и съвременното художествено изкуство я провокира да специализира оценка на съвременна кавалетна живопис.

Ключови гуми:

оценка на художествено произведение, разхожен подход, сравнителен подход, кавалетна живопис, арт застраховане

Резюме:

Обект на експертиза и оценка в настоящата разработка е картината *Виолетови камъни*, 2023 г. на Десислава Денева-Деде. Обектът представлява авторско художествено произведение на съвременното изобразително изкуство – кавалетна живопис, собственост на художника. Защитен е от Закона за авторското право и сродните му права.

Експертизата и оценката са учебни. Апробират методи на експертиката и подходи за финансова и застрахователна оценка на художествени произведения. Разработването им е подчинено на научната и професионалната оценителска етика.

Структурата на разработката включва: идентификация и автентификация на обекта; изкуствоведска експертиза; финансова и застрахователна оценка.

Сюрреалистичен пейзаж с екологична тематика е обект на експертиза и оценка в настоящата разработка. Автор е художникът Десислава Денева-Деде. Картината е *Виолетови камъни*, рисувана е през 2023 г. в цикъла *Оксиморон*. Тя е с размер 80/80 см., акрил върху платно, поставена е в дървена рамка с профил и положена бронзова боя, теглото ѝ е 2,4 кг. Обектът представлява авторско художествено произведение на съвременното изобразително изкуство – кавалетна живопис, собственост на художника. Защитен е от Закона за авторското право и сродните му права.

Експертизата и оценката са учебни. Апробират методи на експертиката¹ и подходи за финансова и застрахователна оценка на художествени произведения. Разработването им е подчинено на научната етика², Политиката на УНСС за почтеност в академичното творчество (2021 г.), професионалните етични стандарти на експерт оценителя в Закон за независимия оценител (посл. изм., 2011 г.) и Кодекс за професионалната етика на КНОБ (2018 г.). Водещи принципи са

¹ **Манова, Росица, Димитър Иванов.** *Експертика. Теория и методика на експертната на културни ценности*. София: „За буквите – О писменех“, 2023.

² **Михайлова, Катя.** *Научна етика*. София: ИК-УНСС, 2024.

безпристрастност, обективност и независимост, добронамереност и уважение.

Структурата на разработката включва: идентификация и автентификация на обекта; изкуствоведска експертиза; финансова и застрахователна оценка.

Идентификация и автентификация

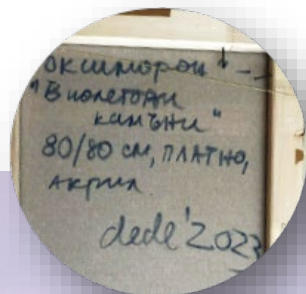
Идентификационните данни са основополагащи за автентификацията на артефактите, тяхната експертиза и финансова и застрахователна оценка. Тъй като разглежданото произведение е съвременно, с едва двегодишен живот към датата на експертизата, художникът е жив и може да даде пълна информация за вложените материали, използваните изобразителни техники, идеята, сюжета, композицията, символиката на произведението, то идентификационният паспорт не представлява трудност. Към него тук е добавена и творческа справка за артиста. Същото се отнася и за удостоверяването на автентичност, която е безсъмнена, но предвид учебната цел на разработката, са проведени интервю с автора и технико-технологични изследвания на обекта.

Представяне на автора

Десислава Денева-Деде е сред най-талантливите и изяви съвременни български художници. Завършва „Стенопис“ в НХА и НХГ „И. Петров“. Защищава докторска дисертация в НХА под ръководството на проф. д.изк.н. Петър Цанев на тема *Арт терапевтът като художник – съвременни концепции и практики*, което ѝ дава възможност да преподава изобразително изкуство в НГПИ „Св. Лука“ и живопис в НХА.

Има над 40 самостоятелни изложби в България, Германия, Франция, Унгария, Холандия. Участва в международни пленери в България, Гърция, Италия, Испания, Франция, Холандия, Унгария. Творбите ѝ са собственост на галерии у нас, в редица европейски държави и САЩ.

Изображение 10. „Виолетови камъни“, 2023

Идентификационни данни за картината

Наименование	Виолетови камъни
Автор	Десислава Денева-Деде
Година	2023
Цикъл	Част от цикъл „Оксиморон“
Собственост	Колекция на художника
Метрични данни	80/80 см, тегло: 2,4 кг Дървена рамка с профил и положена бронзова боя
Техника	Акрил върху платно
Вид живопис	Кавалетна
Жанр	Пейзаж
Стил	Сюрреализъм
Изложби	СБХ, 2024 Галерия „Българи“, 2024 Галерия „Деница“ – онлайн до сега
Публикации и експертизи	Картината е включена в годишния календар за 2025 на СБХ и личния каталог на автора БТА, БНР, БНТ, Нова ТВ, Евронюз. Няма предишни експертизи
Застраховка	Няма
Оценка	3 500 Евро (проф. Аксиния Джурова, 2024 г.)

Технологичен анализ и изследвания

Технологичният анализ е направен чрез интервю с автора и инфрачервена спектроскопия на проби от боя на картината. Спектроскопията е проведена от проф. г-р Деница Панталеева в лаборатория *Структурен органичен анализ* на Института по органична химия с център по фитохимия, БАН, за да се идентифицира състава на боите. Изследвани са три проби от боята и

една проба от платното на картината с положен грунд. Компонентите в състава на боите са идентифицирани чрез специализирана спектрална база данни за художествени материали, други референтни спектри от наличните в лабораторията и литературни данни.

Резултатите показват рисунък върху фабрично платно с готов грунд. За уплътнение на грунда е нанесен равномерен слой сива акрилна боя. Скицата е направена на място, ескизно, със сух пастел. Живописта е довършена в ателие чрез акрилна техника. Поради несъвместимостта на свързвателите на маслените бои и акрила, велатурите се полагат след пълното изсъхване на основната живопис. Нетипичната смесена авторова техника завършва с маслени велатури, получени чрез разреждане на маслени бои с боров терпентин. Финално живописта се фиксира с фирниз лак. Технологичните изследвания показват и висока степен на екологичност на картината, което потенциално повишава интереса към нея и цената ѝ.

Използван е сух пастел „Rembrandt“ на „Royal Talens“ за скициране на сюжета. Сухите пастели са сред най-прегпочитаните от професионални художници заради изключителна покривност и технологични параметри като висока концентрация на чисти пигменти, интензивни и наситени цветове с отлична светлоустойчивост, фина текстура и средна мекота, позволяващи прецизни детайли, плавни преливания и покрития. Безопасният състав, свободен от тежки метали като кадмий, олово и кобалт ги прави подходящи за продължителна употреба. Благодарение на ниското съдържание на свързващи вещества, тези пастели предлагат ярки и живи цветове, идеални за подчертаване на акценти и художествени ефекти.

Акрилните бои „Daler-Rowney System 3“ са произведени от висококачествени и нетоксични акрилни полимери, служещи за свързващо вещество. То обгръща и слепва пигментните

частици, хомогенизира ги и защитава от разпадане след изсъхване. Като разтворител се използва вода, която е летлива, оставяйки след себе си устойчив и водонепроницаем слой. Боите са с гъста и суха текстура, силна пигментация, плътно покритие и сатенен финиш.

Маслените бои от същия производител са предназначени за професионално приложение поради високо пигментната си концентрация, което гарантира наситени, чисти и добре покривни цветове. Характеризират се с изключителна светлоустойчивост и фина текстура, с равномерна консистенция. По технологични данни от производителя, боите са смлени многократно на тройни валци, което осигурява гладка, маслена текстура и лесно нанасяне на монопигментни цветове.

Боровият терпентин „Talens“ е висококачествен разрегент, предназначен специално за художници, работещи с маслени бои. Произведен от пречистен гестилат от португалска борова смола (gum turpentine), извлечен чрез гестилация. Терпентинът е приложен за разреждане на маслени бои, като ги прави „по-постни“, което е особено полезно при нанасяне на долни слоеве в техниката „мазни върху постни“. Освен това, прилагането на терпентин улеснява нанасянето на боята и създава по-гладки преходи между цветовете.

Сикатив „Talens“ ускорява дълбочинното съхнене на маслените бои. Съдържа метални съединения, разтворени в „white spirit“. Фирниз „Talens“ е лаково покритие за акрилна и маслена основа за матово покритие и бързо съхнене на картината.

Спектралният анализ на кафявата, виолетово-кафявата боя и син маслен пастел показва ивици за калциев карбонат и ивици за органичен материал – при кафявата боя и син пастел най-близко сходство с пчелен восък, при виолетово-кафявата – към естествено остаряло съхливо масло или маслен свързва-тел. Става ясно, че в боите има и протеинов материал от

типа на казеин или животинско лепило (туткал), но категорична идентификация е неприложима.

Пигментите в състава на боите не беше възможно да се установят, поради липсата на отчетливи абсорбии.

Пробата от платното е изследвана от двете ѝ страни – по-светла и по-тъмна повърхност. На светлата страна се откриват ивици, отговарящи на лен, памук и калциев карбонат, а също данни за органичен материал, които показват най-близко сходство с полиакрилатен свързвател. Получените данни може да са индикация, че вероятно присъства и протеинов материал. Анализът на проба на тъмната страна отчита характеристики на алкидна смола.

Изкуствоведска експертиза

Няма светлина без сянка и душевна цялост без несвършенство. Във *Виолетови камъни* намираме двойките „светлина-сянка, добро-зло“, които са противоположности, борещи се за надмощие в душата ни. Терапевтичното въздействие на кавалетните творби Денева разглежда в дисертационния си труд *Арт терапевтът като художник – съвременни тенденции и практики*.³ Стилът на творбата е определен като сюрреализъм. Жанрът е пейзаж, който е съвсем реалистично предаден, но в противовес остава усещане за магия. Картината изобразява река Дунав в мрачен, гъжовен ден, с мистичността, която носи, в компанията на крайбрежни храсти и дървета през есента. Авторово решение е да представи пейзаж в почти монохромна гама с добавено лилаво-сиво.

³ **Денева, Десислава.** *Арт терапевтът като художник – съвременни концепции и практики*. Дисертация за придобиване на ОНС „Доктор“, НХА, Факултет по изящни изкуства, 2019.

Композицията е разположена диагонално. В левия голен ъгъл са изобразени камъни с различен размер. От тях погледът се плъзга към горния десен ъгъл, по ствола на повалено, изсъхнало дърво. На заден план динамиката на формите е застинала хоризонтално, над върховете на ракумента, с акцент на небето по заник. Авторът е избрал да акцентира вниманието с лилава окраска, с умела игра на светлината и сянката. Багрите са положени с подчертани светлосенки, светлината пада отгоре, отляво надясно. Падналото дърво носи композиционен баланс.

Основната част от платното представя есенното крайбрежие на реката, изобразени са дървета и храсти без листа, авторовият избор за окраската е сиво-кафяви, землисти мазки, нежно и ефирно изобразяват природата на крайбрежни храсти и дървета без листа. Цветовете тук са избрани с идеята за импресия на тъга, стуг, мъка дори. Природните елементи са разположени по диагонал на платното – отляво-надясно. По широчината на цялата творба на заден план се вижда река Дунав. На втори заден план са далечните брегове на реката, изобразени в светлосиво и бяло, символ на надеждата. На заден план е небето над реката, отново решено в невъзможен лилав цвят, сюрреалистично избран. Деде е пресъздала тъжното есенно небе с прецизност на фотограф. Вятърът е загатнат, клоните на крайбрежните храсти се пренасят към облаците в небето. Маските са положени леко, ефирно, с върха на четката, знак за внимание към детайлите на платното.

Картината е започната на брега на р. Дунав, по време на пленер с екологична тема. Първоначалните скици са нанесени на място, с пастел, след което е довършена в ателието в София. Хрумването за цветен акцент в диспозиция на застиналата есенна минорна природа е породено от отпадъци. За модели на камъните са използвани смачкани хартиени листа, оцветени в лилаво, пресъздадени на платното.

Реката не спира хода си, символ на време, на мимолетност, тя разказва истории. Авторът изобразява природата както я усеща. Камъните са с реалистична форма и нетипичен цвят. Цветът не е укор, а ремарк, документално отношение към промяната на природата под човешко въздействие. Има вътрешно напрежение, кодирано в контраста между преобладаващата маслено сиво-кафяво-зелена гама и виолетовите петна (камъните и небето). Контрастът е между природата и човека.

Може да се каже, че е налице сюрреалистична окраска – реката и камъните са неестествени като цвят, есенната природа е изобразена реалистично, с реалистични есенни цветове в кафяво-сиво. Разположени в двата диагонала са четири камъка в неестествен лилав цвят, разклонено дърво и крайбрежни храсти без листа. Дадена е нова трактовка на екологичната проблематика.

Финансова оценка

Оценката на художествени произведения, които не са движими културни ценности, представлява становище за стойността и ценността на произведението, валидно за конкретна цел, времеви период и пазар според Закона за независимия оценител. В българските, европейските и международните стандарти за оценяване са посочени три подхода за справедлива пазарна оценка – разходен, приходен и сравнителен.

Приходният подход е основан на възможните приходи от произведението и не е приложен тук.

Разходният изисква остойностяване на всички вложени материали за изработване на произведението. За „Виолетови камъни“ план сметката е представена в Таблица 7. Взети са цени на материалите, валидни към 28.04.2025 г.

	Материал	Бр.	Ед. цена	Общо
1	Платно	1	15,49 лв.	15,49 лв.
2	Комплект бои, аксесоари	1	117,90 лв.	117,90 лв.
3	Статив	1	162,00 лв.	162,00 лв.
4	Статив	1	58,90 лв.	58,90 лв.
5	Акрилна боя	1	172,00 лв.	172,00 лв.
6	Четки	1	6,49 лв.	6,49 лв.
7	Четки	1	26,50 лв.	26,50 лв.
8	Маркер	1	14,99 лв.	14,99 лв.
9	Контур	1	9,19 лв.	9,19 лв.
10	Работен час	70	50,00 лв.	3 500,00 лв.
ОБЩО:				4 083,46 лв.

Таблица 7.
План-сметка
за производс-
тво на
„Виолетови
камъни“
(разходен
подход за
оценка)

Сравнителният подход изисква определяне на цената на художественото произведение чрез сравнение на цени на сходни произведения. В случая цената може да се определи в сравнение с цените на други сходни произведения на същия автор. Творбите на Десислава Денева се търгуват в диапазон от **500 до 5 000 лв.**

Сходни произведения като стил, жанр, техника и използвани материали, размери от други пейзажисти, се търгуват в диапазон от **300 лв. до 10 000 евро**. Ценовият диапазон е изведен чрез сравнение на цени на картини в онлайн магазините на галерия „Ракурси“, галерия „Дипломат“, галерия „Енакор“.

Трети вариант е проследяване на цените, които са обявявани за произведението. При излагане в СБХ 2024 г. – **3 000 лв.** и галерия „Българи“ – **3 500 евро**, оценена от проф. Аксиния Джурова.

Четвърти вариант предполага информация за проявен интерес към картината и готовност да се плати определена цена за нея. При излагането на произведението в галерия „Българи“ между художника и посетител колекционер е договорена цена от **3 000 евро** и е проявен интерес към други картини.

Получените оценки са обобщени в следващата Таблица 8.

Таблица 8. Оценка на „Виолетови камъни“ (сравнителен подход)

Разходен	Сравнителен подход			
	Картини на автора	Подобни, други автори	Цени от изложби	Готовност на клиент
4083,46 лв.	500 – 5 000 лв.	300 лв. – € 5 000	€ 3 500	€ 3 000

Систематизацията на оценките води до аргументирана цена на картината в диапазон **4 083,46 лв. – 6 825 лв.** Разходният подход не отчита художествената уникалност на произведението, както и признатостта на автора. Затова получената стойност приемаме за база, която се надгражда с коефициенти, отразяващи художествена уникалност + 30% от базата и признатост на автора + 20%.

Финансова оценка = оценка по разходен подход (база) + 30% за художествена уникалност + 20% за признатост на автора. Тя води до **финансова оценка на Виолетови камъни, 2023 г., акрил върху платно, 80/80 см, гървена рамка, равна на 6 125 лв.**

Застрахователна стойност

Картината *Виолетови камъни* не е застрахована. Съхранява се в ателието на художника при подходящи условия – на сухо място, поставена вертикално на стилаж, с обезопасителна опаковка, съгласно разпоредбите за пожарна безопасност.

Като застрахователна стойност приемаме финансовата оценка на картината – **6 125 лв.** Картината може да бъде застрахована като част от домашно имущество, в този случай при настъпване на застрахователно събитие ще бъдат обезщетени имуществени щети, причинени от загуби, вкл. широк спектър от събития и опасности, вкл. природни бедствия, битови инциденти, злополука, случайно счупване и увреждания.

Заключение

Обект на оценка и експертиза е пейзажът *Виолетови камъни* от цикъл *Оксиморон* с автор Десислава Денева-Деде, датиран от 2023 г. Темата на картината засяга глобалния проблем за замърсяването на околната среда. Направените технологични изследвания показват висока степен на екологично отговорно съзнание на автора при изработването на произведението. Сам по себе си този факт има потенциал да повиши цената на художественото произведение сред ценители на изкуството и устойчивото развитие. От друга страна, резултатите от технологичните изследвания дават възможност за оптимално съхранение и планиране на бъдещи консервационни и реставрационни намеси – информация, която също има потенциал да повиши цената на произведението. Социализацията или публичността както на автора, така и на картината, дават знак, че съществува обществен и пазарен интерес към изкуството на съвременни талантиливи артисти.

Предложената тук финансова оценка възлиза на **6 125 лв.** Аргументирана е чрез експертиза на произведението и е изведена чрез разходен и сравнителен подход. Тя може да служи при определяне на застрахователната стойност и застраховката на картината.

Четвърта част

Оценка на недвижими културни ценности

ЦЪРКВА
„СВ. УСПЕНИЕ БОГОРОДИЧНО“
с. Долене, община Петрич

Зорница Христова

Зорница Миткова Христова е магистър по изкуствознание от Нов български университет. Студент е на проф. Александър Фол, проф. Иван Маразов и проф. Елка Бакалова. Тя е независим експерт по кул-

турно наследство с дългогодишен професионален опит в консервацията и реставрацията на културни паметници. Интересува се от реставрационни политики и оценка на културни и художествени ценности. Специализира оценка на недвижими културни паметници и религиозно културно наследство.

Ключови гуми:

недвижимо културно наследство, християнско културно наследство, изкуствоведска експертиза, остойносттаване на консервационно-реставрационни дейности, контингентна оценка

Резюме:

Студията представя комплексна експертиза на недвижимо културно наследство със статут на национално богатство – православен храм „Св. Успение Богородично“ в село Долене, община Петрич. Направеният исторически, изкуствоведски и технологичен анализ показва белези на уникален живописен стил, но и необходимост от консервационни и реставрационни дейности.

Приложен е разходен подход за остойносттаване на предложение за конкретни консервационни и реставрационни дейности. Използван е методът на контингентната оценка за оценяване на икономическата, финансова и културна стойност на обекта. Направени са мрежови анализ, анализ на въздействието, анализ на макросредата чрез елементи от метода PESTEL и в резултат са изведени конкретни насоки за стратегическо управление на църквата като недвижимо християнско културно наследство.

Традиционната връзка на българското село с природна среда, историческа съдба и културна приемственост ясно се откроява в облика на село Долене, разположено върху южните склонове на планината Огражден, в центъра на стратегически важен регион. Още през античността оттам преминават пътища, съединяващи вътрешността на Балканския полуостров с Егейско море, осигурявайки търговски, военни и културни връзки с широкия средиземноморски свят, превръщайки региона в своеобразна цивилизационна ос, по която се осъществява обмен на стоки, идеи и духовни ценности, оставили траен отпечатък в историко-културното развитие на Балканите.

В близост до с. Долене, в долината на река Струма, е новооткритият античен град Хераклея Синтика, основан през IV век пр. Хр., както и останките от средновековното укрепление и селище – Самуилова Крепост, където се е състояла историческата Беласишка битка през 1014 г. Има данни, че през XVI–XIX век западно от Петрич, в землището на с. Долене, е провеждан Долянски панаир, утвърден като един от най-големите в европейските владения на Османската империя.

По времето на изграждането на храма, с. Долене е в икономически разцвет и жителите му са отделили големи средства за строежа на новата църква, за което съдим по големината на парцела на храма, на бързото му завършване – иконостасът е

изписан през 1874 г., година след построяването на храма според надпис на иконата на дяконската двер; великолепието на полихромната украса на гърбените части; високото майсторство на иконописците на иконостаса и пищната барокова стенописна украса.

Тъй като селото е на стръмен терен, е изравнена голяма площадка за строежа на храма и околното пространство в двора, за удобство на свещенослужителите и миряните, за провеждане на църковни празници и треби.

Сградата е обширна, висока, възрожденски тип, трикорабна псевдобазилика с открита галерия, обхващаща половината фасада от юг и цялата западна. Изградена е от дебел, каменен градеж с незасводен покрив. Имало е и малка камбанария с гървена конструкция. Църквата е основен гробищен храм до днес.

През 2018 г. започва частно начинание за възраждане на с. Долене. Целта е да се възстанови и селото, да се запази историята и автентичността му, да се превърне в екологично туристическо селище. Богатата флорална стенописна украса на църквата вдъхновява идеята за облагородяването на селото с голямо количество едногодишни цветя и многогодишни насаждения, които оформят днешния му атрактивен облик.

Идентификация на обекта

Църква *Св. Успение Богородично* в с. Долене е паметник на културата с временен статут на недвижима културна ценност от национално значение в обхвата и режимите по опазване и закрила на културното наследство на България. Статутът на църквата е даден заради високото майсторство и уникалността в изработката на художествената украса. Потвърден е от: Национален публичен регистър на недвижимите културни ценности на Национален институт за недвижимо културно наследство (НИНКН); Списък на недвижимите културни

ценности на територията на община Петрич, съгласно ЗКН; Архив на Исторически музей Петрич, на Македонско гругество „Вардар“, Благоевград, ВМРО – частично проучени.

Други източници, които не са използвани, са архивите на община Петрич, Регионален музей Благоевград, Архиепископото намествничество в Петрич, Неврокопската Св. Митрополия, Службата по вписванията на община Петрич.

Паспорт на обекта

Наименование	Храм Св. Успение Богородично
Най-старо известно	Храм „Св. Богородица“
По предоставен статут	Храм „Св. Богородица“
Обществено известно	Църква „Св. Богородица“ в с. Долене
Местоположение	
Област	Благоевград
Община	Петрич
Район	Липсват данни,
Парцел/УПИ/ПИ	подлежи на проучване
Планоснимачен	
Населено място	с. Долене
Махала / местност	
Идентификатор по КККР	Липсват данни,
Отдел №, Подотдел №	подлежи на проучване
Архивен план	
Действащ план	
Експертизи и консервационно-реставрационна история	
Експертизи	Няма данни преди настоящата
Консервационно-реставрационни, ремонтни, строителни дейности	Липсват официални данни след обявяване на храма за паметник на културата. Неправомерна подмяна на покрив.

Актове за юридическа защита

Документ за представяне на статут - предстоящ	
Декларационни актове	Списък от 12.1975 г. (деклариран) Писмо № 2213 / 16.06.1980 г. (предстои безсрочна, законна процедура по издирване, представяне пред Съвет за опазване на паметниците на културата, обсъждане по Наредба №5/2019)
Вид на НКЦ (национална културна ценност)	
Област	Художествена (чл. 47, ЗКН)
Пространствена структура и териториален обхват	Единична / групова (чл. 48, ЗКН)
Категория на НКЦ	
Списък от 12.1975	Неуточнена (липсват данни)
Писмо № 2213/16.06.1980	Първа група (предварителна категория „национално значение“)
Собственост	
Управление	Юридическо лице БПЦ – БП,
Стопанисване	Архиерейско наместничество, Петрич
Наказателноправна защита	
Разположение в защитени територии	Наказателен кодекс, чл. 277а, 278б, чл. 330, ал. 2, т. 3
	Неприложимо

Изображение 11. Екстериор на църква „Св. Успение Богородично“

Изкуствоведска експертиза

Архитектура

Църквата *Св. Успение Богородично* е голяма, трикорабна, едноапсидна псевдобазилика с правоъгълен план и трискатен покрив. От изток е изградена апсидната конха. Отвън има откритата галерия, обхващаща по-голямата част от западната и южната фасада, повдигната от гворното ниво с по няколко стъпала, оградена с нисък, зиган каменен парапет. Над него са позиционирани гървени колони, поддържащи гървена конструкция без обшивка, покрита с керемиди. Галерията е по-ниска от височината на храма.

От юг има допълнителна постройка за нуждите на духовенството – малка, с квадратен план, изградена от печена единична тухла покрита с варова мазилка. Има гървена врата от запад и прозорец от юг. Сградата е в тежко конструктивно състояние, категорично не е част от оригинала и вероятно е построена нерегламентирано.

На северозападния ъгъл на сградата под или долепена непосредствено до открития нартекс има още една малка сграда с квадратен план, използвана за целите на духовенството. Тя е поддържана, новопостроена или ремонтирана, видимо от използваните съвременни материали.

В протоколите на Национален институт за паметниците на културата (днес НИНKH) и Енциклопедия *Пирински край*,⁵⁵ към датата на предложението за получаване на статут, описаните две помощни постройки липсват, което поставя под въпрос законността им.

⁵⁵ **Христов, Христо** (и кол. ред.). *Пирински край. Енциклопедия. Том I.* Благоевград: Редакция „Енциклопедия“, 1995, с. 283.

Изображение 12.
Интериор на църква „Св. Успение Богородично“, с. Долене.
© Зорница Христова, фотографии на храма, 2025

Фасадата на църквата, освен под колонадата, е покрита с неколкослойна Варна багана, под която се вижда градежа с изд-раскана в хоросана, ограждаща камъните украса. В откритата галерия, въпреки многослойните варови напластявания и бои по цокъла, се вижда дебела мазилка. Препоръчваме проучване за наличие на стенопис по западната фасада и около южната врата.

В средата на западната фасада има входна врата с малка патронна сцена в арковидна ниша. На южната стена е използваемия вход на църквата. И двете врати са видимо оригинални, покрити с многослойни напластявания от блажни бои. Прозорците са високо разположени както следва: три малки правоъгълни прозореца от север, с видимо оригинална томирана дограма и единично стъкло, и шест – от юг. На изток, в триумфалната арка, над конхата има типичен овален прозорец и същият огледално на него на запад. И двата са видимо оригинални.

Покривът и този на екзонартекса са съвременни, с нови керемиди. Конструкцията на екзонартекса е претоварена от новите керемиди, които вероятно са по-тежки от оригиналните. Възможно е подобен проблем да има и при основния покрив, където се виждат конструктивни пукнатини вследствие на голяма тежест по колонадата.

Вътрешното пространство на църквата е разделено на три успоредни кораба, покрити с плоски тавани и разделени от колонада с по пет колони. Централният таван е по-висок от другите два. От запад има гървена кобилично извита емпория с висок парапет, затворен с харемлък, към който води тясно гървено стълбище в северозападния ъгъл на сградата. Между колоните на корабите и покрай северната и южна стени има столове за богомолците. На каноничните си места в централния кораб, около едната колона има гървен, полихромиян амвон, владишки трон и анелой. Непосредствено под амвона има проскинитарий за свободностояща икона.

Подът е с неоригинално покритие тип шлайфана мозайка, полагана вероятно в социалистическия период на страната.

Художествена украса

Иконографската програма на храмовете се изгражда по многовековно утвърждаван, изключително строг, каноничен принцип, който е спазен и в църква „Св. Успение Богородично“. В региона е установен принцип на полихромната украса на ордера в храмовете, който следва каноничното изписване от изток на запад и отгоре надолу. Украсата спира над източните и западни стени, което може да се дължи на:

- ♦ Ограниченост на средствата на миряните и църквата – в други епохи и в други региони украсяването на храмовете спира дотам, докъдето са стигали средствата;
- ♦ Възприет модел на изписване – само във височината е характерен за региона – сходна е иконографската схема на интериора на Чуриловския манастир;
- ♦ Разрушения или замърсявания на стенописите, „измазване“ или варосване на стените с цел „подновяване“ на църквата за храмов празник.

Иконографската схема започва от олтара. В триумфалната арка над иконостасната преграда, разделена на две половини от олтарния прозорец и видна от кораба, е сцената *Благовещение на Пресвета Богородица*.

Под нея, в олтарната конха, в проскомидийната ниша и в ризницата няма изображения. Вероятно декоративната украса е слизала под сцената – виден е недобре отсеченият край на варната багана, който покрива частично долния ръб на сцената.

В централния кораб таванът е гърбен, полихромиран, касетиран на сложни ромбовидни форми с резбовани летви. Разделен е на три части, различно украсени резбено и цветово. В центъра на западната част има централна розета, в която е

закачен полюлеят. В централната част има голямо, допоясно изображение на Иисус Христос Вседържител благославящ, гържащ разтворено евангелие, с позлатена украса по ръба на хитона и омофора. Около него са изобразени осем ангели – Престоли, вписани в полуокръжности.

Ангелите Престоли са често изобразявани в храма. Решението е продиктувано от Вярата, че ангелите са *духове служебни, провождани да служат на ония, които ще наследят спасение* (Евр. 1:14). Св. Дионисий Ареопагит описва три йерархии на ангелските чинове – висша, средна и низша, всяка с три чина. Във висшата са Серафими, Херувими и Престоли. Престолите са изобразени с по две крила и човешко, персонализирано лице с две очи, за разлика от типичните им изображения като крилати, с много очи. Съдим, че са ангели Престоли по мястото им в ордера, съответстващо на Светото писание и литургията.

Цветната украса продължава на таваните на страничните кораби – гървени, полихромирани, богато украсени касетиранни, без резбена украса на летвите, завършващи с бордюри с интересна геометрична орнаментация.

Иисус Христос е изобразен в центъра на тавана на основния кораб в медальон. Мястото е избрано като заместващо отсъстващият зенит на купол. Поради липса на архитектурната структура на купола, в холкела и най-близо до олтара, в спандела над арките на колонадата (който своеобразно носи тежестта на покрива – небето) са изобразени в медальони с богато украсени корони и гържащи разгърнати свитъци старозаветните отци Св. Цар и пророк Давид и Св. Цар Соломон. В сходни медальони допоясно са изобразени и четиримата евангелисти в човешкото си проявление, заедно със своите символи – телец, архангел, орел и лъв (Изображение 13, следваща страница).

Изображение 13. Стенописна украса

За да бъдат символно отделени царете от евангелистите, между медальоните им е изобразен по един шесткрил Серафим, а между изображенията на евангелистите и над олтарната преграда – ангели Престоли. На западната стена, над емпорията, огледално на сцената *Благовещение*, от двете страни на прозорчето е сътворението на света. Изобразен е пейзаж и персонификации на слънцето и луната.

Голям интерес в полихромната украса на таваните, иконостаса и стенописите представлява изключително богатата декоративна украса, доминираща над останалите изображения. Лозницата във фриза между тавана и холкела символизира Христос, който в духовен смисъл подкрепя (или поддържа) и подхранва вярващите в Него. Симвολизира и родословното дърво Иисусово. Тълкува се и като растение, в което тялото е Бог – Отец, а пръчките са апостолите. Символ е на плодородие

и благополучие в материален или духовен смисъл. Метафора за Вярващите – израелският народ пр. Хр. или Църквата сл. Хр. Метафора за първородния грях като източник на всяко нечестие и бунтарство в човешките сърца.⁵⁶

Останалата огромна част от украсата изобразява цветя. С изключение на розата (в случая трендафил) в православната писмена и изобразителна традиция цветята често се тълкуват като различни треви и символизируют многобройност или огромно изобилие, тленността на хората, съживителните Божии благословения.⁵⁷

От всички видове цветя розата е най-често изобразена в храма. Вероятно тя е символ на Св. Богородица от иконографията на Св. Богородица Неувяхващ цвят – Неувяхваща роза – сюжет, създаден през XVII век на Атон.

Богатата флорална украса се вие на гирлянди по колоната, по граперии на иконостаса и над холкела, в ъглите на медальоните на тавана. Цветята са събрани в китки, букети. Вързани са с панделки, сложени са във вази, изобразяват венци с формата на паната по гървената полихромия, има ги в грехите на архангелите на страничните иконостасни дъвери, по парапета на емпорията, част от тях са от неопределен вид, друга може да се причисли към местните видове.

Цветната тема изобилства толкова силно, че останалите елементи на украсата са загледан план. Освен че е богата и сюжетно нетипична, тя е изпълнена с високо художествено майсторство. Цветята са изрисувани със смели, живописни удари на четката, на прима виста, почти импресионалистично. Няма видима копирка освен за шаблона за структурата

⁵⁶ **Шиваров, Николай.** *Речник на библейските символи.* София: „Нов човек“, с. 111 – 112.

⁵⁷ Пак там, с. 200 – 214.

на разположението. Драпериите са с ресни и в богати живописно преливащи цветове. Около гирляндите се усукват панделки и ленти.

Цветната тема, драпериите и геометричните елементи, украсите по капителите заедно с имитацията на златни рамки на медальоните с изображенията на светци, категоризират украсата като барокова. Интересно е, че ако сравним бароковите елементи в някои частни къщи в Коприушица, Трявна, Банско и гр., където зографи са опитвали да наподобят западноевропейски образци, не можем да открием сходства. Там декоративните композиции са силно статични и нямат „живописния“ характер и умелостта на майстора от църквата в с. Долене. Богатата декоративност и подобрите цветове намират аналог в цветната ренесансова и барокова майолика от Испания и Италия. Вдъхновението на майстора, а защо не и школовката, може да идва и от далечни земи.

Иконостасът е голям (10x8 м), таблен, комбиниран с резбени елементи. Богато украсен с флорални, полихромни композиции, успоредно с резбени многоцветни елементи с позлата и посребряване. Има резбена, позлатена и изписана царска гвер, кръжила, а под богатата венчилка с рипиди и разпятие има резбовано и позлатено слънце. Таблата под царския ред са украсени богато с мотиви на цветя във вази, поставени върху масички, покрити с многоцветни драпери и ресни. Над тях се намира царският ред с 10 икони с изключително майсторско изпълнение. Иконите са традиционно, строго канонично, скъпо изработени, с позлата, със златни, богати, велатурни орнаменти по одеждите и изключително фини орнаменти върху позлатите в нимбовете, короните, на ръкавите, по броните и гр. Надписите са вписани в кръгли, украсени медальони с високо калиграфско умение. Цветовете са канонични, но ярки, богати, с велатури и разбелки, което им придава ренесансов вид. Всички

икони са изработени върху правоъгълни дъски, но в тях са вписани овални медальони, оградени с позлатена лента. В ъглите на всички са изобразени китки от червени рози и други цветя.

Апостолският и празничен ред съдържа 26 икони. Една от оригиналните липсва и е заменена с дъска. Под всяка икона на царския ред има по една малка, окачена на метална шина целувателна икона, дублираща сюжета на горната. Двете странични двери са с изображения на архангели в цял ръст.

Иконата на Св. Стефан е изцяло надживописвана неправомерно с изцяло ново изображение, изпълнено с маслена техника. Под него е възможно да е запазена оригиналната икона. Надживописан е само овала, а цветята в ъглите са оставени, по което съдим, че отгоду има оригинална икона. Иконата на Св. Стефан е била част от ремонта, който е направен в недалечното минало. (Снимка на иконата – Изображение 15).

Завесата зад царската двер е с допоясно, маслено изображение на Христос Велик Архидерей, върху платно.

Проскинитарият, анелоят и владишкият трон са дървени, полихромирани, в сходно състояние и в стила на иконостаса.

Изображение 14. Царски икони – Богородица с Младенеца, Христос Пантократор, Св. Йоан Кръстител

Чудотворната икона е поставена на проскинитарий. Тя е различна стилово и видимо по-стара от иконографската система на храма, което отговаря на описанието, че е била пренасяна от жителите на селото при преместванията на населеното място от по-стари храмове. Сюжетът ѝ е *Св. Успение Богородично*, откъдето вероятно е името на храма. Често жителите на дадено селище са имали свой светец покровител, на чийто храмов празник са организирали събори и курбани.

Патронната икона над западния вход е Св. Богородица Умиление, не иконата, съответстваща на храмовия празник Успение. Тя е върху груба мазилка, с добър рисунък. Колоритът е избледнял.

Строгата каноничност на иконите, сравнена с декоративната украса, ни води към извода, че зографите са двама напълно различни човека или стенописната и украсата по полихромията извън иконостаса са извършени от две напълно различни художествени групи или ателиета. Внимателният анализ на изображенията показва стилови сходства, както и интересно привнасяне на живописните цветя в иконите, видими предимно в одеждите на архангелите и в китките в ъглите на

Изображение 15. Икони и Кръст (*Чудотворна Св. Успение Богородично; Слънце, Венчилка, Разпятие с рипиди; Надживописвана икона на Св.*

иконите от царския рег. Възможно е предположението, че цялата вътрешна украса на храма е изработена от една и съща група художници, добре школувана, с разпознаваем собствен стил, която следва да бъде допълнително проучена.

На няколко места в църквата са разположени гърворезбени, полихромирани, скулптурни изображения на гълъби като

метафора на кротката и нежна природа на вярващите в Христос, прегобраз на Христовата жертва на Голгота, символ на Св. Дух, изразяващ Неговата чиста, нежна и чувствителна природа, метонимия на дълбока скръб, символ на мързел и безгрижие, и на завръщането на Господ.⁵⁸

Технологични изследвания

На място е направен мониторинг на състоянието на храм *Св. Успение Богородично* в с. Долене, състоящ се от двукратен, внимателен външен и вътрешен оглед, прецизно измерване и фотографско заснемане. Уточнени са бъдещи технико-технологични операции и решения за всяка от тях. Благодарение на фирма за консервация и реставрация на художествени ценности *Еврорест 2002* ЕООД е дадена примерна количествено-стойностна пазарна цена за всички операции.

Свалени са 5 броя проби от основни пигменти и от мазилки. Те не са обработени лабораторно. Резултатите биха послужили като база за сравнение с образци от други храмове в околността, за установяване на сходства на авторството и за прецизиране на технико-технологично предложение за консервационно-реставраторска работа (КРР).

⁵⁸ Пак там, с. 63 – 64.

В следващ етап на изследването може да се вземат проби от полихроммираната гървесина. Използваните свързватели в полихромията на гървесината са с маслени съставки. Технико-технологичният процес е изпълнен качествено, тъй като няма типичните за този тип живопис набирание и разкъсване на живописния слой и в резултат – нарушена повърхност, струпеи, кракелюри. Вероятно не е използвано лаково покритие, защото липсва остаряване и цветовете са ярки и чисти. Пигментите не са твърде избледнели и колоритът е сравнително запазен. Не се забелязва голямо натрупване на восъци и сажди.

На места има следи от отстранени течове. На тавана в централния кораб, точно над изображението на Иисус Христос и ангелите, е имало голям, продължителен теч, което е довело до сериозно увреждане, гниене и загуба на оригинален субстрат не само на полихромията, но и на гървесината. Имало е и течове в страничните кораби и над емпорията, чиито поражения видимо са ремонтирани непрофесионално и неправомерно. По иконостаса има следи от износване от употреба. Подиконните табла са увредени от миене и мокрене на пода без внимание към живописата и гървесината, на места има изгнили и нацърбени елементи, отчупвания и механични наранявания.

Голямо увреждане по таблените части е нанесъл монтажът на външна електрическа система, която захранва електрически кандила пред всяка икона от царския рег. Системата е повредена, вероятно изгоряла, за монтажа ѝ са пробивани дупки и е прикрепена с винтове върху полихромията. Виждат се нагарения и опушвания около връзките на кабелите. Видимо електрическата система е опасна за посетителите и ползвателите на храма и е пожароопасна! На места се забелязват разсъхвания, цепнатини, отделяне на резбените елементи от таблата, замърсявания, следи от непрофесионално почистване, окадявана и др.

Иконите са в сравнително добро общо състояние, но се забелязват типичните набирания и разкъсване целостта на лаковия слой – струпеи, кракелюри, както и промяна на маслено-смолните лакове (стареене, потъмняване). Зацапани са с прах, восъци, масла, сажди. На места се наблюдава нарушаване целостта на лаковото покритие. Особен проблем при иконите е сложната живописна техника, чрез която се изградени като живопис – изключително фина лазирна живопис върху позлата. Двете странични двери имат механични повреди в долната си част, подобни на подиконните пана.

Иконата на Св. Стефан е била част от ремонт, надживописвана е, необходимо е да се разкрие оригиналната икона.

Въпреки липсата на сведения към момента, видимо е, че храмът е претърпял ремонт в миналото. Положена е шлайфана мозайка на пода, чиято изработка е възможно силно да е допринесла за уврежданията по долната част на иконостаса. Таваните са ремонтирани на места и е видим опитът да се направи нещо като цветна реинтеграция, посредством грубо нанасяне на боя. По стените има многослойни варни багани, които покриват краищата на изображенията, има варни пръски и зацапвания по живописната украса. Неполихромираната гървесина е боядисана с блажни бои и е рисувана с имитация на флагомер, типична за 70-те години на миналия век, когато вероятно е прекарано и електричеството. Височината на образите в централния кораб и липсата на теренни изследвания, не позволяват категорично твърдение, но видимо има художническо надживописване на целите медальони в централния кораб и частично – на изображението на Христос Вседържител на тавана и по някои ангели. Тези намеси вероятно са на група художници от Петрич по време на споменатия голям ремонт. Статутът на обекта поставя под въпрос законността на процедурата.

Парапетът и харемлъкът на емпорията са изцяло отгелени от северната стена.

На няколко места има видими дълбоки пукнатини, които при първоначален оглед изглеждат конструктивни. Външно сградата няма видими конструктивни проблеми. Вътрешните пукнатини и местата им показват, че те са резултат от слягане, т.е. нямат замърсеността, която се придобива с времето. Твърде вероятно е подмяната на покрива в ново време, да е натоварила повече от оригинала носещите елементи и да са се получили пукнатини. Това е видимо при конструкцията на покрива на откритата галерия.

Подход и методи за финансово и застрахователна оценка

При оценката на храм *Св. Успение Богородично* като негивим културен паметник, могат да се приложат следните оценителски подходи и методи: разходен подход (разходи за консервация, реставрация и адаптация); приходен (възможни приходи); метод на контингентната оценка (CVM); оценка на въздействието, мрежови анализ на църквата; анализ на пазарния и търговски контекст, PESTEL анализ.

Приложение на разходен подход за устойчивостяване на предложението за консервационно-реставрационни намеси

Изготвянето на технологично предложение за консервационно-реставрационни намеси и неговото съгласуване от НИНКН включва:

- ♦ Технологични изследвания;
- ♦ Пълна графична и фотодокументация;

- ♦ 3D дигитален модел, с цел по-качествено документиране на обекта;
- ♦ Проектиране на нова ВиК и електрическа инсталации, околното пространство, система за мълниезащита (по настоящем липсва) и гр.
- ♦ Количествено-стойностна сметка на проекта, разработена въз основа на разходен подход.

Консервационно-реставрационните намеси целят експониране интериора на църквата в максимално близък до първоначалния замисъл на майсторите от епохата на зрялото Възраждане. Необходими са консервационно-реставрационни действия за полихромизираната дървесина и позлата, иконите, стенописната украса.

Полихромизирана дървесина и позлата

Иконостас, тавани, проскинитария, владишки трон, авон.

Частично укрепване, където е необходимо използване на акрилни лепила и осъществяване / възстановяване на връзката: живопис – носеща основа (грунд – дърво).

Конструктивни намеси – възстановяване на връзки между разслояване на дървената основа (люнети) и дървени вставки в зоната на пукнатини и липсващи елементи и детайли.

Изображение 16. Състояние на полихромизираната дървесина

Отстраняване на деструктирало потъмняло и почерняло лаково покритие, както и повърхностните замърсявания с цел максимално извеждане на оригиналните колоритни стойности на живописата и позлатата. Постига се с органични разтворители в строго определен състав за всеки конкретен случай, с пълен контрол върху процеса.

Китване, където е необходимо (зони със загуби на живопис), с цел колоритна реинтеграция – акрилови китове.

Ретуш – частична колоритна реинтеграция.

Частично препозлатяване – в зони със загуба на позлата и в зоните на реконструкциите.

Полагане на ново покритие – восъчно-дамарен лак.

Стенописна украса в интериор и екстериор

Предложението да бъдат реставрирани и консервирани стенописите включва носещите колони в интериора, които са с гървена основа, покрита с мазилка и технологично отговарят на изпълнението на стенописите.

Частично укрепване структурата на полихромията и връзката и с грундовите мазилки.

Почистване на повърхностите от замърсявания с цел максимално извеждане на оригиналните колоритни стойности на живописата.

Изображение 17. Състояние на стенописната украса

Стабилизация на връзката между грундовите мазилки и основата.

Запълване на разрушенията (китване).

Колоритна реинтеграция.

Сондажни проби: Вътре – северна и южна стена, в конхата на апсидата; Вън – на западната и южна стена, където се предполага наличие на стенописи.

Икони

Основен проблем при консервацията и реставрацията на иконите е сложната техника, в която се изградени като живопис – лазирна живопис върху позлата. Поради сложността на техниката, е необходима прецизна консервационно-реставрационна намеса, налагаща отделна програма за всяка икона.

Препоръка за изследвания и анализи

Предлага се, в процеса на атрибуция и установяване на най-подходящата технология за консервационно-реставрационни намеси, да се проведат на място спектроскопски и мултиспектрални изследвания, микроскопски и други физикохимични анализи на събраните проби за установяване на химичния състав на пигментите и свързващите вещества. Възможно е да се използва спектрометър Agilent / Cary 60, поради негеструктивния му характер; RGB – 1002 преносим цветен анализатор за спектрален анализ по RGB, който определя цвета от пробата, да се изработят мултиспектрални изображения, за откриване на невидими слоеве, подживопис, ретуш.

Дигитализация и дигитален архив

В рамките на съвременните практики за опазване на културното наследство е редно да се реализира проект за дигитализация на обекта и да се създаде дигитален архив на църквата.

Проектът включва заснемане и виртуална реконструкция на интериора и екстериора на храма посредством платформа за създаване на висококачествени 3D виртуални турове – Matterport или подобна. Matterport осигурява и достъп до културни обекти на широка аудитория, вкл. лица, които по обективни причини не могат да посещават културни паметници.

За да се гарантира висока степен на детайлност, визуална чистота и реалистично възпроизвеждане на пространството, заснемането ще се осъществи с професионална 3D 360° 4K HDR камера, предоставяща резолюция от 134 мегапиксела от всяка станция на сканиране. Резултатът ще представлява научно и визуално ценен дигитален артефакт, който ще допринесе за опазването на културната идентичност на региона и за бъдещи изследователски и образователни цели.

Ориентировъчна количествено-стойностна сметка за консервационно-реставрационни дейности на църква „Св. Успение Богородично“

По предварителни калкулации, пълната консервация и реставрация на сградата се ориентира около половин милион лева, което е непосилно за архиерейското наместничество към момента. С правилно изработена стратегия за набиране на средства (от дарения от провеждана кампания извън селото, от продажба на свещи, икони, църковни предмети и сувенири и от дарения на посетители, от местната община или с директно финансиране от МК и самоучастие от собственика), разпределена за няколко години, разходите могат да бъдат покрити.

При нежелание от представителя на собственика или при неразбирателство между БПЦ и частната инициатива „Долене“, храмът може да не бъде поверяван повече на инициативата за ежедневното клисарско стопанисване, да бъде затворен през по-голямата част от годината за посетители и да се

лиши от потенциално постъпване на средства за КРР, основно необходимо за поддържането на живота на храма. Препоръчително е, за да се избегнат подобни проблеми, да се изготви стратегически план за управление, с описани стъпки по години, който да бъде одобрен от БПЦ и изпълняван. Насоки за разгръщане на подобен инструмент за управление на религиозния паметник са представени в приложение тук.

Таблица 9. План-сметка за КРР в църква Св. Успение Богородично

№	Обект	Бр.	Цена	Общо
I	Полихромирана гървесина, икони			
1.	Иконостас с позлата (демонтирани икони)		М.2	39440 лв.
2.	Кръст на венчилка	1		1224 лв.
3.	Икони царски ред и проскинитарий	11		20900 лв.
4.	Икони апостолски ред и авторско копие на липсваща икона	21 1	400	11550 лв. 400 лв.
5.	Малки целувателни икони	10		2800 лв.
6.	Врати иконостас			
6.1	Царска гвер	1		3800 лв.
6.2	Дяконски гвери	2		6200 лв.
7.	Проскинитарий	1		4080 лв.
8.	Амвон			
9.	Парапет емпория и харемлък		М.2	11560 лв.
10.	Владишки трон		М.2	3400 лв.
11.	Анелой		М.2	680 лв.
12.	Касетираны тавани		М.2	134640 лв.
13.	Тавани западен вход и облицовка стълбище		М.2	32155 лв.
II	Неполихромирана гървесина			
1.	Гръб иконостас и гърбове икони		М.2	3886 лв.
2.	Под емпория		М.2	2295 лв.
3.	Парапети емпория		М.2	504 лв.
4.	Столове (тониране)		М.2	1740 лв.
5.	Врати		М.2	324 лв.
III	Стенопис			
1.	Колони		М.2	46800 лв.
2.	Аркада северен и южен кораб, гъзи между колони и под емпория, декоративен фриз, живопис над емпория, сцена „Благовещение“		М.2	81200 лв.

3.	Христос Пантократор на тавана (Вероятно надживописване)	М.2	2000 лв.	
IV	Други дейности			
1.	Подмяна на прозоречни дограми по зададен оригинал	11	480	5280 лв.
2.	Премахване окабеляване – иконостас	15 м.	4.00	60 лв.
3.	Изкуствоведско проучване	1	4000	4000 лв.
4.	Сондажни проби (интериор) – за наличие на живопис			700 лв.
5.	Сондажни проби в екстериор за наличие на живопис			500 лв.
	ВСИЧКО		426 878 лв.	

Метод на контингентната оценка (CVM Contingent Valuation Method)

CVM (contingent valuation method) – метод за контингентна оценка на непарични ползи, който се използва в икономиката на околната среда и който би било удачно да бъде приложен в бъдеще за окончателното оформяне на Стратегически план за управление на храм *Св. Успение Богородично*, с. Долене, община Петрич. Разглеждането на оценката на Храм *Св. Успение Богородично* в село Долене, трябва да става в контекста и както на самостоятелно съществуваща сграда с религиозен характер, така и във връзката и с бизнес инициативата „Долене“, тъй като понастоящем тя е неразривно свързана с храма и е изградила бизнес концепцията си около него, но ползите от инициативата за бъдещото съхранение на църквата като културна и художествена ценност зависи и би имало голяма полза от съществуването на туристическия продукт *Долене*.

CVM метода включва оценяване на готовността на потребителите да платят за специфични стоки или услуги, които не се търгуват на пазара. Метафорично значение може да се разглежда и като начин за оценка на стойността на нещо въз основа на егзистичните или социални очаквания на хората, което е използвано при вземането на политически или

икономически решения.⁵⁹ CVM изяснява няколко стойности, които са напълно приложими към културните ценности и паметници: стойност на съществуване; опционна; образователна; престижна; дарителска; непряката стойност на културните блага, декомпозирана на естетическа, духовна, социална, историческа, символична и автентична стойност, както и допълнената към тях стойност на национална идентичност, определена като *усещането да си българин*.⁶⁰

Мрежови анализ и оценка на въздействието

Църквата *Св. Успение Богородично* в село Долене представява културен и духовен център с потенциал за активиране на икономическа и социална стойност чрез устойчив туризъм, като същевременно бизнес инициативата може да помогне да се генерират средствата за документирането, консервирането, реставрирането и съхранението на храма. Бизнес инициативата *Село Долене*, съчетаваща туристическа услуга, кафене, магазин за цветя и сувенири и ресторант, предлага уникална възможност за изграждане на локална мрежа от взаимосвързани обекти и дейности, поставяйки църквата като централна точка в тази система. Настоящият мрежови анализ цели да идентифицира ключовите връзки, възможности за синергия и стратегически подходи за развитие на устойчиво туристическо преживяване, базирано на културно-историческото и емоционално значение на храма. Църквата е не само религиозен

⁵⁹ **Ножаров, Щерьо.** Икономическата категория „стойност“ при престъпленията, свързани с нарушаване на митническия режим. – В: *Проблеми на законодателството и правоприлагането, свързани с развитието на бизнеса в Р България и Европа*. Том II. София: ИК-УНСС, 2015, с. 271 – 276.

⁶⁰ Пак там.

паметник, а и активен мрежов възел с огромен потенциал за културно-туристическа регенерация. Чрез стратегическо интегриране в бизнес инициативата Село Долене, храмът може да се превърне в катализатор за устойчиво развитие, културна идентичност и икономическо оживление на региона. Мрежовият подход осигурява холистично разбиране и платформа за растеж, базирана на смисъл и споделена стойност.

Мрежовият анализ се базира на идентификацията на възли (nodes) и връзки (edges) между основни компоненти на инициативата. Възлите са: Църквата *Св. Успение Богородично*; Туристическата обиколка на селото; Кафене *Долене*; Магазинът за цветя и сувенири; Ресторантът; Ежегодното цветно засаждане; Посетители и туристически агенции; Местна общност и доброволци; Исторически културни институции.

Анализът използва квалифицирано описание на връзките между възлите, като се разглеждат поток от посетители, споделени ресурси, комуникационни канали, символни значения и икономически взаимоотношения.

Църквата *Св. Успение Богородично* изпълнява роля на централен културен и символен възел в мрежата. Нейната стенописна украса с цветя е визуален и концептуален мост към други мрежови възли.

Ежегодното засаждане на цветя в селото черпи вдъхновение от флоралната иконография в храма, засилвайки естетическото и емоционалното изживяване на посетителите.

Магазинът за цветя и сувенири разширява символиката на храма в материална форма – чрез картички, текстил с мотиви от стенописите, семена на местни растения и др.

Туристическата обиколка започва или завършва в църквата, което засилва логистичното ѝ и духовно значение като отправна точка за преживяване.

Кафенето и ресторантът, чрез имената на продуктите (напр. *Богородични билки, Цветна пита*), пренасят храмовата символика в гастрономията и сетивното възприятие.

Църквата генерира многопосочни връзки. Културни – с училища, художници, реставратори и екскурзоводи. Икономически – с производители на цветя и рекламни материали. Социални – с местни доброволци за засаждането на цветя, организацията на празници и поддръжка на района. Маркетингови – използване на църковната иконография и историята на храма в рекламни материали, брошури и социални мрежи.

Мрежовата структура създава ефект на взаимно подсилване. Увеличеният интерес към църквата води до по-голям поток от туристи към другите обекти. Цветната инициатива подобрява визуалния облик на селото и насърчава общностна ангажираност. Централната роля на храма създава усещане за автентичност и духовност, което отличава село Долене от други туристически дестинации.

Пазарен и търговски контекст – фактори за финансовата оценка

Храмът изпълнява две функции – богослужебна и културно-образователна. Всеки ден е отворен за богомолци, има свещи, правят се списъци за заупокойна молитва и молитва за здраве. Заплащането на свещите и тревите е доброволно от посетителите. Със средствата разполага собственикът.

Храмът е включен в туристическа обиколка на частна инициатива *Долене 1570*. Инициативата включва няколко туристически частни обекта, като кафене, ресторант, магазин за сувенири, цветя и билки и няколко частни сгради с проект за ремонт и преустройство, собственост на г-н Стефан Липийски. Предлага платени туристически обиколки в селото с гид. Поддръжката на туристическите обекти, теренът на селото,

обществените пространства, улиците и алеите, терасиращите дувари, настилките, озеленяването и почистването се организира в рамките на инициатива *Долене 1570*. Храм *Св. Успение Богородично* е голяма част от въдъхновението на собственика за развиването на туристическия му продукт.

Инициатива *Долене 1570* предлага най-търсения продукт на българския пазар – краткосрочните пътувания. При намаляване на потребителските доходи, вероятността приходите да се променят е незначителна, тъй като разходът за посещение на селото е малък поради егнoдневноната програма която предлага. Селото може да бъде посетено и единствения разход да бъде за транспорт, без екскурзоводска беседа и посещение на заведенията и сувенирните магазини.

Входът на *Св. Успение Богородично* е свободен. Но посещението на църквата предполага приходи от дарения, свещи и треби. В храма има икона *Св. Успение на Пресвета Богородица*, която местните легенди определят като чудотворна и е пренасяна от жителите на селото през вековете. Такъв тип чудотворни предмети генерират специални посещения и приходи. Популярността на чудотворните икони би се увеличавала, особено при влошаване на икономическата обстановка.

Според г-н Стефан Липийски – възстановителят на село Долене, през април 2025 г. е имало дни с 4 000 посетители. В селото няма туристическа леглова база и текучеството на туристи за един ден е голямо. 95% от туристите посещават храма. Цената на свещите и трeбите не е висока и посетителите оставят известна сума при посещението. Има и каса за дарения. Според църковния клисар за 2024 г., приходът от продажби на свещи е 9 000 лв. При изготвяне на дарителска кампания приходите биха се увеличили драстично.

Църковните служби в неделни дни и на празници, извършването на свети тайнства като кръщение и венчание, биха

повишили прихода на църквата. Очаквано е, че посетителите биха похарчили допълнителни средства за християнски предмети и различни услуги, предлагани от църквата.

Представяме щрихи от демографския профил на посетителите, изведени чрез наблюдение по време на посещенията за изследване на място; анализ на сайта на *Долене 1570* и разговор със собствениците на комплексния туристически прогукт.

Посетителите са от всички възрастови категории – от деца, организирано доведени на посещение от детски градини и училища, до групи пенсионери, пътуващи с услугите на туроператор. Равнището на образование и здраве, социалното положение на посетителите трудно може да бъде определено без специализирано изследване. В рамките на наблюдението забелязахме разнообразие от частни автомобили на паркинзите на селото, което подсказва различен икономически статус.

Религиозната принадлежност на повечето от посетителите на храма очаквано е православно християнска. Не е изключено църквата, като начална точка от туристическата обиколка на селото, да се посещава и от хора с друго вероизповедание. Възможно е църквата, като религиозен и архитектурен паметник, като културно наследство, да е обект на научен, журналистически или друг тип интерес.

Любопитен е феноменът, при който утежняването на икономическата обстановка увеличава богомолците в храма, надряващи се да измолят благополучие, решение на ежедневните и по-глобални проблеми. Икономическата среда в страната гнес не затруднява голям брой хора да посещават с. Долене.

Проблем за местните екосистеми би била и голямата посещаемост на обекта от туристи. За това е добре да се изработи подробен план за ограничаване на щетите, свързан със сметоизвозването, въглеродния отпечатък от транспорта и останалите човешки дейности свързани с туризма.

Вместо заключение

Извършеното изследване и анализ очертаха значението на храм *Св. Успение Богородично* в с. Долене не само като културна и религиозна ценност, но и като фактор за социална, икономическа и туристическа активизация на района.

Съчетаването на архитектурно-историческо наследство със съвременни подходи за дигитализация, социализация и културен маркетинг поставя основите за устойчиво развитие и опазване на наследените материални и нематериални, гвижими и недвижими културни паметници. Същото съчетание е основа за възстановяването на село Долене и на храм *Св. Успение Богородично* като негов център.

Храмът има потенциал да се утвърди като ядро на културна мрежа и модел за интегрирано опазване на културното наследство в община Петрич и в България. Необходимостта от целенасочена реставрационно-консервационна дейност, подкрепена с експертна оценка и съвременни технологии, е предпоставка за съхранение на автентичността и предаване на културната стойност на бъдещите поколения. Само реставрация и консервация не е достатъчна. За да е ефективна, самата тя следва да е интегрирана в цялостен стратегически план за управление на обекта като културна ценност с национално значение. В тази връзка са приложените тук насоки за стратегическо управление на обекта, изведени въз основа на представения експертен анализ.

Приложение

Насоки за стратегическо управление на църква „Св. Успение Богородично“

Статут на обекта – завършване на процедурата за преоставяне на статут от НИНКН, който би бил от основополагащо значение за набиране на средства по линия на гържавно и европейско финансиране и участие в проекти.

Православните храмове в България са собственост на Българската православна църква. Вписват се в регистър, който се води от собственика, не се облагат с данъци, не подлежат на политическо влияние, според Закона за вероизповеданията. Възможна промяна на Закона за културното наследство не би повлияла на режима на опазване на храм *Св. Успение Богородично* като недвижима културна ценност. Дори и при промени в ръководството на БПЦ, политиката към собствеността и устройството на храмовете е устойчива, подчинява се на Устав на Българската православна църква – Българска патриаршия.

Експертиза и оценка – изготвяне на детайлна комплексна експертиза с фокусирани изкуствоведски изследвания на отделни елементи от паметника, сравнителни изследвания на други обекти в региона. Установяване на степен на оригиналност, исторически връзки и авторство. Комплексната експертиза би повлияла положително както в процедурата по завършване на статута, така и при установяване на културната, икономическа, финансова и застрахователна оценка на обекта.

Консервационно-реставрационни дейности – изготвяне на технологично предложение и съгласуване от НИНКН.

Сградите на храмовете на православната църква са едни от най-устойчивите и биха могли да служат за еталон при

създаването на нови сгради с подобна и друга функция. Те имат дълъг живот и в тях почти не се използват технологии.

При този тип сгради, ако съществува текуща поддръжка, основните правила в строителството, за живота на сградата и нуждата от генерални ремонти са с много по-дълъг срок. Използваните материали са естествени и екологични, а поради спецификата на КРР дейностите на недвижими културни ценности и използваните материали за КРР са максимално близки или еднакви с оригиналните. Употребата на сградата за богослужебни нужди не оставя почти никакъв въглероден отпечатък. Понастоящем сградата разполага с печка на твърдо гориво, което трябва да се промени с по-екологичен източник на отопление. Има нужда и от нова ел. инсталация.

Изключително предимство биха имали съвременните технологични достижения в сферата на КРР. Те не само биха оптимизирали разходите по КРР и текущата поддръжка на храма като недвижима културна ценност от национално значение, но и биха помогнали за по-добри експертни обследвания на обекта – изкуствоведско, реставрационно, технико-технологично.

Финансов план

Планиране на доходите от редовно православно богослужение, продажба на свещи, църковни предмети, провеждане на църковни ритуали – сватби, кръщенета и др., провеждане на събор, свързан с храмовия празник, на фестивал *Цветна Богородица* (пример), концерти и литературни четения под патронажа на Църквата или на Инициативата.

Планиране на оперативните разходи за експлоатация и поддръжка на обекта/имота – за консервация и реставрация, за поддръжка на околното пространство и заплаща на клисар, по възможност назначаване на духовно лице за постоянно в храма, предвиждане на разходи за неговото заплащане (в момента храма има служение само няколко пъти годишно).

Определяне на печалбата от разработения обект. След капитализация на определената от разработения обект печалба се извежда остатъчната стойност на разходите.

Маркетинг – разработване на маркетингова стратегия с информационна кампания за историята на храма и селото, рекламни послания и продукти, дарителска кампания.

Препоръки за управление, свързани с мрежовия анализ

Дигитализация – създаване на 3D виртуален тур, достъпен чрез QR кодове в сувенирите и менюто на ресторанта.

Музикални и поетични събития в храма с интеграция на цветната тема.

Създаване на образователна програма за деца, свързана с културното наследство и символиката на флоралните мотиви.

Фестивал *Цветна Богородица* – ежегодно събитие с изложби, работилници и литургия, обвързано със символа на цветята и общността и гр.

Изображение 18. Икона на Св. Архангел Михаил – детайл.
Иконостас на църква Св. Успение Богородично, с. Долене

Заклучение

Проф. д.ик.н.
Димитър Иванов

На дълъг път се тръгва с малка крачка, за да се съхрани енергията за трудностите до края на пътуването. Защото културното наследство – движимо и недвижимо, материално и нематериално – е плод и достояние на неукротимата енергия и на неумолимата страст на човека към красивото във всичките му измерения. И ако заедно мислим така и вярваме в това, неизбежно е да се попитаме:

А що е красотата, а какво е енергията, които пренасят културните ценности на българите в четирите световни посоки и през хилядолетията до днес?

Най-достъпният отговор за нас, които преподаваме и възпитаваме, и за вас, които се обучавате и квалифицирате, е:

Красотата в културните ценности и художествените произведения е *сетивно ярка и индивидуално неповторима*, а енергията е *интелектуална и безсмъртна*.

Поне така твърдяха класиците в литературата и науката Николай Хайтов и Александър Фол, които без да са специализирали в нашата програма, бяха завършени експерти и оценители на българската духовност.

Първият със своите неповторими художествени образи в *Диви разкази*, а вторият с мирогледните, ценностните и символните прозрения в *Тракийският Орфизъм*.

Изправяйки се до тях в този текст, ние не се и надяваме да ги доближим, поради изключителния престиж, който са достигнали в колективното съзнание на българите от последните три поколения. Стремим се, обаче, да ги наподобим в процеса на обучението и възпитанието, в ненаатрапчивия им български патриотизъм.

Защото делото, с което сме се заели – да ви подготвим професионално и нравствено като *пазители на ценностите*, изисква от нас не само научни звания и титли, но и корав български патриотизъм. Този патриотизъм, който носят тихият светец Левски и буйният поет Ботев, кроткият художник Захари Зограф и огненият публицист Стефан Стамболов. И събирателният образ на модерния български патриот Гоце Делчев, който преди повече от век проповядва:

Ние гледаме на света не като на бойно поле, а като на територия на мирно съревнование между културите.

В тази посока – към мирното съревнование, а не към конфликти и отричане, ние сме се запътили със знанията си по експертиза и оценяване на културното ни наследство, без които *красотата няма да спаси света*.

Цитирана и използвана литература

Библия *сиреч книгите на Свещеното писание на Вехтия и Новия завет.*
Св. Синод на Българската Православна Църква, София: 1993.

Алпатов, Михаил. *История на изкуството.* I-IV том. София: „Български художник“, 1981-1983.

Анастасова, Ана (ред.) *Голямата София.* София: ОКИ Столична община, 2020.

Ангелов, Димитър (и кол.) *История на България.* Том II. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1981.

Бакалова, Елка. *Бачковската костница.* София: „Български художник“, 1997.

Бакалова, Елка. *Култът към реликвите и чудотворните икони, традиции и съвременност.* София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2016.

Бакърджиев, Стефан (и кол.) *Експертиза и методи на изследване на стенописни фрагменти от раннохристиянски и средновековен комплекс „Манастира“ и средновековна крепост „Малко кале“, разположени в землището на с. Воден, област Ямбол.* София: „За буквите – О, писменехъ“, 2023.

Башева, Снежана, Калина Кавалджиева. *Бизнес оценяване.* София: ИК-УНСС, 2016.

Бешевилов, Веселин. *Проучвания на личните имена на траките.* София: БАН, 1965.

БНБ. *Каталог Банкноти.* Допълнено издание. София: БНБ, 2022.

Брусарски, Румен. *Оценка на въздействието.* София: ИК-УНСС, 2017.

Вагалински, Людмил. *Хераклея Синтика. История чрез археология.* София: Nous, 2022.

Велева, Мария. *Български народни носии и шевици.* София: „Наука и изкуство“, 1950.

- Велева, Мария, Евгения Лепавцова.** *Български народни носии в Северна България през XIX и началото на XX в.* София: БАН, 1960.
- Гагамер, Ханс-Георг.** *Истина и метод. Основни черти на една философска херменевтика.* София: „Изток-Запад“, 2020.
- Грабар, Андрей.** *Боянската църква.* София: Държавна печатница, 1924.
- Дебрюне, Нина.** *Социализация на културното наследство.* София: „За буквите – О писменехъ“, 2019.
- Дебрюне, Нина.** Публичният достъп до частните археологически колекции в България (2012-2014). – В: *Съвременни визии за изследване, преподаване и популяризиране на българското културно-историческо наследство.* София: „За буквите – О, писменехъ“, 2014.
- Денева, Десислава.** *Арт терапевтът като художник – съвременни концепции и практики.* Дисертация за придобиване на ОНС „Доктор“, НХА, Факултет по изящни изкуства, 2019.
- Димитров, Божидар.** *Българската църква. 1300 години борба за независимост.* София: ИК „Тангра ТанНакРа“, 2001.
- Димитров, Владимир.** Храм „Св. Пророк Илия“, с. Беласица. (Елешница, Петричко). – В: *Проблеми на изкуството*, бр. 4, 2016.
- Димитров, Владимир.** Храмът „Св. Георги“ при село Игуменец. – В: *Проблеми на изкуството*, бр. 3, 2010.
- Димитров, Владимир.** *Зографската фамилия Минови и тяхното стенописно наследство.* София: НБУ, 2011.
- Димитров, Владимир.** Стенописите в храма „Св. Св. Константин и Елена“ в село Кръстилци. – В: *Образи на религиозната идентичност.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2024, с. 185 – 199.
- Димитров, Владимир.** Стенната живопис в храма „Св. Атанасий“ в село Бельово, Мелнишко. – В: *Изкуство и контекст*, 2008, с. 258 – 265.
- Димитров, Владимир.** Стенописите на храма „См. Георги“ в село Златолист, Мелнишко. – В: НБУ Департамент История на културата. *Докторантски четения*, 2008, с. 91 – 104.
- Златарски, Васил.** *История на българската през средните векове .* Том I, II, III. Фототипно изд. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2004.
- Иванов, Димитър.** *Светът на траките.* София: „Български писател“, 2024.
- Иванов, Димитър.** *Българската енергия.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006.

- Кабаков, Иван.** (съст.) *Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство. историческа реконструкция и актуално състояние в Република България.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2020.
- Кабаков, Иван.** *Професионално развитие в областта на културното наследство. Интегрирани обучителни програми.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2021.
- Коев, Тотю.** *Кратка богословска енциклопедия.* София: „Булвест 2000“, 1993.
- Котлър, Филип, Хермауан Кармагжая, Иуан Сетиуан.** *Маркетинг 4.0: от традиционното към дигиталното.* София: „Locus publishing“, 2019.
- Кръстев, Мирослав.** Възможности за оценка на културното наследство на София като ресурс за устойчиво градско развитие. – В: *Пространство, общество, икономика, Т. 1.*, София: „Атласи“, 2019, с. 303 – 325.
- Кънчов, Васил.** *Македония. Етнография и статистика.* София: Българско книжовно дружество, 1900.
- Манова, Росица, Димитър Иванов.** *Експертика. Теория и методика на експертизата на културни ценности.* София: „За буквите – О писменехъ“, 2023.
- Маркова, Ирена.** Арт застраховане – иновационни решения и тенденции за развитие на застрахователния пазар. – В: *Трудът и социалната защита в условията на глобални обществени, икономически и социални промени.* София: ИК-УНСС, 2023, с. 195 – 202.
- Марковски, Иван.** История на българския синоден превод на Библията. – В: *Годишник на Софийски университет – Богословски факултет*, Том IV, 1926-1927, с. 1 – 57.
- Милчев, Атанас.** *Археологически разкопки и проучвания в долината на Средна Струма.* София: ГСУ, ФИФ, 1960.
- Митков, Румен, Таня Джанфезова, Стафан Бакърджиев.** Нови археологически проучвания в южния некропол на Кабиле. – В: *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis Supplementum VI*, 2018, с. 295 -331.
- Мирчев, Кирил.** *Историческа граматика,* София: „Наука и изкуство“, 1978.
- Михайлова, Катя.** *Научна етика.* София: ИК-УНСС, 2024.

Михайлова, Катя. *Интелектуалците в антиинтелектуална ситуация.* Пловдив: ИК-ВУСИ, 2023.

Мишева, Ирена. *Застрахователен маркетинг.* 2-ро прераб. и доп. изд. София: ИК-УНСС, 2016.

Николова, Мария, Вяра Николова (съст.). *Социална инвенция на религиозното културно наследство.* София: „За буквите – О писменехъ“, 2021.

Ножаров, Щерьо. Възможности за определяне на пълната икономическа стойност на недвижимите културни ценности в България. – В: *Управление на недвижимата собственост*, София: ИК-УНСС, 2016, с. 124 – 133.

Ножаров, Щерьо. Икономическата категория „стойност“ при престъпленията, свързани с нарушаване на митническия режим. – В: *Проблеми на законодателството и правоприлагането, свързани с развитието на бизнеса в Р България и Европа.* Том II. София: ИК-УНСС, 2015, с. 271 – 276.

Ножаров, Щерьо. Методология за разследване на престъпление, свързани с културни ценности. – В: „Затворно дело“. София: ГДИН – Министерство на правосъдието, 2015, бр. 2, с. 43 – 55.

Обретенков, Александър (и кол.) *Енциклопедия на изобразителните изкуства в България.* Том I. София: АИ „Акад. Марин Дринов“, 1980.

Петров, Петър. Долянският панаир. – В: „Македонски преглед“, 1994, кн. 4, с. 59 – 82.

Прокопов, Иля. *Експертиза на исторически и археологически ценности в Република България.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2014.

Рожественский, Александръ. Историко-культурные ценности как нематериальные активы. – В: *Въпроси оценки*, 2009/4, с. 43 – 47.

Секиранова, Виолета. *Оценителна експертиза на сграда – недвижима културна ценност (Морското казино в Бургас).* София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, 2023.

Серякова Вера А., Фегулов А. Оценка обектов културного наследия. – В: *Имущественные отношения в Российской Федерации*, 2/2016, с. 51 – 63.

Симеонова-Коруджиева, Даниела. Институционални и нормативни аспекти в опазването на културното наследство. – В: *Cultural and Historical Heritage: Preservation, Presentation, Digitalization.* KIN Journal, Vol. 9, Issue 1, 2023.

- Фол, Александър.** *Тракийският орфизъм*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1986.
- Фриглендер, Макс.** *За изкуството на познавача*. София: „Български художник“, 1985.
- Хаджийски, Иван.** *Оптимистична теория за нашия народ*. Избрани съчинения Том II. София: „Изток – Запад“, 2002.
- Хайтов, Николай.** *Диви разкази*. София: „Български писател“, 1974.
- Христов, Христо** (и кол. ред.). *Пирински край. Енциклопедия*. Том I. Благоевград: Редакция „Енциклопедия“, 1995, с. 283.
- Черкезова, Марина.** *Български народни женски носии*. София: „Септември“, 1981.
- Шарова, Крумка** (и кол.) *История на България*. Том IV. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1978.
- Шиваров, Николай.** *Речник на библейските символи*. София: „Нов човек“, с. 111 – 112.
- Юрьевич, Бойко, А.** О методических рекомендациях по оценке объектов культурного наследия. – В: *Имущественные отношения В Российской Федерации*, 2016/10, с. 66 – 72.
- Angelini, Francesco, Massimiliano Castellani.** Cultural and economic value: a critical review. – In: *Journal of Cultural Economics*, Vol. 43 (2019), p. 173 – 188.
- Chen, Su.** A Literature Review on the Net Present Value (NPV) Method of Project Investment Decision. – In: *Advances in Economics, Management and Political Sciences*, 2024 / 60, p. 60 – 66.
- Jeffrey, Taylor.** *The Art Business*. London: Routledge, 2023.
- Klamer, Arjo.** Social, cultural and economic values of cultural goods. – In: *JACE (Japanese Association of Cultural Economics)*, Vol. 3, № 3, p. 17 – 38.
- Marsh McLennan**, *Political Risk Report*, 2023.
- Mihailov, Georgi** (ed). *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*. Vol. I–V. Serdicae, 1956–1997.
- Robertson, Iain.** *The Art Business*. London: Routledge, 2008.
- Throsby, David.** *The Economics of Cultural Policy*. Cambridge University Press, 2010.
- Throsby, David.** Determining the Value of Cultural Goods: How Much (or How Little) Does Contingent Valuation Tell Us? – In: *Journal of Cultural Economics* 27: 275–285, 2003.

UNESCO, ICCROM, ICOMOS and IUCN. *Guidance and Toolkit for Impact Assessments in a World Heritage Context*. 2022.

Нормативни документи

Конституция на Република България (обн. ДВ. бр. 56/13.07. 1991; изм. ДВ. бр. 66/06.08.2024).

Административнопроцесуален кодекс (обн., ДВ, бр. 30/11.04.2006; изм. и доп., ДВ, бр. 63/ 01.08.2025).

Граждански процесуален кодекс (обн. ДВ. бр. 59/20.07.2007, изм. ДВ. бр. 63/01.08.2025).

Наказателен кодекс (обн., ДВ, бр. 26/02.04.1968 г.; изм. и доп., ДВ, бр. 65/08.08.2025).

Кодекс на застраховането (обн. ДВ, бр. 102/29.12.2015; изм. ДВ, бр. 67/15.08.2025).

Закон за авторското право и сродните му права (обн. ДВ, бр. 56/29.07.1993; изм. ДВ, бр. 70/20.08.2024).

Закон за вероизповеданията (обн., ДВ, бр. 120/29.12.2002; изм. ДВ. бр. 26/27.03.2025).

Закон за висшето образование (обн. ДВ. бр. 112/27.12.1995; изм. и доп. ДВ. бр. 63/1.08.2025).

Закон за задълженията и договорите (обн., ДВ, бр. 275/22.11.1950; изм. ДВ. бр. 35/27.04.2021).

Закон за закрила и развитие на културата (обн., ДВ, бр. 50/01.06.1999, изм. ДВ. бр. 70/20.08.2024).

Закон за културното наследство (обн., ДВ, бр. 19/13.03.2009; изм. и доп., ДВ, бр. 70/20.08.2024).

Закон за независимите оценители (Обн. ДВ. бр. 98/14.11.2008; изм. ДВ. бр. 19/8.03.2011).

Търговски закон (обн. ДВ. бр. 48/18.07.1991; доп. ДВ. бр. 67/15.08.2025).

Наредба № 1/16.02.2021 за реда за извършване на идентификация на гвжимите културни ценности и за водене на регистри на гвжими културни ценности. Издадена от Министъра на културата (обн., ДВ, бр. 17/ 26.02.2021).

Наредба № Н-4/8.10.2013 за условията и реда за представяне на

културните ценности. Издадена от Министъра на културата (обн. ДВ, бр. 28/28.03.2014).

Наредба № Н-6/11.12.2009 за формиране, управление и идентификация на музейните фондове. Издадена от министъра на културата (загл. изм. и доп. ДВ, бр. 87/9.10.2020).

Стратегия за развитието на висшето образование в Р България 2021-2030 (ДВ, бр. 2/8.01.2021).

Национална стратегия за развитие на научните изследвания в Република България 2017-2030 (ДВ, бр. 47/13.06.2017).

Устав на Българската православна църква – Българска Патриаршия (приет от VI Църковно-народен събор на 11.12.2008 г. в Рилската света обител; обн., Църковен вестник, бр. извънреден 09.01.2009).

Конвенция за опазване на световното културно и природно наследство (Приета с Разпореждане №13 на Бюрото на Министерски съвет от 4.02.1974. Издадена от министерството на културата и туризма, обн. ДВ, бр. 44/27.05.2005, в сила от 17.09.1975).

Конвенция за мерките, насочени към забрана и предотвратяване на незаконен внос, износ и прехвърляне на правото на собственост на културни ценности (в сила от 24.04.1972; ратифицирана от РБ с Указ № 1371/6.06.1971, обн., ДВ, бр. 60/1971).

Конвенция за защита на културните ценности в случай на въоръжен конфликт (Ратифицирана с Указ № 154 на Президиума на Народното събрание от 26.05.1956. - Изм., бр. 44/1.05.1956. Издадена от Министерството на просветата и културата, обн., изв., бр. 24/24.03.1959., в сила за България от 7.11.1956).

Европейска конвенция за опазване на археологическото наследство (Ратифицирана с Решение на Народното събрание от 25.01.1991, обн. ДВ, бр. 41/24.05.1991).

Регламент (ЕО) № 116/2009 на Съвета от 18 декември 2008 г. относно износа на културни ценности (ОВ L 39, 10.2.2009, с. 1–7).

Регламент за изпълнение (ЕС) № 1081/2012 на Комисията от 9 ноември 2012 г. за целите на Регламент (ЕО) № 116/2009 на Съвета относно износа на културни ценности (кодифициран текст, консолидирана версия) (ОВ L 324, 22.11.2012, с. 1–24).

Регламент (ЕО) № 116/2009 на Съвета от 18 декември 2008 г.

относно износа на културни ценности (кодифицирана версия, консолидиран текст) (ОВ L 39, 10.2.2009, с. 1–7).

CEN/TC 346 (2023). *Conservation of Cultural Heritage – Specifications for the management of moveable cultural heritage collections* (EN 17820:2023).

Стандарти за оценяване

КНОБ. Български стандарти за оценяване (БСО), 2018.

IVSC. Международни стандарти за оценяване (МСО), 2020.

TeGOVA. Европейски стандарти за оценяване, 2025.

Научна и професионална етика

УНСС. *Етичен кодекс*. Приет на 19.12.2011.

УНСС. *Политика за почтеност в академичното творчество*, 2021.

КНОБ. *Кодекс за професионалната етика*. Приет на 16.06.2018.

ИКОМ. *Етичен кодекс за музейната институция*. 2017.

БА „ВЛЕК“. *Етични правила на вещителица и експертите*. 16.11.2005.

Азбучен показалец

- Авгеев, Георги – 35
- Автентификация – 28, 33, 36, 48, 190, 218
- Антиквариат – 156
- Антики – 95, 96
- Артбизнес – 16, 23-4, 29, 33, 44, 47-8
- Арт застраховане – 40, 42-3, 78, 102, 136, 161, 207, 213, 216
- Артпазар (пазар на културни ценности, пазар на изкуство) – 29, 41, 42, 46-48, 68, 76, 78, 156, 157, 196-8, 200-2
- Археологически обект – 79, 100, 102
- Архитектура – 62, 237, 35
- Аукцион – 25, 95-6, 103, 135-6, 138, 206-9
- Бакалова, Елка – 231
- Бакърджиев, Стефан – 35, 49, 90
- Библия – 105-9, 111-120
- Богинята майка – 92-3
- Братя Шкорпил – 89
- Българска православна църква – Българска патриаршия (БПЦ) – 108, 236, 254-5, 263
- Вагалински, Людмил – 26, 62, 90
- Варненски и Преславски митрополит Симеон – 108
- Велева, Мария – 170
- Галерия – 123, 125, 127, 129, 132-3, 139, 142, 220, 226, 234, 237, 239, 250
- Герчев, Кристиан – 33
- Дагопара – 89, 90
- Дебрюне, Нина – 34, 48
- Делчев, Гоце – 268
- Денева, Десислава – Деде – 216-8, 220, 226, 228
- Джурова, Аксиния – 220, 226
- Дигитализация – 24, 72-3, 79, 105-6, 116, 150, 157, 199, 208, 253, 262, 265
- Долене – 16, 48, 231-5, 238, 244, 247, 256-262, 266
- Духовност – 14, 23, 30, 32, 51, 53, 57, 70, 81, 105, 185, 204, 259, 267
- Експерт оценител – 15-6, 45, 187, 217
- Експертиза – 16, 28-9, 33-40, 42, 45, 48, 50-2, 58-60, 66, 80-1, 84, 86, 93-4, 103, 106, 109-12, 124, 126-7, 133, 138-9, 146-7, 160, 153, 168, 171-4, 184, 186-190, 194, 197, 200, 208-9, 212, 217-8, 223, 228, 232, 237, 263
- Експертика – 28-9, 35-7, 50, 93, 124, 126, 147, 217
- Енергия – 5, 16-7, 105, 214, 267

- Етика – 37, 51, 53, 60, 86, 110, 126, 145, 148, 168, 173, 187, 216-7
- Живкова, Люгмила – 142
- Живопис – 124-5, 127, 129, 132, 139, 186, 187, 189, 190, 194, 195, 197, 200, 207-8, 215-8, 220, 221, 248-9, 251-3, 256
- Застрахователна оценка – 17, 40, 46, 59, 79, 86, 96, 106, 136, 216-8, 250, 263
- Застрахователна стойност – 16, 43, 78, 84, 86, 100, 106, 109, 119, 126, 136, 139-40, 146-7, 161, 163, 168, 172-3, 182-3, 187, 207, 227
- Златарски, Васил – 108
- Идентификация – 28, 36, 39, 44-5, 48, 64, 84-5, 88, 97, 146, 163-5, 168, 172, 189, 209, 211, 216, 218, 223, 234
- Идентичност – 14, 27, 30, 38, 59, 76-8, 80, 85, 97, 110, 113-5, 120-1, 129, 154-5, 160, 169, 171-2, 174, 177-9, 183-4, 204, 254, 257-8
- Изкуство – 16-7, 23-4, 38-9, 42-3, 47-8, 50-1, 63, 65, 78, 95, 102, 134, 136-7, 142, 157, 168, 170-2, 176, 178, 182, 185-6, 197, 199, 200, 202-3, 207, 209, 212-3, 215-6, 218, 228
- Износ – 65, 165, 202
- Икона – 239, 245-6, 248-9, 253, 255, 260, 266
- Иконографска схема, система – 92, 240, 246
- Иконостас – 251, 255, 256, 266
- Инфлационен индекс – 148, 157, 158
- Инфляция – 139, 157-9, 199, 207
- Иречек, Константин – 89
- История – 16, 35, 37-9, 46, 51, 62, 65, 76, 80, 82, 92, 95, 97, 104, 116, 120, 122, 125, 129, 134, 181, 183-4, 235, 259, 265
- Кабиле – 89, 93, 98, 104
- Каталог – 180, 220
- Книга – 107, 111, 120, 150, 153, 157-9
- Коефициент (корекционен, тежестен, за унникалност) – 77-8, 96-7, 139, 212
- Колекция – 25, 187, 198, 220
- Консервационно-реставрационни дейности, наемси, работа – 250-1, 254, 263
- Консервация – 27, 42, 57, 126, 173, 182, 210, 247, 253-4, 262
- Костович, Христодул – 108, 117
- Красота – 5, 16, 30, 32, 48, 85, 97, 126, 170, 174, 267-8
- Култура – 5, 14, 16, 18, 23-4, 26, 31-2, 34, 36, 38, 41-2, 45, 49-50, 53, 64-5, 70, 82-3, 85, 99, 102, 105, 112, 115, 117, 120-1, 123, 138, 140, 142, 145, 166, 170, 172, 176, 182, 184-5, 197-206, 234-7
- Културна политика – 22, 29, 44, 198
- Културни ценности – 13-5, 17, 22-3, 28-9, 33-42, 45, 47-8, 58-60, 64-5, 76-8, 80, 84, 93, 95, 100, 102-3, 106, 119, 126,

- 138, 146, 156-7, 159-61, 164-5, 167, 189, 202-3, 225
- Кюркчиева, Гергана – 35
- Липийски, Стефан – 15, 259, 260
- Маразов, Иван – 231
- Маркова, Ирена – 34, 197
- Метод на контингентната оценка – 96, 232, 256
- Метод на нетната настояща стойност – 186, 188, 204-5
- Милев, Иван – 17
- Милетич, Любомир – 108
- Милчев, Атанас – 61, 62
- Михайлов, Георги – 89
- Мрежови анализ (анализ на мрежите на влияние) – 186, 196, 232, 250, 257
- Мърквичка, Иван – 123-4, 126-9, 132, 134-5, 137, 139, 140
- Народна носия – 16, 167-185
- Наследство (културно-историческо, археологическо, документално, книжно, религиозно, християнско, фолклорно, тракийско, антично) – 13, 23-4, 28, 32-9, 42-5, 47-52, 57-8, 60, 64, 68-75, 80, 83-5, 98-100, 105-6, 114, 122-3, 126, 129, 145-7, 149, 155, 157, 164-5, 167-8, 170, 172-4, 176-9, 182, 197-8, 210, 213, 215, 231-2, 234, 253, 261-3, 265, 267-8
- Неврокопски митрополит Серафим – 49
- Николов, Георги – 33
- Ножаров, Щерьо – 34, 48, 148
- Образование – 15, 22-3, 32, 49, 51-3, 72, 85, 119, 185, 161
- Оценка на въздействието – 43, 99, 109, 148, 203-4, 211, 257
- Оценка на риска – 27, 29, 40, 42-3, 79, 100, 182, 188, 209, 213
- Пазарна цена – 96, 180, 247
- Петрич – 15-6, 26, 48, 57-60, 63-7, 69-73, 77, 80-2, 231-3, 235-6, 256, 262, 266
- Приходен подход – 41, 84, 94, 103, 133, 177, 225, 250
- Провенанс – 76, 95, 111, 150, 163, 208, 212-3
- Прокопов, Иля – 34
- Разходен подход – 41, 84, 94, 103, 133, 146, 148, 177, 216, 225-8, 232, 250-1
- Райчев, Юлиян – 35, 48
- Раритет – 111-2, 150, 216
- Рестаурация – 27, 42, 57, 79, 106, 114, 126, 139, 208, 210-2, 231, 247, 250, 253, 264
- Ригс, Елиъс – 108, 117
- Рилски, Неофит – 107
- Славейков, Пенчо – 111, 122
- Славейков, Петко – 108, 111, 113, 117, 120, 122
- Собственост – 65, 88, 112, 127, 132, 133, 138, 150, 154, 164, 176, 183, 186, 187, 189, 196, 219, 220, 236, 259, 263
- Социализация на културни ценности, културно-историческо наследство – 29, 34,

- 45-6, 73, 85, 133-4, 157, 262
- Сравнителен подход (пазарен подход) – 58, 84, 146, 227, 228
- Стамболов, Стефан – 268
- Стандарти за оценяване – 29, 40-1, 146, 148, 225, 228
- Торсби, Давид – 58, 75-6, 94, 148, 177
- Финансова оценка – 17, 27, 40, 58, 68, 75-7, 84, 86, 93-4, 97, 100, 102, 106, 109, 124, 126-7, 133-4, 138, 146, 157-8, 160, 163, 168, 172, 179, 180, 186, 196, 197, 203, 225, 227-8
- Фол, Александър – 231, 267
- Фотинов, Константин – 108, 117
- Хаджийски, Иван – 14
- Хайтоф, Николай – 267
- Хераклея Синтика – 15, 16, 26, 57-65, 68-9, 71-3, 77, 79-82
- Цанев, Петър – 218
- Цанков, Стефан – 108
- Цонев, Беньо – 108
- Ямбол – 15, 35, 83-4, 86, 88-91, 95, 97-104
- PESTEL анализ – 68, 180, 197, 250

Справочна част

◇ Contents, abstracts, key words

◇ Содержание, аннотации,
ключевые слова

Contents, abstracts, key words

Valuation of Cultural Heritage and Artworks

Contents

Introduction. <i>Katia Mihailova</i>	...13
---	--------------

Part One

Management and Valuation of Cultural and Artistic Values	...19
---	--------------

- ◆ Educational, Methodological and Value Basis of the Postgraduate Qualification “Management and Appraisal of Cultural Goods and Artworks”
Katia Mihailova, Dimitar Ivanov ...21

Part Two

Valuation of Museum Exhibits	...55
-------------------------------------	--------------

- ◆ Theatrical Mask from Heraclea Sintica,
Petrich Historical Museum. *Katya Stoyanova* ...57
- ◆ Voluntary Tablet with Image of Cybele,
RIM Yambol, *Rosanka Krasteva* ...83
- ◆ Slaveykov's Bible,
House-Museum "Petko and Pencho Slaveykovi"
Albena Ivanova ...105
- ◆ "All Souls' Day", Ivan Mrkvichka,
National Gallery "Square 500", *Teodora Stamenova* ...123

Part Three

Valuation of Artifacts from Private Collections	...143
◇ "Collection of Documents", 1878 <i>Stoya-Alexandrina Vitanova</i>	...145
◇ Divotinska Women's Folk Costume <i>Borislava Petrova</i>	...167
◇ "Old Town". Easel Painting, 2005 <i>Temenuzhka Nikolova</i>	...185
◇ "Violet Stones". Easel Painting, 2023 <i>Maryana Zlatanova</i>	...215

Part Four

Valuation of Immovable Cultural Heritage	...229
◇ Church "St. Assumption of the Virgin", village of Dolene <i>Zornitsa Hristova</i>	...231

Conclusion. <i>Dimitar Ivanov</i>	...267
--	--------

References	...269
◇ Literature	...269
◇ Normative acts	...274
◇ Valuation Standards	...276

Index	...277
--------------	--------

Reference part	...281
◇ Contents, abstracts, keywords	...283
◇ Содержание, аннотации, ключевые слова	...290

Abstracts and key words

Title: Educational, Methodological and Value Basis of the Postgraduate Qualification “Management and Appraisal of Cultural Goods and Artworks”

Author: Katia Mihailova, Dimitar Ivanov

Keywords: postgraduate qualification; cultural heritage; appraisal of cultural goods; art works appraisal; art business

Abstract: The paper presents the methodological and axiological base of the postgraduate program of “Management and Appraisal of Cultural Goods and Works of Art” at the Institute for Postgraduate Qualification at the University of National and World Economy. This is the first postgraduate professional qualification of expert appraisers of cultural goods and works of art in Bulgaria. The interdisciplinary studying plan consists of theoretical and methodological lecture part and a cultural program. The experience from the piloting of the program in 2024-25 is systematized in the study.

The educational service focuses on cultural and financial value, art insurance, and the management of cultural heritage and works of art. This is the cornerstone of a successful and socially responsible art business, as well as a base of state cultural policy and diplomacy.

Title: Theatrical Mask from Heraclea Sintica, Petrich Historical Museum

Author: Katya Stoyanova

Keywords: archaeological cultural heritage; movable cultural good; museum exhibit; financial appraisal; cultural good’s insurance

Abstract: The article presents a complex expertise, financial appraisal and insurance assessment of a movable archaeological cultural good from the Archaeology Fund of the Petrich Historical Museum—a Theatrical Mask from Heraclea Sintica. The object was discovered in 1958 and dates to II-III century AD. It is currently in good condition and is on display in the main exhibition of the Petrich Historical Museum. The object is not for sale. The presented expertise and appraisal are for educational purposes.

This is the first expert appraisal of the artefact. The proposed financial value is in the range of BGN 90,000–120,000 and is based on David Torsby's concept of economic and cultural value, as well as a comparative approach and analysis of the macro environment. The insurable value is BGN 105,000.

Title: Voluntary Tablet with Image of Cybele, RIM Yambol

Author: Rosanka Krasteva

Keywords: archaeological heritage; expert appraisal of cultural good; insurable value; cultural asset insurance

Abstract: The article presents a complex expertise, financial value and assessment of insurable value of an archaeological artifact from the collection of the Regional History Museum in Yambol. It is a marble voluntary tablet of the mother goddess Cybele from II-III century AD. The artefact was donated to the museum in 2021 and up to now it has not undergone any restoration or conservation work and is in the process of identification.

This publication presents the first expertise, financial valuation and insurable value of the artefact. Following the comparative, market approach we propose a valuation of the artifact between BGN 59,400 and BGN 62,700.

Title: Slaveykov's Bible, House-Museum "Petko and Pencho Slaveykovi"

Author: Albena Ivanova

Keywords: Slaveykov's Bible, literary cultural heritage, Christian cultural heritage, financial appraisal of literary cultural goods; culture goods insurance

Abstract: The article presents Slaveykov's translation of the Bible from 1871 as a cultural and historical artifact of high value. The original Slaveykov's Bible is kept in the Petko and Pencho Slaveykov House Museum. The artefact is movable cultural heritage of national importance and has high bibliophilic value. The well-preserved copies from the first edition are extremely limited.

The proposed financial and insurance valuation of Slaveykov's Bible is approximately BGN 3,000. The paper outlines the need for protection through property insurance, restoration, and digitization of the artefact.

Title: "All Souls' Day", Ivan Mrkvichka, National Gallery "Square 500"

Author: Teodora Stamenova

Keywords: painting, old masters, art appraisal, art insurance

Abstract: The subject of the expertise and appraisal is Ivan Mrkvicka's painting "Zadushnitsa" (All Souls' Day), 1899, which is currently on display at the National Art Gallery – "Square 500." The Expertica theory and methodology are applied, as well as approaches and methods for financial valuation. As far as possible, the expert appraisal adheres to the ethical principles of research.

In accordance with the selected methods and tools for evaluating the artwork, the market value amounts to €531,900, and the insurance value to €675,513. Appended are market prices of the author's paintings 2009–2025.

Title: "Collection of Documents", 1878

Author: Stoya-Alexandrina Vitanova

Keywords: archival documentary heritage; identification of cultural goods; valuation standards; financial appraisal; insurance value

Abstract: The subject of the expert appraisal is a collection of normative acts entitled "Collection of official orders and documents on the Bulgarian region. Printed by order of His Imperial Majesty the Commander-in-Chief of the active army: Issue VI" from 1878. The expert appraisal provides arguments in support of the object's suitability for identification as a cultural asset – these are systematized in the appendix to the article.

The financial valuation is done by calculating the inflation index and compound interest; cost and comparative approach, assessment of added cultural value, market analysis, and impact assessment. The methodology complies with national, European, and international valuation standards.

Title: Divotinska Women's Folk Costume

Author: Borislava Petrova

Keywords: Folk costume, ethnographic cultural heritage, art appraisal,

Abstract: The aim of the research presented in this article is to propose a financial and insurance value for a Bulgarian women's folk costume from the village of Divotino, Pernik municipality – the "*Divotino women's costume*" – based on a complex expert assessment. The artifact was produced around 1935. It can be considered as a work of applied art that has been passed down through four generations of the family of its first owner to the present day.

The first part of the paper presents a complex expertise of the artifact. The second contains a proposal for a financial and insurance value of the

Divotino women's costume, valid as of May 2025. The assessment and expertise have been developed in accordance with the principles of scientific ethics and the professional ethical standards of independent appraisers.

Title: "Old Town". Easel Painting, 2005

Author: Temenuzhka Nikolova

Keywords: artwork appraisal, easel painting, market approach, net present value, art investment project

Abstract:

The subject of this complex expertise, including art-historical and aesthetic, historiographical and philosophical-symbolic analysis, technological analysis, financial assessment, and insurance value, is a contemporary artwork – an easel painting entitled "Old Town," dated 2005.

The painting is privately owned, movable property, a long-term tangible asset. Given this status as a work of art, a market approach was applied in the valuation using the following methods: PESTEL analysis to identify the macro framework of the art market in Bulgaria; analysis of networks of influence; analysis of the impact of the work and the price that consumers would pay for it; Net Present Value (NPV) method, which is commonly used in the financial valuation of investment projects.

Title: "Violet Stones". Easel Painting, 2023

Author: Maryana Zlatanova

Keywords: artwork appraisal, cost approach, comparative approach, easel painting, art insurance

Abstract:

The subject of expertise and appraisal is the easel painting "Violet Stones," 2023, by Desislava Deneva-Dede. It is an original work of contemporary visual art, owned by the artist. It is protected by the Copyright and Related Rights Act.

The expertise and appraisal are for educational purposes. They test methods of expertise and approaches to the financial and insurance valuation of artworks. The expertise and appraisal are in line with scientific and professional appraisal ethics.

The structure of the paper includes identification and authentication of the artefact; art expertise; financial and insurance valuation.

Title: Church "St. Assumption of the Virgin", village of Dolene

Author: Zornitsa Hristova

Keywords: immovable cultural heritage, Christian cultural heritage, art expertise, valuation of conservation and restoration activities, contingent valuation method

Abstract:

The paper presents a complex expertise of immovable cultural heritage with the status of national welth – the Orthodox church "St. Assumption of the Virgin" in the village of Dolen, Petrich municipality. The expert analysis of the church show signs of a unique painting style, but also the need for conservation and restoration activities. A cost approach is applied to value the proposal for specific conservation and restoration activities. The contingent valuation method was used to assess the economic, financial, and cultural value of the site. Network analysis, impact analysis, and macroenvironment analysis were performed using elements of the PESTEL method, resulting in specific guidelines for the strategic management of the church as immovable Christian cultural heritage.

Содержание, аннотации, ключевые слова

Оценка культурных и художественных ценностей

Содержание

Введение. Катя Михайлова ...13

Часть первая

**Управление и оценка культурных и
художественных ценностей** ...19

- ◆ Образовательно-методические и ценностные основы
послевузовского образования „Управление и оценка ку-
льтурных и художественных ценностей“
Катя Михайлова, Димитр Иванов ...21

Часть Вторая

Оценка музейных экспонатов ...55

- ◆ Театральная маска из Гераклеи Синтики,
Исторический музей Петрича. *Катя Стоянова* ...57
- ◆ Добровольная табличка с изображением Кибелы,
РИМ Ямбол. *Росанка Кръстева* ...83
- ◆ Библия Славейкова.
Дом-музей „Петко и Пенчо Славейкови“
Албена Иванова ...105

◆ „День поминовения усопших“, Иван Мрквичка Национальная галерея – „Площадь 500“ <i>Теодора Стаменова</i>	...143
Часть третья	
Оценка артефактов из частных коллекций	...143
◆ „Собрание документов“, 1878 <i>Стоя-Александрина Витанова</i> ◆ Женский народный костюм из Дивотинска <i>Борислава Петрова</i> ◆ „Старый город“. Станковая живопись, 2005 <i>Теменужка Николова</i> ◆ „Фиолетовые камни“. Станковая живопись, 2023 <i>Марьяна Златанова</i>	...145 ...167 ...185 ...215
Часть четвёртая	
Оценка недвижимых культурных ценностей	...229
◆ Церковь „Успения Пресвятой Богородицы“, село Долене, <i>Зорница Христова</i>	...231
Заключение. Димитар Иванов	...267
Использованная литература	...269
◆ Литературные источники ◆ Нормативные акты ◆ Стандарты оценки	...269 ...274 ...276
Индекс	...277
Справочная часть	...277
◆ Contents, abstracts, keywords ◆ Содержание, аннотации, ключевые слова	...283 ...290

Аннотации и ключевые слова

Заголовок: Образовательно-методические и ценностные основы послевузовского образования *„Управление и оценка культурных и художественных ценностей“*

Автор: Катя Михайлова, Димитр Иванов

Ключевые слова: профессиональная квалификация; образование; культурное наследие; оценка культурных ценностей; арт-бизнес

Аннотация: Исследование представляет методический и ценностный корпус инновационной образовательной услуги по профессиональной специализации экспертов-оценщиков культурных ценностей и произведений искусства. Услуга реализуется через программу *„Управление и оценка культурных и художественных ценностей“* в Институте последипломной квалификации при УНСС. Обучение является междисциплинарным, включает лекционную теоретико-методологическую часть и культурную программу. Опыт апробации программы в 2024-25 систематизирован в исследовании.

Образовательная услуга фокусируется на культурной и финансовой ценности, арт-страховании и управлении культурным наследием и произведениями искусства. Это краеугольный камень успешного и социально ответственного арт-бизнеса, а также фундамент государственной культурной политики и дипломатии.

Заголовок: Театральная маска из Гераклеи Синтики,
Исторический музей Петрича

Автор: Катя Стоянова

Ключевые слова: археологическое культурное наследие; движимое культурное ценность; музейный экспонат; финансовая оценка; страхование культурных ценностей

Аннотация: Статья представляет экспертизу, финансовую и страховую оценку движимой археологической культурной ценности из фонда „Археология“ Исторического музея Петрич – театральная

маска из Гераклеи Синтики. Объект был обнаружен в 1958 г., датируется II-III в. н. э. В настоящее время находится в хорошем состоянии, выставлен в основной экспозиции Исторического музея Петрич. Объект не продается. Экспертиза и оценка учебный.

Настоящая экспертиза является первой для объекта, она подготовлена с применением теоретико-методологической рамки Экспертики. Предложение по финансовой оценке находится в диапазоне 90 000 – 120 000 лв. и выведено на основе концепции Дэвида Торсби об экономической и культурной ценности, а также посредством сравнительного подхода и анализа макросреды. Страховая оценка составляет 105 000 левов.

Заголовок: Вотивная табличка с изображением Кибелы

РИМ Ямбол

Автор: Росанка Кръстева

Ключевые слова: археологический артефакт; оценка культурной ценности; рыночный подход; страховая стоимость

Аннотация: Статья представляет экспертизу, финансовую оценку и страхование археологического артефакта „Вотивная табличка с изображением Кибелы“ из фонда Регионального исторического музея – Ямбол. Объект был подарен музеем в 2021 г., не подвергался реставрации и консервации, находится в процессе идентификации. Датируется римской эпохой II – III в. н. э.

Настоящая публикация является первой для этого объекта. Она представляет его историческую и археологическую, культурную и научную ценность. Экспертиза аргументирует предложенную финансовую оценку и страховую стоимость. Оценка культурных ценностей осуществляется с помощью трех подходов: затратного, доходного и сравнительного. Исследование показало неприменимость затратного подхода в оценке античных археологических артефактов. С помощью сравнительного подхода предложение по оценке артефакта варьируется между 59 400 лв. – 62 700 лв.

Заголовок: Библия Славейкова

Дом-музей „Петко и Пенчо Славейкови“

Автор: Албена Иванова

Ключевые слова: Славейкова Библия, книжное культурное наследие, христианское культурное наследие, финансовая оценка, страхование

Аннотация: Статья рассматривает перевод Библии Славейковым в 1871 году как культурно-исторический артефакт, имеющий высокую ценность. Объектом экспертизы и оценки является Библия Славейкова - оригинал, хранящийся в Доме-музее „Петко и Пенчо Славейкови“. Объект относится к категории движимых культурных ценностей национального значения и имеет высокую библиофильскую ценность, поскольку хорошо сохранившиеся экземпляры первого тиража ограничены.

Применен междисциплинарный подход, включая исторический и стоимостной анализ, а также модели культурной экономики. В результате предложено о финансовой и страховой оценке Библии Славейкова ориентируется на сумму около 3 000 лв. при этом подчеркивается необходимость специализированной защиты посредством имущества страхования, реставрации и оцифровки объекта.

Заголовок: „День поминовения усопших“, Иван Мърквичка

Национальная галерея – „Площадь 500“

Автор: Теодора Стаменова

Ключевые слова: живопись, старые мастера, экспертиза, оценка художественного произведения, арт-страхование

Аннотация: Объектом экспертизы и оценки является картина Ивана Мърквичка „Задушница“, 1899 г. – сегодня выставлена в НХТ „Квadrat 500“. Применены теория и методика экспертизы, подходы и методы финансовой оценки. Насколько это возможно, в экспертной оценке соблюден принцип баланса интеллектуального и аксиологического начала, гарантирующий успешное выполнение любой поставленной цели.

В соответствии с выбранными методами и инструментами оценки художественного произведения, рыночная оценка составляет € 531 900, страховая стоимость – € 675 513. В приложении представлены оценки и рыночные цены картин автора в 2009 – 2025 год.

Заголовок: „Собрание документов“, 1878

Автор: Стоя-Александрина Витанова

Ключевые слова: архивное документальное наследие; идентификация культурных ценностей; стандарты оценки; финансовая оценка документов; страховая стоимость

Аннотация: Объектом экспертизы является сборник нормативных актов „Сборник официальных распоряжений и документов в Болгарском крае. Издан по приказу Е.И.В. Главнокомандующего действующей армией: Выпуск VI“ от 1878 года. В экспертной оценке приводятся аргументы в поддержку пригодности объекта для идентификации в качестве культурной ценности, которые систематизированы в приложении.

Финансовая оценка проводилась путем расчета индекса инфляции и сложных процентов; затратно-сравнительного подхода, оценки добавленной культурной ценности, анализа рынка и оценки воздействия. Методология соответствует национальным, европейским и международным стандартам оценки. Финансовая оценка и анализ страховых рисков легли в основу предложения по страхованию объекта.

Заголовок: Женский народный костюм из Дивотинска

Автор: Борислава Петрова

Ключевые слова: народная носия, этнографическое культурное наследие, семейная реликвия, оценка художественного произведения, этика оценщика

Аннотация: Цель исследования, представленного в статье, состоит в том, чтобы предложить финансовую оценку и страховую стоимость болгарского женского народного костюма из села Дивотино, община Перник – „Дивотинский женский костюм“, на основе комплексной экспертизы. Артефакт изготовлен около 1935 г. Он не идентифицирован как культурная ценность, но может рассматриваться как произведение прикладного искусства. Он передается по наследству в четырех поколениях семьи его первого владельца до настоящего времени.

В первой части статьи представлена комплексная экспертиза артефакта. Во второй части содержится предложение о финансовой оценке и страховой стоимости Дивотинского женского костюма, действительных на май 2025 года. Оценка и экспертиза разработаны

В соответствии с принципами научной этики и профессионально-этическими нормами независимых оценщиков.

Заголовок: „Старый город“. Станковая живопись, 2005

Автор: Теменужка Николова

Ключевые слова: оценка художественного произведения, мольбертная живопись, рыночный подход, чистая текущая стоимость, арт-инвестиционный проект

Аннотация: Объектом настоящей комплексной экспертизы, включающей искусствоведческий и эстетический, историографический и философско-символический анализ, технологический анализ, финансовую оценку и страховую стоимость, является современное художественное произведение – картина, мольбертная живопись с названием „Старый город“, датированная 2005 г.

Картина является частной собственностью, движимым имуществом, долгосрочным материальным активом. Учитывая этот статус произведения искусства, в оценке применен рыночный подход со следующими методами: PESTEL анализ для идентификации макро-рамки рынка произведений искусства в нашей стране; анализ сетей влияния; влияния произведения и цены, которую потребители были бы готовы за него заплатить; метод чистой приведенной стоимости (NPV), который обычно используется в финансовой оценке инвестиционных проектов и применим к произведению искусства, если оно рассматривается как инвестиция.

Заголовок: „Фиолетовые камни“. Станковая живопись, 2023

Автор: Марьяна Златанова

Ключевые слова: оценка художественного произведения, затратный подход, сравнительный подход, мольбертная живопись, арт-страхование.

Аннотация: Объектом экспертизы и оценки в настоящей разработке является картина „Фиолетовые камни“, 2023 г. Десиславы Деневой-Деде. Объект представляет собой авторское художественное произведение современного изобразительного искусства – мольбертная живопись, собственность художника. Защищен Законом об

авторском праве и смежных правах.

Экспертиза и оценка носят учебный характер. Апробируются методы экспертизы и подходы к финансовой и страховой оценке произведений искусства. Их разработка подчиняется научной и профессиональной этике оценщика. Структура разработки включает: идентификацию и аутентификацию объекта; искусствоведческую экспертизу; финансовую и страховую оценку.

Заголовок: Церковь „Успения Пресвятой Богородицы“, село Долене

Автор: Зорница Христова

Ключевые слова: недвижимое культурное наследие, христианское культурное наследие, искусствоведческая экспертиза, оценка стоимости консервационно-реставрационных работ, контингентная оценка.

Аннотация: Исследование представляет собой комплексную экспертизу недвижимого культурного наследия, имеющего статус национального богатства – православного храма „Св. Успение Богородичное“ в селе Долене, община Петрич. Проведенный исторический, искусствоведческий и технологический анализ показывает признаки уникального живописного стиля, но и необходимость консервационных и реставрационных работ. Применен затратный подход для оценки стоимости предложения по конкретным консервационным и реставрационным работам. Использован метод контингентной оценки для оценки экономической, финансовой и культурной ценности объекта. Проведены сетевой анализ, анализ воздействия, анализ макросреды с помощью элементов метода PESTEL, в результате чего выведены конкретные рекомендации по стратегическому управлению церковью как недвижимым христианским культурным наследием.

**Оценка на културни и
художествени ценности**

Първи випуск

Българска

Първо издание

Съставител и научен редактор: *доц. г-р Катя Михайлова*

Научен консултант: *проф. д.ик.н. Димитър Иванов*

Рецензенти: *доц. г-р Елка Василева, проф. г.с.н. Михаил Мирчев*

Редактор: *г-р Миролюба Ячкова*

Графичен дизайн: *Катя Михайлова*

Дизайн на корицата: *Емилия Лозанова*

Формат: 16/60/90, ПК 18

ISBN 978-619-232-935-8

ISBN 978-619-232-936-5 (e-book)

Академично издателство УНСС

Директор: *Петър Петров, 028195264*

Главен редактор: *Валентин Митев, 028195665*

Университет за национално и световно стопанство
1700 София, район „Студентски“, ул. „8-ми декември“ № 19

Печатница: Симолини 94

Колко струват културните ценности
и художествените произведения?

Има ли безценното цена?

Как се определя?

Това са въпросите, с които започва книгата.

Страниците ѝ показват опити за оценка на
музейни експонати и артефакти от лични колекции,
направени от Първия випуск специализанти на
следдипломната квалификация по
**Управление и оценка на културни
и художествени ценности,**

проведена пилотно
през 2025 – 2026 г.

в ИСК,
УНСС

Институт за следдипломна квалификация

Нова гледна точка към
опазването на културното
наследство: обективна оцен-
ка, застраховане и разумно
управление.

Приложение на социоло-
гически методи в оценката
на културни и художествени
ценности.

Книга с КОД (култура +
образование + духовност),
който разкрива красива нау-
ка с родолюбиво сърце.

Висока научна и обучи-
телна стойност: авторски ре-
зултати на специализанти, по-
стигнати във взаимодействие
с преподавателския екип и ад-
министрацията.

Първо издание в областта
на оценката на културни и
художествени ценности със
значимо теоретично и прак-
тическо приложение.

Интердисциплинарен,
иновативен характер.

проф. д.с.н. Михаил Мирчев

доц. д-р Елка Василева